

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ
МАЛАКА ОШИРИШ ИНСТИТУТИ**

И.Б.АХМЕДОВ

**ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН
ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ФАОЛИЯТИНИ
ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ**

ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА

ТОШКЕНТ – 2023

Масъул муҳаррир:

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти бошлиғи,
т.ф.н., доцент **Ахмедов Олимжон Турсунбоевич**

Муаллиф:

Ахмедов Ислом Бахтиёр Ўғли

Такризчилар:

Жамоат хавфсизлиги университети Хизмат фаолиятини тарбиявий-психологик таъминлаш кафедраси профессори, Педагогика фанлари доктори,
профессор **Махмудов Розмет Муратович;**

Оила ва хотин-қизлар қўмитаси матбуот котиби – Қўмита раисининг Ахборот сиёсати масалалари бўйича маслаҳатчиси, филология фанлари доктори,

Саодат Ураковна Боймирзаева;

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси доценти, ю.ф.н, доцент **Жўрабек Сайидкулович Мухторов.**

А-95 Хотин – қизларга нисбатан содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. Т. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти, 2023 йил. 110 б.

Мазкур ўқув қўлланма хотин-қизларга нисбатан содир этилаётган турли ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларга соғлом турмуш тарзини татбиқ этишда кенг жамоатчилик вакиллари билан ҳамкорликда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш фаолияти, шунингдек, маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани ва таянч пункти профилактика (катта) инспекторлари, хотин-қизлар масалалари бўйича катта инспекторлар ҳамда маҳаллалардаги хотин-қизлар бўйича мутахассислар, кенг жамоатчилик, соғлиқни сақлаш, бандликка кўмаклашиш ва бошқа идоралар билан ҳамкорликда нотинч оилалар, илгари судланганлар, спиртли ичимлик ҳамда гиёҳвандликка ружу қўйган, иш билан банд бўлмаган, мунтазам равишда оилада жанжал содир этаётган шахслар томонидан содир этиши мумкин бўлган ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларга имконият бераётган шарт-шароитларни барвақт аниқлашнинг илмий таҳлили ва ҳар бир муаммони маҳалла ҳамда шахс кесимида ўз вақтида ҳал этиш билан боғлиқ профилактик чора-тадбирлар, зўравонлик билан боғлиқ хорижий тажрибалар ва уларни миллий қонунчиликда қўллашга оид масалалар таҳлил қилинган.

Мазкур ўқув қўлланма Ўзбекистон Республикаси ИИВ таълим муассасаларининг тингловчиларига, профилактика (катта) инспекторлари ҳамда хотин-қизлар билан ишлаш фаолияти йўналишидаги барча ички ишлар органлари ходимларига ва бошқа жамоатчилик институтларига мўлжалланган.

УДК 343 (575.1) (075)

ББК 67.4

© Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти, 2023

К И Р И Ш

Бугунги кунда шиддат билан ўзгараётган жамиятда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риюя этилишини, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш борасида бир қатор норматив ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-561-сон Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 4 январдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 3-сон Қарори билан тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсларнинг зўравонлик хулқ-атворини ўзгартириш бўйича тузатиш дастуридан ўтиши тартибини белгилаб берувчи норма қабул қилинган.

Мазкур меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талаблари асосида профилактика (катта) инспекторлари ва хотин-қизлар масалалари бўйича катта инспекторлари жойларда профилактик тадбирларни амалга оширишда аҳоли, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликда амалга оширишда аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, фуқароларга қонунга ҳурмат муносабатини сингдириш, хотин-қизларга нисбатан турли тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларнинг содир этишга имкон бераётган шарт-шароитларни, сабабларини аниқлаб, маҳалланинг ўзида баргараф этиш механизми яратилган.

Ушбу ўқув қўлланма маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани ва таянч пункти ходимлари томонидан нотинч оилалар, илгари судланганлар, спиртли ичимлик ва гиёҳвандликка ружу қўйган, иш билан банд бўлмаган, хотин-қизларга нисбатан турли тазйиқ ва зўравонлик содир этувчи шахслар билан маҳалла, кенг жамоатчилик, соғлиқни сақлаш, бандликка кўмаклашиш бўлимлари ва бошқа идоралар билан ҳамкорликда ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларга имконият бераётган омилларни аниқлашнинг илмий таҳлили ва ҳар бир муаммони маҳалла ҳамда шахс кесимида ҳал этиш билан боғлиқ профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш тартиби ёритилган.

Шунингдек, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш билан боғлиқ оилавий муносабатларни “фуқаробай” ўрганишни янада такомиллаштириш ва миллий урф-одатлар негизидан келиб чиқиб, кенг

жамоатчилик, имом-хатиблар, отинойилар ва психологлар ҳамда бошқа соҳа мутахассислари, сектор ва маҳалла кесимида амалга оширилиши билан боғлиқ чора-тадбирлар келтирилган.

Бундан ташқари, ўқув қўлланмада профилактика инспекторининг хотин-қизларга нисбатан содир этилган ҳуқуқбузарликларни расмийлаштириш ва суд идораларига маъмурий тартибда юбориш тартиби, тазйиқ ҳамда зўравонликдан жабрланганларга ҳимоя ордерини расмийлаштириб бериш билан боғлиқ процессуал ҳужжатлар ўрин олган.

Ўқув қўлланманинг мақсади хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш ва турли зўравонликларга ўз вақтида барҳам бериш билан боғлиқ тажрибалардан келиб чиққан ҳолда таклиф ва хорижий тавсиялар бевосита уларнинг барвақт профилактикасини самарали ташкил этишга, шахсда зўравонлик ва виқтимлик хусусиятларининг шаклланишини тақозо этувчи турли низоларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва уларни ўз вақтида олдини олиш ҳамда жамиятда соғлом турмуш муҳитининг яратилишига хизмат қилишдан иборат.

Қўлланмани тайёрлашда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 мартдаги “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-87-сон Фармони талаблари асосида 2022 йилнинг апрель ойидан 2023 йилнинг май ойига қадар барча ҳудудларда профилактика инспекторлари ва хотин-қизлар бўйича катта инспекторлари Вазирлик раҳбариятининг кўрсатмаси асосида Малака ошириш институтида малакали профессор-ўқитувчилар томонидан ўқитилганлигидан тортиб, жойлардаги Ички ишлар органларида айниқса, профилактика хизмати соҳасида ишлаган ходимлар тажрибаси ҳамда миллий қонунчилик нормалари, ривожланган давлатлар тажрибаси, қонунни қўллаш амалиёти, шунингдек, профилактика хизмати ходимлари ва маҳалла фаоллари билан ўтказилган оғзаки сўров натижаларидан фойдаланилди.

Ушбу ўқув қўлланмадан ИИВ таълим муассасаларининг тингловчилари, профессор-ўқитувчилари, маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани раҳбарлари ва профилактика инспекторлари, қолаверса амалиёт ходимлари хизмат фаолияти давомида фойдаланишлари мумкин.

МАЗКУР ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Ўқув қўлланманинг мақсади – Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 мартдаги “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-87-сонли Фармони талаблари асосида хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш борасидаги профилактик тадбирларни самарали амалга ошириш бўйича кенг тасаввур ва билим ҳосил қилиш.

Ўқув қўлланманинг вазифаларига асосан Ўзбекистон Республикаси ИИВ таълим тизимида ва Ички ишлар органларининг хотин-қизлар йўналишида фаолият олиб бораётган барча хизматлар, тегишли давлат идора

вакиллари ва кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган шахсларни ҳимоя қилиш борасидаги тажрибаларини орттириш ва хотин-қизларга нисбатан содир этилаётган ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини сифатли амалга ошириш борасида қуйидаги ишлар амалга оширилиши белгиланган:

- хотин-қизларга нисбатан содир этилган оғир ва ўта оғир турдаги жиноятларни, унинг оқибатларини олдини олиш ва юмшатишга асос бўлувчи омиллар тўғрисидаги билимларни шакллантириш;

- ҳар қандай ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ҳамда унинг таъсир оқибатларини бартараф этишда фаол ва онгли равишда иштирок этиш мамлакатимиз ҳар бир фуқаросининг бурчи эканлигини англаш;

- талабаларда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш борасида эришилган ютуқлар, уларни таъминлаш манбалари, ўзига хос жиҳатлари, биз кимларни авлодлари эканлигимизни уларнинг онгига кенг сингдириш ҳамда билим ва миллий урф-одатлар ва анъаналарга амал қилиш ҳиссини шакллантириш;

- мамлакатимиз тараққиётида эришилган ютуқлар мазмун-моҳиятини тушунтириш орқали талабаларда миллий ғурур ва ватанпарварлик туйғусини янада мустаҳкамлаш;

- мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда мавжуд муаммолар тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш ва уларни ҳал этиш йўллари борасида талабаларни мустақил фикрлашга ўргатиш;

- хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишни таъминлашнинг кўп омилли ҳамда мураккаб жараён эканлигини, унинг зиддиятли жиҳатларини англаш, рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ҳодисаларни теран таҳлил қилиш ва баҳолаш кўникмаларини шакллантириш;

- мамлакатимизда рўй бераётган ўзгаришлар, янгиланишлар ва чуқур ижтимоий-иқтисодий жараёнларга нисбатан талабаларда ўзларининг ҳар томонлама асосланган, объектив, реал нуқтаи-назарлари ҳамда қарашларининг тўғри асосда ишлаб чиқилишига йўналтириш;

- мамлакатимизда хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш борасида ҳосил қилинган билимларни амалиётда қўллаш борасида дастлабки ўқув-амалий кўникмаларни ҳосил қилиш борасида ўқувчи ва талабаларни ҳамда амалиёт ходимларини ижтимоий ҳаётдаги фаоллигини ошириш.

I-БОБ. ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ТУРЛИ ЗЎРАВОНЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИ НАЗАРИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Хотин-қизлар билан ишлаш (катта) инспекторларининг ҳуқуқий асослари

Мустақиллик йилларидаги ислохотлар натижасида ички ишлар органларининг фаолияти такомиллаштирилди, янги техник воситалар билан таъминланди, ҳар бир маҳаллада ички ишлар органлари таянч пунктлари ташкил этилиб, профилактика инспекторларининг бошқа соҳавий хизматлар ва жамоатчилик тузилмалари билан ҳамкорлиги янада яхшиланди. Буларнинг барчаси “жиноят содир этилганидан кейин уни содир этган шахсни фош этиш” каби эски усулдан воз кечиб, “жиноят содир этишга мойил бўлган шахсларни аниқлаш, уларнинг жиноят содир этишига йўл қўймаслик, жиноят содир этилишига имкон бераётган сабаб ва шароитларни бартараф этиш” каби янгича усулга ўтишга имкон берди¹.

Амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар жараёнида ички ишлар органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини яратиш, уни мустаҳкамлаш ҳамда тизимда ушбу қонун ҳужжатларига оғишмай амал қилиш руҳиятини қарор топтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бинобарин, қонун устувор бўлган давлатда нафақат фуқаролар, қолаверса, давлат ва нодавлат ташкилотлари, муассасалари ходимларидан ҳам қонунга сўзсиз итоат этиш талаб қилинади².

Шу ўринда айтиш керакки, ҳар қандай фаолиятнинг ҳуқуқий тартибга

¹ Муҳамедов Ў.Х. Замонавий ёндашув асосида профилактика инспектори фаолиятини ташкил этиш: Ўқув-услубий қўлланма. — Т., 2018. — Б. 33.

² Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Монография. – Т., 2019. – Б. 93.

солинганлиги:

биринчидан, уни ташкил этиш тартибини мустаҳкамласа;

иккинчидан, ваколатли субъектлар фаолиятининг асосий вазифаларини белгилаб, масъулиятини оширади¹.

Хотин-қизлар билан ишлаш (катта) инспекторларининг фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича фаолиятининг ҳуқуқий асосларини мазмунига кўра, икки гуруҳга ажратиш мумкин, яъни:

биринчи гуруҳ: фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқ ва эркинликларини қафолатловчи, уларга маълум ҳаракатларни амалга оширишда тақиқлар ўрнатувчи ва уларни бузганлик учун жавобгарликни кўзда тутувчи нормаларни ўз ичига олувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга;

иккинчи гуруҳ: ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ажратиш мумкин.

Таҳлиллар ушбу биринчи гуруҳга мансуб ҳуқуқий асослар асосан - Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларини ўзида жамлаганини, иккинчи гуруҳ ҳужжатлари эса ўз ичига Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва Ички ишлар вазирлигининг ички идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини қамраб олганини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **26 моддасида** инсоннинг шаъни ва қадр-қиммати дахлсиз эканлиги белгилаб берилган. Шунингдек, ҳеч нарса уларни камситиш учун асос бўлиши мумкин эмас. Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки инсон қадр-қимматини камситувчи муомалага ёхуд жазога дучор этилиши мумкин эмас. Ҳеч кимда унинг розилигисиз тиббий ва илмий тажрибалар ўтказилиши мумкин эмас.

Янги қабул қилинган Конституциямизда оила-никоҳ масаласи кенг ва аниқ белгилаб қўйилган. Шунингдек, Асосий қонунимизнинг **76-моддасида** “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда у жамият ва давлат муҳофазасидадир. Никоҳ Ўзбекистон халқининг анъанавий оилавий қадриятларига, никоҳланувчиларнинг ихтиёрий розилигига ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади. Давлат оиланинг тўлақонли ривожланиши учун ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа шарт-шароитлар яратади”, **77-моддасида** “Ота-оналар ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ўз фарзандларини вояга етгунига қадар боқиши, уларнинг тарбияси, таълим олиши, соғлом, тўлақонли ва ҳар томонлама камол топиши хусусида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар. Давлат ва жамият етим болаларни ҳамда ота-онасининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқишни, тарбиялашни, уларнинг таълим олишини, соғлом, тўлақонли ва ҳар томонлама камол

¹ Саитқулов Қ.А. Ички ишлар органлари профилактика хизматларининг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлигини ташкил этиш: Ўқув-амалий қўлланма / Юрид. фан. д-ри, проф. И. Исмаиловнинг таҳририда. – Т., 2015. – Б. 6.

топишини таъминлайди, шу мақсадда хайрия фаолиятини рағбатлантиради”, **78-моддасида** “Фарзандлар ота-онасининг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш, унинг жисмоний, ақлий ва маданий жиҳатдан тўлақонли ривожланиши учун энг яхши шарт-шароитларни яратиш давлатнинг мажбуриятидир. Оналик, оталик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади. Давлат ва жамият болаларда ҳамда ёшларда миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқликни, мамлакатидан ҳамда халқининг бой маданий меросидан фахрланишни, ватанпарварлик ва Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат туйғуларини шакллантиришга ғамхўрлик қилади”, **80-моддасида** “Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар” деб белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг тегишли моддаларида фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича муҳим ҳуқуқий асослар келтирилган бўлиб, унда маъмурий ҳуқуқбузарлик ва унинг учун жавобгарлик, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритиш, уларни кўриб чиқишга ваколати бўлган органлар (мансабдор шахслар) ҳамда маъмурий жазо қўлланиши тўғрисидаги қарорларни ижро этиш масалалари ҳуқуқий тартибга солинган.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг **47-моддасида** болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик масалалари ҳуқуқий тартибга солинган бўлиб, унга кўра ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар томонидан вояга етмаган болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик, шу жумладан вояга етмаган болаларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишига олиб келиши¹ маъмурий жавобгарликка тортилиши белгилаб қўйилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг **52-моддаси** енгил тан жароҳати етказиш, **188-моддаси** вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш, **188¹-моддаси** вояга етмаган шахсни маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишга жалб қилиш, **188²-моддаси** вояга етмаган шахсининг кўнгил очар (дам олиш) жойларида тунги вақтда бўлишига йўл қўйиш, **206²-моддаси** тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахс томонидан ҳимоя ордери талабларини бажармаслик каби ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарликка тортиш тартиби ва шартлари белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асоси сифатидаги аҳамияти шундаки, унинг 2-моддасида: шахсни, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчликни, инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан кўриқлаш, шунингдек, жиноятларнинг олдини олиш, фуқароларни Конституция ва қонунларга риоя қилиш руҳида

¹ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // – URL: <http://lex.uz>.

тарбиялашдан иборат, деб мазкур Кодекснинг асосий вазифалари қилиб белгиланган. Қолаверса, унда жиноят учун жазонинг белгиланганлиги шахсларнинг, хусусан фуқароларни тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ жиноий қилмишларни содир этишдан тўғридан-тўғри сақлаб туради.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси фуқароларни тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, хусусан уларнинг сабаблари ва имкон бераётган шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда бартараф этишда муҳим ўрин тутди.

Жумладан, унинг жиноятларнинг олдини олиш чораларига бағишланган **36-бобда** жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш мажбурияти (296-м.), жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф қилиш тўғрисида суриштирувчининг, терговчининг, прокурорнинг тақдимномаси (297-м.), жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф қилиш тўғрисида суднинг хусусий ажрими (298-м.), тақдимномани ва хусусий ажримларни бажариш мажбурияти (299-м.), фуқаро ижтимоий бурчини намунали бажарганлиги тўғрисида тақдимнома ва хусусий ажрим (300-м.) билан боғлиқ масалалар тартибга солинган¹.

Шахсга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ қилмишлар содир этилганда жиноят ишларини юритишда суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд ушбу жиноятларнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаши шарт эканлигини ҳисобга олганда, мазкур нормаларнинг аҳамияти яққол кўзга ташланади.

Хотин-қизларни турли тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишни кафолатловчи қонунлар ҳақида сўз борганда, улардан бири сифатида **2020 йил 2 сентябрдаги Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”**ги қонунини айтиш мумкин. Мазкур қонун хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш, бу соҳадаги ҳуқуқбузарликлар турлари ва шакллари аниқлаш ва уларнинг жавобгарлигини таъминлашга, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга, тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш мақсадида давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари фаолиятини ташкил этиш ва уларнинг вазифа ва ваколатлари, амалга оширилиши лозим бўлган профилактик чора-табирлари белгилаб берилган².

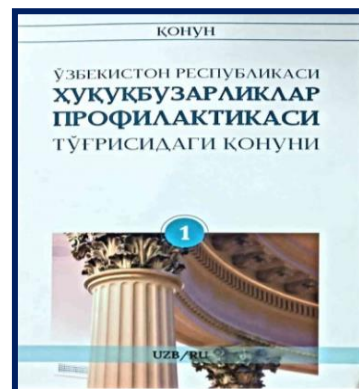
Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 23 апрелдаги **“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»**ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида қонунининг қабул қилиниши кам таъминланган оилалардан бўлган ёшларга, шу жумладан уларга никоҳ тузишда ва тўй тадбирларини ўтказишда қўшимча моддий ёрдам

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // URL: <http://www.lex.uz>.

² Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунини (7.01.2008 й.) қонунини.

кўрсатиш, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга, уларнинг жамият ҳаётидаги, оилада маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантиришдаги, ёш авлодни тарбиялашдаги ролини оширишга қаратилган чора-тадбирларни кўриш, фуқаролар йиғинларида фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар, уларнинг вазифалари ва ваколатлари белгилаб берилган¹.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «**Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида**»ги қонуни – фуқароларни оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳуқуқий асоси бўлиб, унинг муҳим хусусияти ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги муносабатларни комплекс тартибга солишда намоён бўлади. Қонунда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг асосий вазифалари, принциплари, турлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар, уларнинг ваколатлари белгилаб берилган².

Қонун ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг тўрт тури, яъни **умумий, махсус, яқка тартибдаги** ва **виктимологик** профилактикаси, уларнинг чора-тадбирларини аниқ белгилаб берган, мазкур фаолиятнинг молиявий ва моддий-техник таъминоти ҳамда бошқа масалаларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солган³.

Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси доимий равишда кенг жамоатчиликнинг иштироки ва ҳамкорлигига муҳтож жараён эканлигини инобатга олганда, Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 25 сентябрдаги «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги қонунининг ушбу соҳанинг ҳуқуқий асоси сифатидаги аҳамияти яққол кўзга ташланади. Қонунда ижтимоий шериклик ва унинг субъектлари, асосий принциплари, соҳалари, асосий шакллари, ижтимоий шерикликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тартиби, ижтимоий шериклик субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда ушбу соҳага доир бошқа масалалар ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган⁴. Қонунга мувофиқ, ваколатли давлат органлари, хусусан, ички ишлар органлари аҳолини, шу жумладан ёшларни ижтимоий муҳофаза қилиш, қўллаб-қувватлаш ва уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, ҳуқуқий билим, онг ва маданиятини юксалтириш ҳамда бошқа соҳаларда фуқаролик жамияти институтлари билан ижтимоий шериклик қилади. Ушбу жараён биргаликда тадбирлар, маслаҳатлашув ва музокаралар ўтказиш, лойиҳа ва режалар ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга ошириш, ўзаро қўллаб-қувватлаш ва ахборот

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги қонуни (23.04.2013 й.).

² Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги (14.05.2014 й.) қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2014. – № 20. – 221-м.

³ *Зиёдуллаев М.З., Исаев С.А.* Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўлида // *Qalqon*. – 2015. – № 1. – Б. 7.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги (25.09.2014 й.) қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2014. – № 19. – 209-м.

алмашиш каби ижтимоий шериклик шакллари асосида таъминланади¹.

Ўзбекистон Республикасининг **2016 йил 16 сентябрдаги «Ички ишлар органлари тўғрисида»**ги қонуни

ички ишлар органларининг фуқароларни тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича фаолиятининг муҳим ҳуқуқий асосларидан бири бўлиб, унда ички ишлар органларининг асосий вазифалари, фаолиятининг йўналиш ва принциплари, ички ишлар органларининг тизими ва ҳуқуқий мақоми, ички ишлар органларида хизмат ўташ тартиби ва шартлари, ички ишлар органлари ходимларини ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда бошқа масалалар ҳуқуқий тартибга солинган². Қонуннинг ҳар бир нормаси мазмун-моҳиятига кўра оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасига хизмат қилади.

Фуқароларни зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ҳуқуқий тартибга солувчи юқоридаги қонунларнинг жамият ҳаётига самарали татбиқ этилиши улар ижросининг механизмини белгилаб берувчи қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши ва амалиётга жорий этилишига бевосита боғлиқдир. Шу сабабли ҳам ўтган йиллар давомида мамлакатимизда мазкур қонунлар ижросига қаратилган Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ҳукуматининг бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари қабул қилинди ҳамда амалиётга жорий этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон фармони билан қабул қилинган ҳамда жамият ҳаётининг барча соҳаларидаги тизимли ислохотларнинг “**Йўл харитаси**”га айланган³ 2017–2021 йилларга мўлжалланган “**Ҳаракатлар стратегияси**”да жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олиш борасидаги фаолиятни мувофиқлаштириш, жиноятчиликка қарши кураш бўйича ташкилий-амалий чораларни кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, бу борада давлат идоралари ва фуқаролик жамияти институтларининг оммавий ахборот воситалари билан ўзаро самарали ҳамкорлигини ташкил этиш билан боғлиқ аниқ вазифалар белгиланиб, бу борада тизимли ишлар олиб борилди. Мазкур ҳужжатда нотинч оилалар фарзандлари, уюлмаган ёшлар, иш билан банд бўлмаган, “оммавий маданият” таъсирига тушиб қолган йигит ва қизларнинг хатти-ҳаракатларини назоратга олишда уларнинг ота-оналарининг масъулиятини ошириш, кашандалик, алкогольли ичимликлар истеъмол қилиш ва бошқа иллатлар профилактикасига оид тадбирлар, семинарлар ўтказиш, буклет, плакат, кўргазмали қўлланмалар

¹ *Зиёдуллаев М.З.* Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Монография. – Т., 2018. – Б. 112.

² Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги (16.09.2016 й.) қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2016. – № 38. – 438-м.

³ *Мирзиёев Ш.М.* Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир // Халқ сўзи. – 2017. – 8 дек.

чоп этиш, кўрсатув ва эшиттиришлар ташкил қилиш¹ каби қатор вазифалар белгилаб белгиланиб, унинг ижроси таъминланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонининг 69-бандида **хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамият ҳаётидаги фаол иштирокини таъминлаш борасида қуйидаги вазифалар белгилаб берилди:**

- жамиятда хотин-қизларга тазйиқ ва зўравонликка нисбатан мурасизлик муҳитини яратиш, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;

- гендер тенгликни таъминлаш сиёсатини давом эттириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларни қўллаб-қувватлашга доир ислоҳотларни амалга ошириш;

- хотин-қизларнинг таълим ва касбий кўникмалар олишлари, муносиб иш топишларига ҳар томонлама кўмаклашиш, тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш, иқтидорли ёш хотин-қизларни аниқлаш ва уларнинг қобилиятларини тўғри йўналтириш;

- ҳудудларда, айниқса, қишлоқларда хотин-қизларга кўрсатиладиган тиббий-ижтимоий хизматлар сифатини, улар ўртасида соғлом турмуш тарзини таъминлаш борасидаги ишлар самарадорлигини ошириш;

- турар жойга муҳтож хотин-қизларни уй-жой билан таъминлаш, турмуш ва меҳнат шароитларини яхшилаш, даромадларини кўпайтириш борасида тизимли чора-тадбирларни белгилаш;

- оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган хотин-қизларга ижтимоий-ҳуқуқий, психологик ёрдам кўрсатиш, уларни манзилли қўллаб-қувватлаш;

- «Аёллар дафтари» билан манзилли ишлаш, мутасадди ташкилотлар томонидан хотин-қизларнинг муаммолари ўз вақтида бартараф этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш².

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги **«Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»**ги ПҚ-2833-сон қарорида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида мавжуд муаммолар очик ойдин

кўрсатилиб, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича фаолиятни мувофиқлаштиришнинг таъсирчан тизимини яратиш, соҳага замонавий ташкилий-ҳуқуқий механизмларни жорий этишга қаратилган бир қатор муҳим чора-тадбирлар белгиланди.

Қарорнинг аҳамиятли жиҳатларидан бири унда ҳуқуқбузарликларнинг самарали профилактикасини амалга ошириш давлат органларининг устувор вазифаси эканлиги кўрсатилиб, бу борада улар фаолиятининг асосий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 2017-2021 йилларга мўлжалланган “Харакатлар стратегияси тўғрисида”ги ПҚ-4749-сон Фармони. // URL: <http://www.lex.uz>.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-сон Фармони.

йўналишлари белгиланди. Шунингдек, ушбу қарор билан Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича Республика идоралараро комиссияси ташкил этилди. Республикадаги барча даражадаги Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар Вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиялар этиб қайта ташкил қилинди ҳамда мазкур идоралараро комиссияларнинг низомлари тасдиқланди¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 апрелдаги **«Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2896-сон** қарорининг қабул қилиниши ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикаси ва уларнинг олдини олиш фаолиятини тубдан такомиллаштиришга хизмат қилди. Қарор билан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш бўйича ички ишлар органларининг энг муҳим вазифаси ҳисобланган асосий йўналишлари, профилактика инспекторларини лавозимга тайинлашнинг янги тартиби, уларнинг фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари олдида ҳисобот бериш тартиби, профилактика инспекторларини хизмат турар жойи билан таъминлаш, ички ишлар органлари таянч пунктларининг моддий-техник базасини кучайтиришга доир бир қатор чора-тадбирлар белгилаб берилди, шунингдек «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармаси тўғрисидаги ва Ички ишлар органлари таянч пункти тўғрисидаги низомлар тасдиқланди².

Амалга оширилган ислохотлар натижасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаларининг республика, ўрта ва қуйи поғоналарининг асосий вазифалари, функциялари ҳамда жавобгарлиги аниқ белгиланди ва чегараланди. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятининг сифат жиҳатидан янги тартиби ўрнатилиши вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигига хизмат қилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПФ-27-сон Фармонида жамоат хавфсизлиги соҳасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш омиллари, сабаблари ва шарт-шароитлари юзасидан тизимли ва илмий таҳлилларни амалга оширади, шунингдек уларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар самарадорлигини ошириш, нотинч оилалар ҳамда оилавий зўравонлик қурбонлари билан ижтимоий профилактика тадбирларини янгича ёндашув - «**Хавфсиз хонадон**» ва «**Хавфсиз ҳовли**» тизими асосида амалга ошириш механизмларини ишлаб чиқиш, шунингдек ички ишлар органларининг профилактика инспекторлари зиммасига юклатилган вазифалар мазкур ҳужжатда акс этган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 18 февралдаги

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2833-сон (14.03.2017 й.) қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. – № 12. – 184-м.

² Ички ишлар органлари тизимидаги туб ислохотлар – халқ манфаатларига хизмат қилишни таъминлаш кафолати: Ўқув қўлланма / И. Исмаилов, Ў.Х. Мухамедов, М.З. Зиёдуллаев ва бошқ. Генерал-лейтенант Б.А. Матлобовнинг умумий таҳрири остида. – Т., 2017. – Б. 89.

“Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5325-сон Фармонида оила-никоҳ муносабатлари соҳасида амалиётни ўрганиш ва тажриба алмашиш борасида халқаро ва хорижий ташкилотлар, илмий-тадқиқот муассасалари билан ҳамкорликни амалга ошириш, давлат органлари, хотин-қизлар қўмиталари ва бошқа жамоат ташкилотлари билан биргаликда нотинч ва муаммоли оилаларни аниқлаш ва уларнинг манзилли рўйхатларини тузиш, маънавий-ахлоқий муҳитни соғломлаштириш, низоли ҳолатларнинг олдини олиш, оилавий муносабатларни мустаҳкамлаш ва миллий менталитетга зид бўлган турли ёт хавф-хатарларга қарши туриш мақсадида улар билан тўғридан-тўғри алоқа ўрнатиш ва бошқа бир қатор вазифалар белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2018 йил 2 июлдаги “Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек, оилавий-маиший зўрлик ишлатишнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3827-сон Қарори** асосида Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш республика маркази ташкил этилиб, унинг асосий вазифалари белгиланди.

Жумладан, ушбу марказ оғир ижтимоий аҳволда қолган, шу жумладан оилавий муаммолар ва турмушида зўрлик ишлатилишига дуч келган шахсларга аноним тарзда шошилиш тиббий, руҳий, ижтимоий, педагогик, ҳуқуқий ва

бошқа ёрдам кўрсатиш, низоли вазиятларни, оилавий-маиший зўрлик ишлатиш ҳолатларини ва ўз жонига қасд қилишга мойил хулқ-атворни эрта бартараф этиш мақсадида давлат органлари, шу жумладан ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, шунингдек, фуқаролик жамияти институтлари ва фуқаролар билан ўзаро самарали ҳамкорлик ўрнатиш ҳамда ўз жонига қасд қилишга

мойил бўлган ёки ўз жонига қасд қилган шахслар билан бирламчи ва изчил профилактика тадбирларини ўтказиш борасидаги вазифаларни амалга оширади. Ушбу қарорнинг муҳим жиҳатларидан бири шуки, республикада илк мартаба зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш республика маркази ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2018 йил 27 июндаги “Ўзбекистон Республикасида оила институтини мустаҳкамлаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-3808-сон Қарори** асосида қуйидагилар Ўзбекистон Республикасида оила институтини мустаҳкамлаш бўйича асосий йўналишлар қилиб белгиланди:

❖ оила институтини мустаҳкамлашнинг институционал ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, ижтимоий шерикликни кучайтириш;

❖ замонавий оилани мустаҳкамлаш ва ривожлантириш масалалари бўйича фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқотлар олиб бориш;

❖ демографик ривожланишни рағбатлантириш ва оила фаровонлиги даражасини ошириш ва оиланинг тарбиявий-таълим салоҳиятини мустаҳкамлаш, жамиятда анъанавий оилавий қадриятларни сақлаш, оилаларда маънавий-ахлоқий муҳитни яхшилаш;

❖ оилаларга таъсирчан методик, консультатив ва амалий ёрдам кўрсатишнинг самарали тизимини яратиш.

Ушбу қарорнинг муҳим жиҳатларидан бири шуки, у билан ҳуқуқбузарликлар, жиноятчилик, оиладаги можаро ва зўравонликлар, оилалар ажрашиши ҳамда уларнинг ижтимоий оқибатларини комплекс тадқиқ этиш асосида уларнинг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш бўйича ишлар самарадорлиги янада кучайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2021 йил 18 апрелдаги “Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган хотин-қизларни реабилитация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5116 сон қарори** билан Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш республика маркази негизида Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузурида **Аёлларни реабилитация қилиш ва мослаштириш республика маркази** қайта ташкил этилиб, **унинг вазифаси этиб қуйидагилар белгиланган:**

➤ жонига қасд қилишга мойиллиги бўлган хотин-қизларга аноним тарзда шошилиш тиббий, психологик, ижтимоий, педагогик, ҳуқуқий ва бошқа ёрдам кўрсатиш;

➤ оғир ижтимоий аҳволда қолган, шу жумладан оилавий муаммолар ва турмушида зўрлик ишлатилишига дуч келган хотин-қизлар ҳуқуқларининг кафолатларини таъминлашга кўмаклашиш;

➤ давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг хотин-қизларнинг ўз жонига қасд ва суиқасд қилиш ҳолатларини ўрганиш, бундай ҳолатларнинг олдини олиш, шунингдек, ўз жонига суиқасд қилган хотин-қизларни нормал ҳаётга қайтариш бўйича фаолиятига яқиндан кўмаклашиш;

➤ «Аёллар дафтари»га киритилган психологик ва ҳуқуқий маслаҳатга муҳтож хотин-қизлар (тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган, ижтимоий муаммолари мавжуд хотин-қизлар)ни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва уларни «Аёллар дафтари»дан чиқариш чораларини кўриш;

➤ низоли вазиятларни, оилавий-маиший зўрлик ишлатишни ва ўз жонига қасд қилишга мойил хулқ-атворни, уларнинг келиб чиқишига олиб келадиган сабаблар ва шарт-шароитларни таҳлил қилиш, умумлаштириш ва уларга барҳам бериш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

➤ тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган ёки ўз жонига суиқасд қилган ёки қасд қилишга мойил бўлган хотин-қизлар билан профилактик тадбирларни ўтказиш;

➤ оғир ижтимоий аҳволда қолган, шу жумладан оилавий муаммолар ва

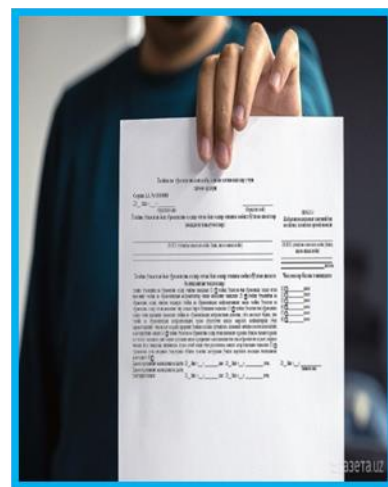
турмушида зўрлик ишлатилишига дуч келган хотин-қизларни касб-ҳунарга йўналтиришга кўмаклашиш ҳамда долзарб ижтимоий муаммоларни аниқлаш мақсадида жамоатчилик фикрини ўрганиш ва ижтимоий тадқиқотларни ташкил этиш.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг **2020 йил 2 январдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4-сон Қарори** билан ички ишлар органлари томонидан тазйиқ ёки зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга ҳимоя ордерини, шунингдек тазйиқ ва зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсларга ҳимоя ордерининг нусхасини бериш тартиби белгиланган. Мазкур қарор билан профилактика инспектори ички ишлар органлари навбатчилик қисмлари томонидан тақдим этилган мурожаатлар ва хабарларни **24 соат мобайнида** ўрганиб чиқади ҳамда ўрганиш давомида:

- жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахслар ҳамда бошқа шахслар билан ҳолат юзасидан суҳбат ўтказади;

- жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахснинг турмуш тарзи, тазйиқ ва зўравонлик содир этилишининг келиб чиқиш сабаблари ва шарт-шароитларини ўрганади;

- жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга оширади.

Ҳимоя ордери амал қилиш даврида профилактика инспекторлари:

- ✓ тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш, уларнинг сабабларини ҳамда шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш чораларини кўради;

- ✓ хотин-қизларга тазйиқ ўтказаётган ва уларга нисбатан зўравонлик содир этган шахслар билан мунтазам асосда профилактика ишларини олиб боради;

- ✓ ҳимоя ордери талабларининг ижроси устидан назорат қилади ҳамда унинг талабларини бузган зўравонлик содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш юзасидан ўз ваколатлари доирасида чоралар кўради.

Мазкур қарорларнинг ушбу соҳадаги фаолиятининг ҳуқуқий асоси сифатидаги аҳамияти:

биринчидан, уларда белгиланган чора-тадбирлар тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар келиб чиқишининг олдини олишга;

иккинчидан, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келадиган сабаблар, шарт-шароитлар ва омилларни бартараф қилишга;

учинчидан, тазйиқ ва зўравонликнинг профилактикасини самарали ташкил этиш, ушбу соҳадаги ҳамкорликни, бу борада жамоат ташкилотлари ва фуқароларни рағбатлантиришни такомиллаштиришга қаратилганида намоён бўлади.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, ўтган йиллар давомида мамлакатимизда ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятининг мустаҳкам ҳуқуқий асосларини яратиш мақсадида бир қатор

қонунлар ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди ҳамда ушбу соҳадаги қонунчилик муайян даражада тизимлаштирилди. Бу эса ўз-ўзидан тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар фаолиятини самарали ҳуқуқий тартибга солишга ҳам хизмат қилмоқда. Келгусида бу борадаги ишларни тизимли ва изчил давом эттириш, ҳуқуқий асосларни бевосита тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш методикаси ва механизмларини белгиловчи махсус

нормалар билан тўлдириш, ўйлаймизки, мазкур фаолият самарадорлигини оширишга ва уни янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

1.2. Зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар тоифалари

Айбдор ва жабрланувчи шахс ўртасидаги ўзига хос муносабатлар ҳуқуқбузарлик содир этилишининг омили сифатида криминологияда қадимдан алоҳида эътиборни ўзига жалб этиб келган. Криминологик адабиётларда жабрланувчини жиноятнинг юзага келишидаги асосий омил деб кўрсатиб, содир этилган жиноятдан жабр етказувчи шахс ва унинг жабрланувчиси ўртасидаги ўзига хос муносабат оқибати эканлигини таъкидлаган.

Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилигида “ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи” деб жисмоний, маънавий ёки мулкий зарар етказилганлиги оқибатида ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахс тушунилади.

Оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан жиноятлардан жабрланган шахсларнинг виқтимологик аҳамиятга эга бўлган хусусиятлари ва қилмишларини тадқиқ қилиш, амалиётда виқтимологик профилактика чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш нуқтаи назардан бугунги куннинг энг долзарб вазифалардан биридир. Чунки, мазкур тадқиқотлар ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг, хусусан ички ишлар органларининг шахсларнинг ҳуқуқбузарлик жабрланувчига айланиши хавфини камайтиришга қаратилган ҳуқуқбузарликларнинг виқтимологик профилактикаси чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш имконини беради. Ҳуқуқий адабиётларда қайд этилганидек жабрланувчиларнинг криминологик тавсифи унинг жиноят содир этилишидан олдинги, жиноят содир этилишига сабаб бўлувчи, шунингдек, айнан жиноят

таъсирида вужудга келган ҳамда жиноят содир этилишидан кейинги аҳволига қараб берилади. Бизнингча, жабрланувчига бериладиган бундай тавсиф кўпроқ виктимологик нуқтаи назардан аҳамиятга эга бўлиб, буни **“виктимологик тавсиф”** деб айтиш мумкин.

Виктимологик нуқтаи назардан айтганда, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳолда содир этилган ҳуқуқбузарликлардан, шу жумладан жиноятлардан жабрланганлар шахсининг тавсифи, уларнинг жиноят содир этилиш механизмида тутган роли, хусусиятлари, типологияси ҳаётда бундай тоифага кирувчи шахсларга қаратилган виктимологик мазмундаги профилактик чоратadbирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга хизмат қилади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, оиладаги зўравонлик жабрланувчиларини асосан унинг ожиз бўлган аъзолари, яъни болалар, аёллар, қариялар ва ногиронлар ташкил этади. Оилада зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларнинг **57,4% аёллар, 29,7% вояга етмаганлар, 6,1% қариялар, 4,6% эркаклар** ва **2,6% ногиронлар** ташкил этмоқда. Айрим тадқиқотларда шахсга нисбатан тан жароҳати етказишдан жабрланганларнинг **60%ни аёллар** ва болалар ташкил этиши аниқланган.

Айрим тадқиқотларга кўра (Россиялик олим А.Н.Фатаев тадқиқоти), оиладаги зўравонликдан **72% аёллар** (шунингдек никоҳсиз яшаётганлар ҳам), **3% эркаклар, 39% болалар, 17% қариндош уруғлар жабрланиши** аниқланган. Зўравонлик – бу совуққонлик, криминал зўрлик содир этиш билан характерланади.

Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ содир этилган қасддан баданга турли даражада шикаст етказиш жиноятларининг **32,8%да жабрланувчининг салбий ҳулқ-атвори, 25,0%да жабрланувчи билан айбдор ўртасида юзага келган келишмовчилик, 19,0%да жабрланувчининг айбдорга ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилганлиги, 14,0%да жабрланувчи билан айбдорнинг биргаликда спиртли ичимлик истеъмол қилганлиги** виктимологик омил сифатида намоён бўлган.

Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизларнинг маълумот даражаси ўрганиб чиқилганда, уларнинг **2,2%** ҳатто бошланғич маълумотга ҳам эга бўлмаган, **8%** тўлиқсиз маълумотга, **60,9%** ўрта маълумотга, **21,2%** ўрта-махсус, **1,5%** тўлиқсиз олий, **16%** эса олий маълумотга эга эканлиги аниқланди.

Шахсда маълумот даражасининг пастлиги зўравонлик жабрланувчиси бўлиш ва ўзига нисбатан содир этиладиган тажовузларга дучор бўлиш ҳолатини орттиради, яъни:

биринчидан, ушбу маълумот даражаси паст шахслар ўзларининг агрессив характерлари билан ўзини кўрсатишга ҳаракат қилиши, айниқса бўлмағур хатти-ҳаракатлар билан кимгадир жавоб

реакциясини қайтаришга мойил бўлишади;

иккинчидан, маълумот ва маданият даражасининг пастлиги криминал ҳолатга тўғри баҳо беришга ҳамда уларнинг манфатларини ҳимоя қилишга тўсқинлик қилади.

Олинган маълумотлар натижасига асосланган ҳолда таъкидлаш жоизки, оиладаги зўравонликнинг **виктимологик профилактикасини** самарали ташкил этиш, айниқса, ушбу зўравонлик жабрланувчиси бўлиши мумкин бўлган шахслар жабрланишининг олдини олишга қаратилган профилактик чора-тадбирларни амалга оширишни тақозо этади. Шунингдек, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизларни ҳимоя қилишнинг ноюрidik воситаларидан, яъни психолог, сексолог, педагог ва тиббиёт ходимлари

Ўзбекистонда маиший зўравонлик муаммоси

24 сентябрь куни Ўзбекистон адлия вазирлиги маиший зўравонлик профилактикаси тўғрисидаги қонун лойиҳасини эълон қилди. Унга кўра, маиший зўравонлик қурбонларига ҳимоя ордери берилади. Бундан ташқари, қўллаб-қувватлаш ва ёрдам марказларига мурожаат қилиш имконияти яратилади.

Расмий статистикага мувофиқ, Ўзбекистон ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралари жонига қасд қилишга олиб келадиган хатти-ҳаракатлар бўйича ҳар йили **52-53 та** жиноят иши кўзгатади. 2016 йилда 2013 йилга нисбатан **12%** кўп жиноят иши юритилган.

Расмий маълумотларга кўра, 2018 йилнинг 7 оyi мобайнида 277 та қотиллик жинояти содир этилган, уларнинг **116 таси (42%) қариндошлар, 25 таси (9%) қўшниллар, 95 таси (34,2%) эр-хотин, ака-ука, ота-ўғиллар низосидан келиб чиққан.**

Ўзбекистонда ҳар 5 аёлдан бири зўравонликка учрайди.

Зўравонликка учраганлар қуйидаги ташкилотларга мурожаат қилиши мумкин:
Милиция **102** ИИВ
ишонч телефони **1102**
Хотин-қизлар қўмитаси ишонч телефони **1146**

Ўзбекистонда психологик ва жисмоний зўравонлик қурбонларига ёрдам кўрсатиш учун **131 та** шелтер – реабилитация марказлари барпо қилинган.

ёрдамидан фойдаланишни кенг йўлга қўйиш лозим.

Хотин-қизларга нисбатан содир этилган жиноятларнинг ижтимоий ҳолати ўрганилганида уларнинг **60,8% вақтинча ишсиз, 25,6% ишчилар, 12,0% хизматчилар, 1,6% тадбиркорлар** эканлиги аниқланди. Оила аъзоларининг

доимий меҳнат фаолияти билан шуғулланмаслиги ҳам оилавий муносабатларда, хусусан расмий иш фаолияти билан шуғулланмай доимий уйда бўлиш ҳолати ҳам шахсда виктимлик хусусиятларни шаклланишига олиб келади. Таъкидлаш керакки, жабрланувчилар хулқ-атворининг содир этилган жиноятлардаги ўрни ва таъсирини ўрганиш ҳам мотиви рашк бўлган қилмишларнинг

виктимологик профилактикаси чора-тадбирларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқот жараёнида суд архивидан ўрганилган жиноят ишларида жабрланувчиларнинг **69,4%** ҳуқуқбузар шахслар билан **эр-хотин** бўлиб бирга яшаган, **13,5%** никоҳдан ажрашган, **8,4%** қариндош-уруғлар, **4,8%** ака-ука, **3,1%** ота-оналар ва фарзандлар, **1,3%** ўғай фарзанд ва ота-оналарни ташкил этди.

Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳолда содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар, хусусан жиноятлардан жабрланганларнинг учдан икки қисмидан ортиғи жиноят содир этганлар билан эр-хотин бўлиб яшаётганлари, бевосида улар ўртасидаги муносабатда виктимликни келтириб чиқувчи омилларнинг ҳам бисёрлигини кўрсатади.

Жабрланувчи шахсларнинг ёшига оид маълумотлар таҳлил қилинганида уларнинг 31,0%ни 18-25 ёшдаги, 27,7%ни 25-35 ёшдаги, 19,8%ни 35-45 ёшдаги, 14,3%ни 45-55 ёшдаги ҳамда 7,2% 55 ёшдан юқори бўлганлар ташкил этди. Кўриниб турибдики, оилада зўравонлик билан боғлиқ ҳолда содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар, хусусан жиноятлар жабрланувчи бўлганларнинг ярмидан кўп қисмини 18-35 ёшдагилар ташкил этмоқда. Юқоридаги маълумотлар ёшларда, хусусан (расмдаги) ёшлардаги шахсларда виктимлик юқори эканлигини кўрсатмоқда. Айрим адабиётларда виктимлиги юқори бўлган шахслар асосан 36-45 ёшдагиларни (27,9%) ташкил этиши қайд этилган.

Юқоридаги ҳолатга яқин бўлган ҳолатни жабрланувчи шахсларнинг

оиласидан ажрашганлик аҳволига оид маълумотлар таҳлил натижаларида ҳам кузатиш мумкин.

Маиший турмуш соҳасида, шунингдек аёлларга нисбатан содир этиладиган жиноятлар бўйича ўтказилган тадқиқотлар ҳам юқоридаги ҳолатга яқин жараёнларни кузатиш мумкин. Айрим тадқиқотларда, умумий жиноятчилик таркибида аёлларнинг ҳаёти ва соғлиғига қарши содир этилган жиноятлар **25-26%** ташкил этиши аниқланган.

Шунингдек, бошқа бир тадқиқот ўрганилганда унда жабрланувчи аёлларнинг 42,5% ҳуқуқбузар билан биргаликда спиртли ичимлик истеъмол қилиши натижасида айбдорга қаршилик қила олмаганликлари, фақатгина 57,5% ҳолатда қаршилик қилганликлари аниқланган. Номусга тегиш жиноятидан жабрланганларнинг 40,2% айбдорга нотаниш, 2% қизи (ўғай қизи), 1,5% ўғли (ўғай ўғли), 0,8% ажрашганлар, 2,7% яқин қариндошлари, 22,8% танишлари, 30% танишиб қолган шахслар бўлган.

Хотин-қизларга нисбатан содир этиладиган зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг энг кўп кўринишларига уларни бирга яшашга, фоҳишалик қилишга мажбурлаш, номусига тегиш, зўравонлик қилиш ва спиртли ичимлик, гиёҳвандлик моддалар истеъмол қилдириш, мунтазам

хўрлаш ва руҳий таъсир кўрсатиш ҳамда бошқа йўллар билан ўлимга олиб бориш кабиларни ўз ичига олган.

Аёлларнинг юқори даражадаги виктимлиги уларнинг заифа эканлигида эмас, балки жамиятда сақланиб қолган кадриятлар ҳамда оилавий муносабатлар жараёнидаги одатлардадир. Оилада эркакларнинг барча муносабатларда етакчилик қилиши, ҳукмронлик муносабати ўрнатиши, яъни ўзининг мустақил қарор қабул қилиши каби ҳолатлар аёлларнинг зўравонликдан жабрланувчи бўлиши эҳтимолини кучайтиради.

Оила-турмуш доирасидаги жиноятлардан жабрланувчи шахсларга оид хорижий мамлакатлардаги маълумотлар ўрганилганида:

Испанияда ҳар беш кунда қасддан ўлдирилган шахсларнинг биттаси аёллар бўлиб, улар ўзининг турмуш ўртоғи томонидан ўлдирилганлиги;

Францияда йилига 25 минг аёл эри томонидан жинсий зўравонлик жабрланувчига айланиши;

Австралияда аёлларнинг 18% оиладаги зўравонлик жабрланувчига айланиши;

Россияда йилиги 36 минг аёллар оилада зўравонлик оқибатида тан жароҳати олаётганлиги;

Англияда эри ёки бирга яшовчи эркак томонидан ҳафтада икки нафар аёлнинг ўлимига сабаб бўлувчи жисмоний зўравонликлар келиб чиқиши;

Миср Араб Республикасида 35% оилали аёллар турмуш давомида камида бир маротаба эри томонидан қаттиқ жисмоний калтакланиши;

Канадада оиладаги зўравонлик содир этган шасхлар томонидан йилига 1,6 млрд. АҚШ доллари миқдорида жарима тўланиши қайд этилган.

Шубҳасиз, бундай зўравонликлар жамиятдаги ахлоқ нормаларига зид бўлиб, ўзининг ижтимоий хавфлилиги билан ажралиб туради. Олимларимиз томонидан ўтказилган тадқиқотларга кўра, айбдорлар зўрлик ишлатиб, кўрқитиб ёки жисмоний заифлигидан фойдаланиб жабрланувчига нисбатан турли даражада жиноий қилмишлар (жисмоний, руҳий, жинсий зўравонлик)ни содир этишган.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, бундай қилмишлар содир этилиши оиладаги узоқ давомли низо ва келишмовчиликлар билан боғлиқ бўлиб, ҳуқуқбузарлик оқибатида нафақат муайян шахс жабрланади, балки у ерда

тарбияланаётган фарзандлар ҳам маънавий-руҳий ҳам жисмоний жиҳатдан жабрланади. Жабрланувчилар фақатгина 33% ҳолатда ҳуқуқбузар шахсларга қаршилик кўрсатган, уларнинг учдан икки қисми ҳуқуқбузарнинг хатти-ҳаракатига нисбатан пассив муносабатда бўлишган.

Оила-турмуш доирасидаги жиноятлардан жабрланган шахсларга хос бўлган маълумотлар ўрганилганида, уларнинг 43,1% эр хотинига, 4,2% хотин эрига, 13,7% ака ёки ука, 1,8% опа ёки сингил, 15,7% никоҳсиз бирга яшаган хотини (жазмани)га, 5,3% никоҳсиз бирга яшаган эри (жазмани)га, 6,3% ота ёки онанинг фарзандига, 2,7% фарзанд ота ёки онасига, 7,3% бошқа қариндошларнинг бир-бирларига нисбатан содир этишганлиги маълум бўлган.

Қизиқарли томони шундаки, кўп ҳолларда оиладаги зўравонликдан жабрланганлар ўзларига етказилган зарар (ҳаёти, соғлиғи, шаъни, кадр-қиммати) ҳақида ҳуқуқни муҳофаза қилиш, хусусан ички ишлар органлари ёки тиббиёт муассасаларига мурожаат қилишмайди. Бу кўпинча аёлларда кузатилади. Суд-тергов идораларидан олинган маълумотлар ўрганилганида, аёлларга нисбатан эри томонидан зўравонлик ишлатилган тақдирда ҳам бу ҳақидаги маълумотларни ошкор қилмасликка, шундай ҳолатларни яширишга ёки тиббиёт муассасаларига мурожаат қилган тақдирида ҳам олган тан жароҳатини ўзининг эҳтиётсизги оқибатида олганлиги билан изоҳлашга ҳаракат қилишади. Бунинг асосий сабабини эса аёлларнинг оиланинг бузилиб кетишидан қўрқиши ёки эрининг обрўсини тўкмасликка интилиши деб изоҳлаш мумкин.

Малака ошириш институтига махсус звания олиш учун ўқишга келган ходимлар ўртасида ўтказилган социологик сўровларда иштирок этганларнинг¹:

25,6% оиладаги зўравонликларнинг 20 фоизигача;

18,5% 20-40 фоизи;

22,5% 40-50 фоизи;

12,6% 50-70 фоизи;

18,1% 70-90 фоизи;

2,7% эса 90 фоиздан ортиғи ҳақида хабар

берилмайди ҳамда улар рўйхатга олинмайди деб жавоб

беришган. **“Нима учун оиладаги жиний зўравонлик**

жабрланувчилари бу ҳақда ички ишлар органларига

хабар беришмайди?” деган саволга уларнинг 63,1% оиланинг обрўсини

сақлаш, 12,8% фарзандини отасиз қолдирмаслик ва оила ажралиб кетмаслиги,

9,8% эрининг, 14,3% ота-онасининг обрўсини сақлаш мақсадида шундай

қарорга келишини кўрсатишган.

Табиийки, оила-турмуш доирасидаги жиноятларнинг аксарият қисмида жабрланувчилар ўзларини ҳимоя қилиш имконига эга эмаслар. Тўсатдан оилада юзага келган низони бартараф этишда жабрланувчининг ожиз аҳволда эканлиги уни жабрланишига шароит яратади.

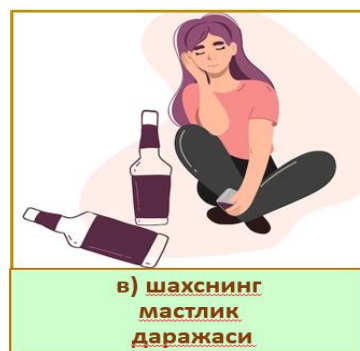
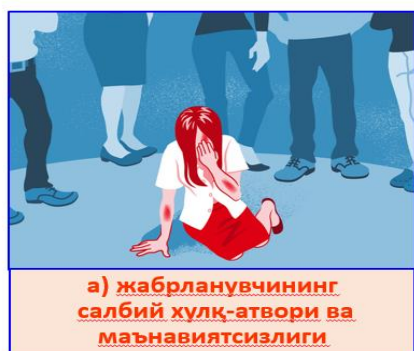
Ҳаётда кўпгина ҳолларда инсонлар ўзининг ижобий хулқ-атвори ёки фаол хатти-ҳаракатлари билан жиноятларнинг келиб чиқишига тўсқинлик қилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институтига 2022 йил октябрь, ноябрь ойларида ва 2023 йил апрель ва май ойлари давомида махсус звания олиш учун келган ходимлар сўровномалари.

Айрим ҳолларда муайян тоифадаги шахслар ўзининг салбий ҳуққ-атвори, ахлоқсизлиги, маънавиятсизлигини намоён қилиб, ҳуқуқбузарлик, хусусан оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этиладиган жиноятларнинг жабрланувчисига айланади.

Таҳлиллар асосида шундай хулоса қилиш мумкинки, оилада зўравонлик содир этган шахслар асосан жабрланувчининг қилмишига жавоб қайтаришга ёки оилада оила аъзоларидан ўзининг манфаатини устунроқ қўйишга интилиши натижасида жинойий қилмиш содир этишган. Шахсга нисбатан тан жароҳати етказишга таъсир этувчи яна бир омил айбдорнинг ўз хатти-ҳаракати ва унинг оқибатини англаб етмаслигидир.

Жабрланувчининг жиноят содир этилишига кўмаклашадиган ҳуққ-атворини қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

Ўтказилган тадқиқотлар ва чет эл тажрибаси шуни кўрсатадики, жиноят жабрланувчи бўлиши мумкин бўлган шахснинг ҳолати, унинг турмуш тарзи, ҳуқуқбузарга нисбатан муносабати, ҳуқуқбузарнинг онгида жиноят содир этиш истагининг пайдо бўлишига, жамиятга зид ҳаракатлар қилишига, ҳатто жиноят содир этиш қуролини танлаб олишга имкон яратади. Қизиғи шундаки, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахслар аслида айбдордан умуман шубҳа қилишмаган, чунки жабрланувчилар ҳуқуқбузарнинг энг яқин кишилари бўлишган.

Мазкур тоифадаги жабрланган шахслар ўзларига нисбатан жабр-зулм ва жисмоний зўрлик ишлатилишига ўзларининг виқтим ҳуққ-атворлари ҳам муайян даражада сабаб бўлганлигини кузатиш мумкин. Мисол учун, 22% ҳолатда жабрланувчи бевосита жиноят содир этишдан олдин ўзини тажовузкор ҳуққ-атворда намоён этган, жанжал кўтарган, айбдорни ва бошқа оила аъзоларини ҳақорат қилган, 61% жабрланувчи низо келиб чиққанда уни бартараф этишга ҳаракат қилган, фақатгина 17% ҳолатда жабрланувчининг жинойий тажовуз содир этилган пайтдаги ҳуққ-атвори виқтим характерда бўлган.

Виқтимологик чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш нуқтаи назардан, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахсларни таснифлаш муҳим аҳамиятга эга. Виқтимологияга оид адабиётларда оиладаги зўравонликдан жабр кўрганларни турли хил асослар бўйича таснифлаш мумкинлиги таъкидланади.

Оила-турмуш доирасидаги жиноятлардан жабрланган шахслар ҳақида

маълумотларни ўрганиш бўйича ўтказилган социологик тадқиқотларда, сўровга жалб этилганлар профилактика инспекторлари 4,6 фоиз ҳолатларга қариялар ички ишлар органларига оиладаги зўравонликдан жабрланганликлари бўйича мурожаат этишаётганлигини қайд этишган. Мутахассислар фикрига кўра, АҚШда ҳар йили 0,5–2,5 млн. қария зўрликдан жабр кўради. Бизнинг тадқиқотимиз давомида ўрганилган жинойий ишлар таҳлиliga кўра, ўзини ҳимоя қилишга ожиз бўлган қарияларнинг зўравонликдан жабр кўриши 9,6%ни ташкил этади.

1.3. Зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар билан ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишнинг фаолияти

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда профилактика инспекторлари ўзларига бириктирилган маъмурий ҳудудларда носоғлом турмуш тарзи кечираётган оилаларни аниқлаб, улар билан манзилли профилактика ишларини олиб боришлари лозим бўлади. Хусусан, маъмурий ҳудудларда яшовчи оилалар ҳақида тезкор вазиятдан хабардор бўлиш, содир этилиши мумкин бўлган низоларни барвақт профилактикасини таъминлаш, нотинч оилалардаги ижтимоий руҳий-муҳитни соғломлаштириш ҳамда кам таъминланган оилаларни аниқлаб, уларни моддий қўллаб, аҳволини яхшилаш борасидаги ишларни амалга оширишлари талаб этилади.

Айниқса, носоғлом турмуш тарзида ҳаёт кечираётган оилаларни тоифаларга ажратиш ҳамда улар билан манзилли ишларни ташкил этиш ҳуқуқбузарликлар барвақт профилактикасида муҳим аҳамият касб этади.

Оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш борасида оилаларни қуйидаги тоифаларга ажратиш ва улар билан манзилли профилактика ишларини олиб бориш лозим:

Носоғлом турмуш тарзида ҳаёт кечираётган оилалар билан қуйидаги йўналишда ишлар ташкил этилади, яъни энг аввало:

- шахс ҳуқуқлари ва эркинлигини таъминлаш, оилавий-маиший ҳаётда юзага келган низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, оилаларда маънавий-ахлоқий муҳитни мустаҳкамлаш;
- фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш борасида аҳоли ўртасида тарғибот-тушунтириш ишларини олиб бориш;
- оила-турмуш муносабатлари доирасида шахсга нисбатан содир этадиган ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш, бартараф этиш чораларини кўриш;
- оилавий ажралишларнинг олдини олиш борасида ички ишлар органларининг соҳавий хизматлари, фуқаролик жамияти институтлари ва кенг жамоатчилик билан ўзаро ҳамкорлик қилиш;

➤ оила турмуш соҳасида ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган, бундай ҳуқуқбузарликни содир этган шахслар билан якка тартибда тарбиявий профилактик ишларни амалга ошириш;

➤ жамиятга зид турмуш тарзи кечирувчи шахслар ҳамда ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни ўз вақтида аниқлаш;

➤ маъмурий ҳудудларда яшовчи ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни ўз вақтида аниқлаб, уларга ижтимоий, ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан ёрдам кўрсатиш, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар билан тарбиявий аҳамиятга эга бўлган ишларни ташкил этиш;

➤ ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган нотинч оилаларни ўз вақтида аниқлаш, низо келиб чиқиш хавфи бўлган оилалар билан виктимологик профилактика ишларини ташкил этиш;

➤ маъмурий ҳудудда ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатиш;

➤ ижтимоий мавқеи, физиологик ҳолати, хулқ-атвори, ҳаёт тарзи билан боғлиқ ҳолда ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфи мавжуд бўлган шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан виктимологик профилактик чора-тадбирларни қўллаш;

➤ нотинч оилаларда яшаётган шахсларнинг зўравонликлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш мақсадида тушунтириш ишларини олиб боришдан иборат.

Кам таъминган оилалар билан қуйидаги профилактик тадбирлар амалга оширилади:

➤ маъмурий ҳудуддаги оилаларни уйма-уй юриш орқали ўрганиш асосида кам таъминланган оилаларни аниқлаш ва уларни рўйхатини шакллантириш;

➤ оилалардаги мавжуд муаммоларни ўрганиш ва уларни аниқлашга қаратилган амалий ишларни ташкил этиш;

➤ аниқланган ва кам таъминланган оилалар билан манзилли ишларни ташкил этиш мақсадида маъмурий ҳудудга бириктирилган ҳокимият идоралари билан уларга ёрдам кўрсатиш бўйича аниқ ишларни йўлга қўйиш;

➤ ҳудуддаги ижтимоий ҳимояга муҳтож оилалардаги маънавий муҳитни соғломлаштириш бўйича чора-тадбирларни кўриш;

➤ уйма-уй юриш ва ўрганиш асосида аниқланган маълумотларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш;

➤ шахснинг оилавий шароитини, яқинлари ва атрофдагилар билан ўзаро алоқаларини ўрганиш;

➤ оиладаги мавжуд бўлган иқтисодий қийинчиликлар, яъни ота-она ва фарзандларнинг мактабга боришига хоҳиши бор, лекин болани мактабга юбориш учун кийим-кечак, ўқув қуроллари йўқлиги ёки эскилиги натижасида боланинг мактабга боришдан уялиши ва бошқа ҳолатларни аниқлаш;

➤ ижтимоий ёрдам ва ҳимояга, жамият ва

давлатнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳаётида бошқалар билан бирга тенг тўлиқ ва самарали иштирок этиш учун шарт-шароитлар яратилишига муҳтож барқарор жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки рухий нуқсонлари бўлган шахсларни ҳаётини ўрганиш;

➤ хонадонда, оилада мавжуд муаммоларни аниқлаш ҳамда уларни иложи борида жойида ҳал қилиш чоралари кўриш;

➤ кам таъминланган ва ижтимоий кўмакка муҳтож бўлган оилаларга ижтимоий ва моддий жиҳатдан ёрдам кўрсатиш орқали уларнинг турмуш тарзи ва даромад манбаига эга бўлишлари учун амалий ёрдам кўрсатиш;

➤ оилаларда муайян даражада етишмовчилик ёки қийинчилик мавжуд бўлса, сабр билан оилада юзага келган муаммоларни бартараф этиш чораларини кўриш;

➤ оиладаги моддий етишмовчилик ва қийинчиликлар мавжуд бўлган оилалар ўрганилганида уларнинг аксарияти ишсиз доимий даромад манбаига эга бўлмаган шахсларни аниқлаб, уларни иш билан таъминлаш чораларини кўриш;

Ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли мавжуд шахслар яшайдиган оилалар билан қуйидаги йўналишда ишлар ташкил этилади:

➤ маиший зўрликдан жабрланган шахсларнинг ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш борасида ҳимоя ордери бериш тизимини самарали ташкил этиш ва унинг назоратини таъминлаш;

➤ оила турмуш доирасида зўравонликка дучор бўлаётган шахслар ўртасида мақсади яширинган ижтимоий сўровлар ўтказиш ҳамда ушбу қилмишларнинг латентлигини бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

➤ маиший зўрликнинг сабаб ва шароитларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларни барвақт олдини олиш бўйича таъсирчан тизим яратиш;

➤ маиший зўрликдан жабрланганларни реабилитация қилиш ва мослаштириш марказлари ҳамда ишонч телефонлари фаолиятини самарали ташкил этиш;

➤ зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларга ўз вақтида ва манзилли ёрдам кўрсатиш ва уларни ҳимоя қилиш, ўз жонига қасд қилишга мойил хулқ-атвор пайдо бўлишига йўл қўймаслик ва унга эрта барҳам бериш мақсадида нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқаролик жамияти институтларининг фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан ўзаро ҳамкорлигини кучайтириш;

➤ оила-турмуш доирасида жиноятлар, уларнинг салбий оқибатлари ва келиб чиқишига олиб келаётган сабаб ва шарт-шароитларни ўрганиш ҳамда оммавий ахборот воситалари орқали аҳолини мунтазам хабардор этиб бориш;

➤ оиладаги долзарб ижтимоий муаммоларни аниқлаш мақсадида вақти-вақти билан жамоатчилик фикрини ўрганиш, улар асосида низоли вазиятларни, оилавий-маиший зўрлик ишлатиш ва ўз жонига қасд қилишга мойил хулқ-

атворни бартараф этишга доир дастурлар ва услубий тавсиялар ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш маиший зўрлик ишлатиш ҳолатларини барвақт аниқлаш ҳамда унинг латентлигини олдини олишга хизмат қилиш.

➤ оилада содир этилган жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни ўрганиш ва таҳлил қилиш;

➤ ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган нотинч оилаларни ўз вақтида аниқлаш, низо келиб чиқиш хавфи бўлган оилалар билан виктимологик профилактикани ташкил этиш;

➤ ҳуқуқбузарлик ёки жиноятлардан жабрланишга мойиллиги бўлган шахсларни аниқлаш ва уларнинг зўравонликлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш бўйича тегишли чоралар кўриш;

➤ маъмурий ҳудудда ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатиш;

➤ ижтимоий мавқеи, физиологик ҳолати, хулқ-атвори, ҳаёт тарзи билан боғлиқ ҳолда ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфи мавжуд бўлган шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан виктимологик профилактик чора-тадбирларни қўллаш;

➤ ҳуқуқбузарликларни содир этилишида жабрланувчиларнинг тутган ўрнини ҳамда жабрланишнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш;

➤ нотинч оилаларда яшаётган шахсларнинг зўравонликлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш мақсадида тушунтириш ишларини олиб бориш;

➤ оиладаги зўравонликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар тоифаларини аниқлаш;

➤ ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларнинг индивидуал ва ижтимоий-психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда профилактика тадбирларни ишлаб чиқиш.

Спиртли ичимликка ружу қўйган шахслар яшайдиган оилалар билан қўйдаги йўналишда ишлар ташкил этилади:

➤ спиртли ичимликка ружу қўйган шахслар яшайдиган оилаларни аниқлаш ва уларнинг рўйхатларини шакллантириб бориш;

➤ спиртли ичимликка ружу қўйган шахсларни мажбурий даволаш муассасаларига юбориш ишларини ташкил этиш;

➤ спиртли ичимликка ружу қўйган шахсларни иш билан бандлигини таъминлаш чораларини кўриш;

➤ жамоатчиликни спиртли ичимликка ружу қўйган шахслар яшайдиган оилалардаги муҳитни ижобий томонга ўзгартириш бўйича тарбиявий ишларга жалб этиш;

➤ оилавий-маиший низоларни келтириб чиқарувчи асосий омиллардан бири бу – шахснинг спиртли ичимликка ружу қўйишидир. Спиртли ичимлик истеъмол қилиш натижасида шахс ўз хатти-ҳаракатининг оқибатини англаб етмаслиги натижасида жамиятга, атрофдагиларга бефарқлик ва ҳурматсизлик

билан муносабатда бўлишини инобатга олиб, ушбу иллатни келтириб чиқарувчи сабаб ва шароитларини ўрганиш;

➤ спиртли ичимликни оила-турмуш доирасидаги низоларни келтириб чиқарувчи энг фаол криминоген омил эканлигини ўрганиш шарт.

Оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини ташкил этиш бўйича қуйидаги йўналишлардаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

✓ бириктирилган ҳудуддаги ҳар бир оилани айланиб чиқиш, нотинч оилаларни аниқлаш, уларни ҳисобини юритиш, оила-турмуш доирасида низолар содир этилишига йўл қўймаслик мақсадида ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактик чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш;

✓ оилавий жанжаллар оқибатида юзага келган эр-хотин, ака-ука, опа-сингил, ота-она ва фарзанд, қайнона-келин, қариндош-уруғлар ўртасида содир этилган низолар туфайли бузилган муносабатларни тиклаш борасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан амалий чора-тадбирларни амалга ошириш;

✓ ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган, нотинч ва кам таъминланган оилаларни аниқлаш, уларни рўйхатини шакллантириш ҳамда уларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш юзасидан ҳокимият, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, хотин-қизлар, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш қўмитаси билан ҳамкорликда чора-тадбирларни амалга ошириш;

✓ оилада миллий қадрият ва урф-одатларга зид, ахлоқ-одоб доирасидаги ноҳўя хатти-ҳаракатларга йўл қўяётган, ғайриижтимоий ҳулқ-атворли, тарбиявий таъсир чораларига муҳтож бўлган, оилада ҳуқуқбузарлик содир этувчи шахсларни аниқлаб, улар билан тарбиявий профилактик ишларни ташкил этиш;

✓ Ички ишлар органлари профилактика хизматининг жамоатчилик билан ўзаро ахборот алмашув ва амалий ҳамкорлиги самарадорлигини оширишга қаратилган профилактик ишларни тўғри амалга ошириш;

✓ оилавий-маиший сабабларга кўра содир этилган ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан аёллар, вояга етмаганлар ва ёшлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликлар муҳокамасини ташкил этиш ва ўтказиш, мазкур ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф этиш чораларини кўриш;

✓ маъмурий ҳудудда содир этилган оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ва уларга имкон бераётган сабаб ва шароитларни аниқлаш, ўрганиш, таҳлил қилиш ва келгусида ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларни бартараф этиш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш;

✓ профилактика инспекторлари ўзига жавобгар бўлган ҳудуддаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, оилавий қадриятларни

мустаҳкамлаш комиссияси, хотин-қизлар масаласи бўйича мутахассис билан ҳамкорликда эрталабки йўриқномаларда оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишга қаратилган режаларни ишлаб чиқишлари лозим.

Хулоса қилиб айтганда, ички ишлар органлари тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар профилактика хизматлари олдига фуқаролик жамияти институтлари, жамоат тузилмалари ва кенг жамоатчилик билан биргаликда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш бўйича ҳамкорликнинг янгидан янги усул-шакллари ишлаб чиқишга мажбур этмоқда. Чунки, барча ички ишлар органлари соҳавий хизматлари ўртасидаги ҳамкорликларда айнан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича асосий маълумотлар жамоатчиликдан келиб тушади.

Шундай экан, ҳар бир ҳуқуқбузарликлар содир этилишини олдини олиш борасида кенг жамоатчиликнинг берган маълумоти муҳим ҳисобланиб, бу борада тезкорлик билан ҳаракат қилиш ва оғир, ўта оғир турдаги жиноятларни олдини олиш чора-тадбирларини кенг жамоатчилик вакиллари иштирокида кўриш лозимлиги ушбу ўқув қўлланмада кўрсатилмоқда.

Ҳар бир ҳолат юзасидан таъсирли чора кўрилмас экан, албатта, ушбу ҳолат бошқаларга ўзининг салбий таъсирини кўрсатади, бу учун тажрибали ходимларда ва ёши катталардан сўраб, ўрганиб бориш лозим бўлади.

1.4. Зўравонлик тушунчаси, унинг келиб чиқиш тартиби

Ҳар бир оила бу – муқаддас даргоҳ. Биргина шу “муқаддас” сўзи оилага бўлган муносабатимизни тўла англатади. Зотан, миллатнинг эртанги кунига дастлаб оилада пойдевор қўйилади, унда ҳаётнинг давомийлигини таъминловчи авлод шаклланади. Юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг туб моҳиятида инсон ва унинг манфаатлари устувор экан, кўзланган мақсадга эришишда ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланган оиланинг ўрни беқиёсдир.

Зўравонлик тушунчаси ўзбек тилига ҳуқуқий ислоҳот сифатида энди кириб келаётган янги атама ҳисобланади.

Зўравонлик - бу эр-хотин ёки бошқа яқин муносабатдаги кишилардан бирининг иккинчисига нисбатан жисмоний, руҳий, жинсий ёки молиявий зўравонлик кўрсатишидир. Одатда бу турдаги зўравонлик остида бир томон оиладаги бошқа аъзоларининг ҳаёти устидан назоратни ушлаб туришга бўлган интилиши ётади. Оилавий зўравонлик қурбони кўпчилик ҳолларда аёл киши ёки ёш болалар бўлади, аммо эркаклар ҳамда қариялар орасида ҳам жабрланувчилар йўқ эмас.

Бу муаммо ўз кўламига кўра глобал муаммо. У турмуш даражаси ва демократизация форматидан қатъи назар, дунёнинг барча мамлакатларида кузатилади. Аёллардан нафратланувчи эркакларни фақат қашшоқ ёки бадавлат, олий маълумотли ёки маълумоти йўқ, европалик ё осийлик деб ажратиб бўлмайди. Бундайларнинг алоҳида бир миллати ё этники бўлмайди.

Оилавий зўравонликларнинг кенг тарқалган айрим кўринишлари қуйидаги ҳолларда, хусусан, эрнинг хотинини уриши, руҳий камситиш, унинг насл-насабини, оилавий шароити ёки ота-онаси ёхуд қариндошлари қилган ишлари

туфайли айблаб, ҳақоратлаши, эрнинг хотинини жинсий зўрлаши, жинсий камситиши, молиявий жиҳатдан чеклаш, аёлининг ўқишига ёки ишлашига қаршилиқ кўрсатишида намоён бўлади.

Тадқиқотимиз жараёнида оиладаги зўравонликнинг турлари бўйича олимларнинг фикрларини қуйидаги гуруҳларга ажратиб таҳлил қилдик, яъни:

Биринчи гуруҳ олимлари оиладаги зўравонлик асосан жисмоний куч ишлатиш орқали содир этилишини ва уларга хос хусусиятларни тадқиқ

қилишга ҳаракат қилишган. Зўравонликни бошқа шахсга нисбатан қасддан жисмоний зўрлик ишлатиб, шахснинг соғлиғи ёки ҳаётига зарар етказишга қаратилган жисмоний дахлсизлигини бузишда намоён бўлади. Лекин, бундай ҳолатда жабрланувчига руҳий таъсир кўрсатишни ҳам инкор қилмайди. Жисмоний зўравонлик уриш, тепиш, соғлиққа зарар етказиш, қамаб қўйиш орқали таъсир кўрсатишдир.

Бизнингча, жисмоний зўравонликда жабрланувчига жисмоний зарар етказиш орқали унга нисбатан турли даражада шикаст етказишни ҳам инобатга олиш лозим.

Зўравонлик шахснинг соғлиғи, ҳаёти ва бошқа конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига зарар етказиш ёки зарар етказиш билан қўрқитиб, ижтимоий хавфли, ғайриқонуний таъсир кўрсатишдир. Жисмоний зарар етказиш билан таҳдид қилиш – бу жабрланувчи (ёки жабрланувчиларни) жисмоний зўравонлик ишлатиш билан қўрқитишдир. Оиладаги зўравонлик кўпинча жисмоний куч ишлатиш орқали ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган ҳолда содир этилади. Жисмоний зўравонликда куч ишлатиш, калтаклаш, баданга нисбатан турли даражада шикаст етказиш ҳолатлари намоён бўлади.

Оиладаги зўравонликнинг куч ишлатиш шакли жабрланувчига қасддан оила аъзолари, яқин дўстлари ва бошқа шахслар томонидан уриш, калтаклаш, унинг озодлигини чеклаш, яшаш жойида соғлом турмуш тарзи ва овқатланишидан маҳрум қилиш ҳамда руҳий саломатлигининг бузилиши ва қадр-қимматига зарар етказилишида намоён бўлади.

Табиийки, жисмоний зўравонлик баъзи ҳолларда жабрланувчини қўрқитиш ёки таҳдид қилиш билан биргаликда турли даражадаги тан жароҳати етказиш, ҳаттоки қасддан одам ўлдиришгача ҳам бориши мумкин. Мисол учун, шахснинг шаъни ва қадр-қимматини камситувчи сўзлар билан ҳақоратлаш натижасида келиб чиққан низолар оқибатида оғир турдаги жиноятларнинг келиб чиқиши кузатилади.

Жисмоний зўрлик жабрланувчига турли даражада тан жароҳатлари

етказиш, уриш, жисмоний куч ишлатиш, жабрланувчининг қариндошларини, яқинларини ўлдириш, номусига тегиш каби кўринишларда содир этилади.

Оилада зўравонлик - деганда тўғридан-тўғри жисмоний ёки психик таъсир кўрсатиш ва бундай таъсир этиш орқали таҳдид қилишдир. Бизнингча, бундай зўравонликларнинг мотиви рашк эканлиги ва у бирданига вужудга келиши билан хатарлидир. Кўпинча, тўсатдан пайдо бўлган кучли рухий ҳаяжонланиш ҳолатида шахснинг баданига оғир шикаст етказиш ёки одам ўлдириш жинойтлари содир этилган. Тўсатдан вужудга келган қасднинг бир кўриниши сифатида аффект ҳолатидаги қасдни ўзига хос хусусиятларини ҳам кўрсатиш мумкин.

Рухий зўравонлик асосан қуйидаги кўринишларда намоён бўлади:

Умуман олганда, зўравонликнинг содир этилишида кўпинча жисмоний ва рухий зўравонлик биргаликда содир этилиб, шахсни камситиш, тазйиқ ўтказиш, ҳақорат ёки туҳмат қилиш орқали унинг соғлиғига нисбатан жисмоний шикаст етказиш билан содир этилади. Башарти, азоб ва уқибатлар учун ўч олиш, жазолаш бирдан-бир мақсад бўлиб, оилавий-маиший муносабатларда жабрланувчи билан айбдор ўртасидаги муносабат салбий бўлган бўлса, айбдорда ўч олиш ниятининг пайдо бўлиши ёки жабрланувчининг ахлоққа зид хулқ-атвори айбдорда кучли рухий бузилишни вужудга келтириши мумкин.

Рухий зўравонлик (тазйиқ)ка юқорида берилган таърифлардан келиб чиқиб, унинг қуйидаги белгилари мавжуд дейиш мумкин:

Зўравонлик жабрдийдаларини ҳам, оила аъзоларига нисбатан куч ишлатадиган шахсларни ҳам маълумоти ёки ижтимоий мақоми бўйича ажратиб бўлмайди. Маиший зўравонлик ҳолати юқори иқтисодий мақомга эга бўлган оилаларда ҳам, кам таъминланган оилаларда ҳам бирдай намоён бўлади. Қолаверса, моддий таъминоти юқори бўлган оила аъзоларининг бу вазиятдан чиқиш учун ёрдам сўраши нисбатан мураккаброқ экани аниқланган ва улар йиллар давомида зўравонликка чидаб келади.

Оилавий-маиший зўравонлик – оиланинг бир аъзосига нисбатан бошқа бир аъзоси ёки аъзоларининг мунтазам давом этиб келувчи, такрорланиб турувчи зўравонлигидир ва у асосан оила ичида рўй беради. Бу эса **жисмоний, рухий, жинсий ва иқтисодий зўравонлик** каби кўринишларда намоён бўлиши мумкин.

Маиший зўравонлик нима?

Маиший зўравонлик – бир инсон ўз умр йўлдошини доимий назорат остига олиб, ўзаро муносабатларда тўлиқ ҳукмронлик қилишга уриниши. Бу

жисмоний ва ахлоқий устидан қулиш ҳолатларида ёки молиявий ҳолатини суистеъмол қилишда намоён бўлиши мумкин. Жисмоний зўравонлик жисмоний жароҳатларга олиб келади ва баъзи ҳолатларда ҳаёт учун хавф туғдиради.

Аёлга қўл кўтарилади, калтакланади, жисмоний зўравонлик ишлатилади.

Ахлоқий зўравонлик – ўз "ўлжаси" устидан ҳукмронлик ўрнатишнинг самарали усули. Бу кўпинча ташқаридаги одамлар учун кўринмайди. Аёл таҳқирланади, танқид қилинади, унга, фарзандларига, қариндошларига зиён етказиш билан таҳдид солинади, доим назоратда бўлади, барча тадбирларда кузатилади, баъзан шахсий буюмларигача йўқ қилинади.

Молиявий ҳолатини суистеъмол қилиш – бу зўравонга ўз “ўлжаси” устидан назорат ўрнатиш учун молиявий воситалардан фойдаланиш имконини берувчи маиший зўравонлик тури. Мустақил даромад топишни тақиқлаш (ишлашга рухсат бермаслик), амалга оширилган харидлар ҳақида тўлиқ ҳисобот бериш, болаларни таъминлаш учун алимент тўламаслик, озиқ-овқат маҳсулотлари ва кийим-кечаклар учун пул бермаслик.

Афсуски, Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас. Бизни мамлакатимизда маиший ёки “уй зўравонлиги”га кўпинча бир оила муаммоси сифатида қаралган. Одамлар бундай муаммоларни уйдан ташқарига олиб чиқмасликка ҳаракат қилишади. Аксарият ҳолатларда зўравонлик қурбони шармандлик ва турли гап-сўзлардан кўрқиб, жим юришга мажбур бўлади. Бундай вазиятда қолган аёлларнинг индамаслигига бир неча сабаб бўлади. Кимлардир молиявий ёрдамсиз қолишдан кўрқса, бошқалари фарзандлари ва ўз ҳаёти учун хавфсирайди. Зўравонлик қурбони бўлган аёл ҳар томонлама қийин ҳолатда қолади. Айниқса, ҳатто энг яқин инсонлари ҳам бу муаммони ҳал қилишдан ўзини олиб қочганда **охир-оқибат бу доимий кўрқув, депрессия, ўз жонига қасд қилиш кабилар билан тугайди.**

Болаларни хавф остида қолиши

Болалар - маиший зўравонликда алоҳида мавзу. Улар зўравонликнинг тўғридан-тўғри қурбони бўлиши билан бирга, онага нисбатан қўлланаётган хатти-ҳаракатларнинг маълум қисмини ўзлаштириши хавфи ҳам бор. Бундай оилада боланинг реалликни қабул қилиши бузилади, зеро у учун ҳақорат ва калтаклар аста-секин нормал ҳолатга айланиб боради. Катта бўлгач, унинг ўзи ҳам ана шундай зўравонлик хатти-ҳаракатларини қўллаши мумкин ёки шунчаки бундай “юк”ни кўтара олмайди ва бу кўпинча ўз жонига қасд қилиш билан тугайди.

Оилавий зўравонликлар асосан кундалик ҳаётда оила аъзолари (эр билан хотин, қайнона ёки қайнопа ва келин, ака-ука, опа-сингиллар) ўртасидаги келишмовчилик оқибатида вужудга келадиган низоли вазиятларни юқори фоизи деб оладиган бўлсак, ундан оилада бир шахснинг иккинчи бир шахсга нисбатан жисмоний куч ишлатиши, шахсга зўрлик билан руҳий таъсир кўрсатиши, оилада ўз ҳукмронлиги ва таъсирини ўтказишга қаратилган хатти-

ҳаракатлар, жинсий зўравонлик қилиш, қийнаш орқали руҳий азоб бериш, кўрқитиш ва зулм қилиш ҳар бир ҳудудларда ўз фойзига ва кўрсаткичига эга бўлади.

Оилавий зўравонликни ҳеч қандай шароитда оқлаб бўлмайди, чунки у инсоннинг асосий ҳуқуқларига дахл қилади. Зўравонлик фақат жисмоний куч ишлатиш билан эмас, руҳий, ахлоқий, иқтисодий ва маиший босим кўринишларида намоён бўлиши мумкин. **Ҳақоратлаш, мажбурлаш, зўрлаш, иқтисодий чекловлар қўйиш, мунтазам руҳий қийноққа солиш каби ҳолатлар ҳам зўравонлик сифатида баҳоланади.**

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, руҳий зўравонлик кўп ҳолларда кўрқитиш (тазйиқ ўтказиш, қийнаш, жабр-зулм қилиш, кўрқитиш, ўзига қарам қилиш) шаклида содир этилади. Руҳий зўравонлик шахснинг «ихтиёрига зид» ҳаракатларни амалга ошириш ёки «тазйиқ ўтказиш» мақсадларида содир этилиши мумкин. Оиладаги зўравонликларнинг кўп қисми руҳий* (психологик) зўравонликни ташкил этади.

Ҳар бир оилавий зўравонликнинг ўзига яраша сабаблари бор. Аммо уларга олиб келувчи омиллар қатор умумийликка эга. Судлар томонидан оилавий низолар билан боғлиқ ишларни кўришда, кўпинча эркакнинг аёлга, ота-онанинг фарзандга нисбатан зўравонлиги, зўравонликнинг бир шахсга нисбатан кўпчилик бўлиб содир этилиши, учинчи шахсларнинг аралашуви, жабрланган шахснинг муаммо билан ёлғиз қолиши ва ҳуқуқий, психологик, тиббий ёрдам бериш механизмининг заифлигига дуч келиш натижасида оилавий ажримларга олиб келади.

Бунга асосан менталитетга хос хусусиятлар, оилавий сир, зўравонликни оиладан ташқарига чиқмаслиги муаммога барҳам беришда қийинчилик туғдиради. Қайнона, қайнота ва бошқа қариндошларнинг оиладаги келинга зулм қилиши, унинг сўзсиз бўйсунушини, ҳеч қандай имтиёзлар талаб қилмаслигини исташи ёки ота-онанинг фарзандга, келинларнинг бетоб қайнона ёки қайнотага босим ўтказиши каби ҳолатлар оилани барбод бўлишига олиб келади.

Халқ орасида кўп қўлланувчи “урадим, демак, севади” деган тушунчага умуман ўрин бўлмаслиги керак. Психологларнинг фикрича, бир марта қўл кўтардим, бу ҳолат яна такрорланиш эҳтимоли юқори. Зўравонликка имкон бериш керак эмас. Калтак ва ҳақоратлардан азият чекаётган аёл “сабр қил!”, деган сўзларни атрофдагилардан эшитади.

Оилавий зўравонлик билан боғлиқ занжир қандай узилиши мумкин?

Ҳуқуқни билган инсон ўзининг қонун ҳимоясида эканини яхши ҳис этади ва ундан вақтида фойдалана олади. Зўравонликка тоқат қилманг. Йўқ денг ва чора кўринг. Зеро, инсон ҳаёти, шаъни, кадр-қиммати ҳар нарсадан устун. Акс ҳолда, аёлларимиз дуч келаётган азоб-укубат, камситилиш, хўрлик, таҳқир занжирлари ҳеч қачон узилмайди.

Оилавий зўравонлик сабаблари нимада?

Ҳар бир оилавий зўравонликнинг ўзига яраша сабаблари бор. Аммо уларга

*Изоҳ:

Оилада содир этиладиган зўравонликлар оқибатида шахс руҳиятига (психик) таъсир кўрсатиш, кўрқитиб бўйсундириш, мажбурлаш, хўрлаш, жабр-зулм қилиш, зўравонлик қилиш, сирини фош этишни айтиб кўрқитиш, уйдан хайдаб юборишга ҳаракат қилиш, болаларни калтаклаб аламини улардан олиш, ожиз аҳволда колдириш ёхуд ўзига бўйсундириш шаклларида намоён бўлади.

олиб келувчи омиллар қатор умумийликка эга. Ўзбекистон шароитида оилавий зўравонликни характерловчи куйидаги асосий хусусиятлар фаркланади:

зўравоннинг жисмонан кучлилиги (кўпинча эркакнинг аёлга, ота-онанинг фарзандга нисбатан зўравонлиги);

зўравонликнинг бир шахсга нисбатан кўпчилик бўлиб содир этилиши (учинчи шахсларнинг аралашуви);

жабрланган шахснинг муаммо билан ёлғиз қолиши (ҳуқуқий саводсизлик, ижтимоий ёлғизлик) ва жабрланган шахсга ҳуқуқий, психологик, тиббий ёрдам бериш механизмининг заифлиги.

Оилавий зўравонликка барҳам бериш қийинлигининг сабабларини мушоҳада қилганда, менталитетга хос хусусиятларни эътибордан қочирмаслик лозим. Ўзбек оилаларида шахсий ҳаёт, оилавий сир – муқаддас ва халқимиз бу маънода анча консерватив ҳисобланади, яъни кўпчилик ҳолатларда оиладаги зўравонлик оиладан ташқарига чиқмайди.

Ўзбек оилалари одатда кўп аъзолик, яъни нафақат эр ва хотин, балки уларнинг қариндошлари ҳам муносабатлар занжирида муҳим роль ўйнайди. Қайнона, қайнота ва бошқа қариндошларнинг оиладаги келинга зулм қилиши, унинг сўзсиз бўйсунушини, ҳеч қандай имтиёзлар талаб қилмаслигини исташи ёки ота-онанинг фарзандга, келинларнинг бетоб қайнона ёки қайнотага босим ўтказиши каби ҳолатлар кузатилади. Афсуски, ана шу вазиятлар аксар ҳолларда жабрланувчининг ўз жонига қасд қилишига ёки охириги, критик нуқтага етиб боргунча зулмга бардош бериб, жиддий тан жароҳатлари, руҳий зарбалар олишига, соғлиғини тикланмас даражада йўқотишига сабаб бўлади.

Ачинарлиси, кўпинча жабрланувчининг ўзи мурожаат қилмайди ёки ишни жавобгарни жазолашгача олиб бормай, даъвосини қайтариб олади.

Жазоланмаган жиноятлар эса такрорланиши сир эмас, яъни биринчидан, Ўзбекистонда эркак оила бошлиғи ва асосий боқувчиси, деган эскича қараш анча ривожланган, иккинчидан, аксарият аёллар етарли маълумотга эга эмас ва ўз ҳақ-ҳуқуқларини билмайди. Яна бир омил, бу – хотин-қизлар орасида ишсизлик даражасининг юқорилиги. Уларни турмуш ўртоқлари, яъни эр моддий таъминлайди. Шунинг учун эр ва қайнона тазйиқига чидашга маҳкумдирлар.

1.5. Маиший турмуш соҳасида зўравонлик билан боғлиқ ҳолда содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш фаолияти

Маиший турмуш соҳасида зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиши ёки содир бўлишини тақозо этувчи омилларни аниқлаш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишнинг ҳуқуқий асосларини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 2019 йил 2 сентябрь кунидаги 561-сон қонуни, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 4 январь кунидаги 3-сон қарори, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси”, “Одам савдосига қарши курашиш”, “Терроризм ва

экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари, жиноят процессуал кодекси, жиноят кодекси, маъмурий-жавобгарлик тўғрисидаги кодекс, оила кодекси ҳамда Ички ишлар вазирлигининг буйруқлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ташкил этади.

Шунингдек, **Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йилнинг 29 ноябрдаги ПФ-27-сонли фармони** билан биргаликда Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегияси ва унда белгиланган вазифалар ички ишлар органлари тизимини янада такомиллаштириш ҳамда янги босқичларга олиб чиқишда, жиноятчиликни янги қирралари билан курашишда замонавий тажрибаларни амалиётга татбиқ этиш мақсадида қабул қилинган фармон ва қарорлар, концепция ҳамда унда белгиланган вазифалар ҳам ҳуқуқий асос ҳисобланади.

Диалектик детерминизмнинг бир халқаси бўлган сабабий боғланишнинг қоидаларига¹ асосланган ҳолда маиший турмуш соҳасидаги зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омиллар Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси профессорлари томонидан ўрганилган. Уларнинг тадқиқотига кўра, ушбу қоидалар қуйидагиларга бўлинган:

биринчидан, оиладаги зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омиллар жамиятда объектив мавжуд, яъни улар ижтимоий ҳаётдаги, шу жумладан, маиший турмуш соҳасида содир этиладиган зўравонлик ҳодиса, воқеа ва жараёнлардан иборат эканлигини;

иккинчидан, маиший турмуш соҳасида зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар оила аъзоси (аъзолари)нинг ҳамда бошқа аъзоси (аъзолари)га нисбатан содир этилган ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлиги) шаклида намоён бўлганлиги учун ҳам уни тақозо этган омиллар ҳам ижтимоий-психологик хусусиятга эгалигини;

учинчидан, маиший турмуш соҳаси билан боғлиқ бўлган барча воқеалар, ҳодисалар ва жараёнлар ундаги зўравонлик ҳамда унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларга бевосита ёки билвосита таъсир қилса, ҳуқуқбузарликлар ва уларнинг оқибатлари ҳам, «бумеранг» сифати ушбу ҳодиса, воқеа ва жараёнларга акс таъсир кўрсатишини;

тўртинчидан, маиший турмуш соҳасида зўравонлик оқибатида содир этилган ҳуқуқбузарликлар билан у ёки бу даражада боғлиқ бўлган ҳодиса, воқеа ва жараёнлар, асосий ёки асосий бўлмаган, биринчи ёки иккинчи даражали, ташқи ва ички омиллар сифатида намоён бўлишини;

бешинчидан, маиший турмуш соҳасидаги зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этган омиллар улар билан сабабий, яъни генетик боғланишга эга эканлиги келтирилган. Лекин, профилактик чора-тадбирларни ўз вақтида ишлаб чиқиш ва барвақт профилактикани амалга ошириш нуқтаи назаридан, маиший турмуш жараёнида зўравонлик оқибатида содир этилган ҳуқуқбузарлик билан айнан маълум бир вақт бўйича ёки минтақавий, кузатувчи ҳамда бошқа кўринишларда боғлиқ бўлган воқеа, ҳодиса ва жараёнлар ҳам ўрганилиши кераклигини;

¹ Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва баргараф этиш: Ўқув қўлланма / И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ.; проф. Ў. Ҳ. Мухамедовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси – 2017 й.

олтинчидан, маиший турмуш соҳасидаги зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни тақозо этувчи ҳар бир омил ўз сабабига эгалигини, ҳар бир оқибат эса янги оқибатни келтириб чиқаришини; (*шундай экан, бир вақтда сабаб сифатида намоён бўлган бир омил бир неча омилларни, яъни оқибатларни келтириб чиқариши, бир оқибатнинг эса бир нечта сабаби бўлиши мумкинлиги исботланган*).

еттинчидан, маиший турмуш соҳасидаги зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омиллар айрим ҳолда сабаб ва бошқа бир ҳолатда эса шароит сифатида намоён бўлади. Сабаб ва шароит алоқада бўлгандагина оқибат келиб чиқади. Сабаб, шароит ва оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш маиший турмуш соҳасида зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ҳамда уларни тақозо этувчи омиллар ўртасидаги сабабий боғлиқлик (*генетик боғлиқлик*) борлигини таъкидлашган.

Маиший турмуш соҳасида зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омиллар шартли равишда қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

- ✓ оиладаги носоғлом маънавий-руҳий муҳит;
- ✓ оиладаги маънавий-ахлоқий тарбиянинг заифлиги ёки сустлиги;
- ✓ оила аъзоси (аъзолари)да мавжуд бўлган ғайриижтимоий хулқ-атвор;
- ✓ оиладаги моддий етишмовчилик ва қийинчиликлар;
- ✓ оила аъзоси (аъзолари)нинг спиртли ичимликка ружу қўйиши;
- ✓ оиладаги асоссиз (меъёрдан ортиқ) рашк, эркак ва аёлнинг хиёнати;
- ✓ эрта турмуш куриш, ёш оиладаги муносабатларга ноўрин аралашув.

Маиший турмуш жараёнида носоғлом маънавий-руҳий муҳит қуйидагиларни ўз ичига олади, яъни маиший турмуш соҳасида зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар, энг аввало оиладаги носоғлом ижтимоий-руҳий муҳитнинг мавжудлиги билан боғлиқлигини кўрсатади.

Олимлар таъкидлашича, оиладаги муҳитга хос бўлган шарт-шароитлар орасида оилада шахс шаклланадиган муҳит алоҳида аҳамият касб этади.

Россиялик олим Ю.М.Антоняннинг фикрича, маиший турмуш соҳасида зўравонликнинг асосий сабабларидан бири ота-онанинг фарзандга меҳр қўймаганлиги, уларнинг тарбиясига эътиборсизлигидир, деб таъкидлаган.

Шахснинг болаликда меҳр-мурувватдан маҳрум қилиниши унинг руҳиятида безовталиқ, кўрқинч, нафрат каби ҳиссиётларни шакллантиради. Бу ҳиссиётлар онгсиз равишда қайд этиб борилади ва мурасасиз хулқ-атворнинг энг ашаддий кўриниши оилада зўравонликнинг пайдо бўлишига олиб келади¹.

Оилада маънавий-ахлоқий муҳит носоғлом бўлиб, эр-хотин ва бошқа оила аъзолари ўртасида меҳр-оқибат, бир-бирини менсимаслик, қўполлик, ҳурматсизлик мавжуд бўлса, бундай оилаларда низолар тез-тез келиб чиқади.

Ҳар қандай воқеа-ҳодисанинг, шу жумладан, жиноятларнинг содир этилишида криминоген омилларнинг таъсир этиши муайян оқибатнинг келиб чиқишига сабаб бўлади.

Профессор И.Исмаиловнинг таъкидлашича илмий ғояларда оиладаги носоғлом вазият оила аъзолари ўртасида ғайриижтимоий носоғлом муносабат-

¹ Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. – М., 1992. – С. 114.

ларнинг ва шахс салбий маънавий шаклланишининг асосий манбаи ҳисобланади¹.

Шунингдек, оилада меҳр ва муносабатлар етарли даражада бўлмаса ёки шаклланмаган бўлса, унда турли муаммолар ва низолар вужудга келишини таъкидлаб ўтган.

Маълумки, маиший турмуш муносабатлари ҳар доим ҳам бир маромда бўлавермайди. Уй-рўзгор юмушларини бажаришда эр-хотин ва оила аъзоларининг бурчи, ота-онанинг фарзандлар олдидаги мажбурияти ҳамда фарзандларнинг катталар олдидаги бурчларини адо этиш жараёнида маиший турмуш соҳасидаги муносабатлар муҳим ўрин тутаяди.

Айрим ҳолларда уларнинг фикр ва қарашларидаги зиддиятлар, қарама-қаршиликлар, келишмовчилик ва англашилмовчилик ҳамда шахслараро низолар тарзида намоён бўлиб, оилада турли кўринишдаги низоларни келтириб чиқаради. Зеро, оилада ёки жамиятда тарбия масаласида хатога йўл қўймаслик учун аввало, ҳар қайси хонадондаги маънавий, тарбиявий шароит ўзаро ҳурмат, ахлоқ-одоб, инсоний муносабатларга таянган ҳолда шаклланиши ўз самарасини беради.

Бу борада, Юртбошимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев ўзининг асарлари тўпламида оила муқаддаслигини, оила жамият кўрки эканлигини ва бу ҳақда ҳар бир оила ва шахс кесимида жамият муқаррарлигини таъминлаш ҳар бир раҳбарнинг кундалик қондасига айланиши кераклигини ўз йиғилишларида таъкидлаб келмоқдалар.

Маиший турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларнинг аксариятини ахлоқсиз, маънавияти паст, салбий ҳуқуқ-атворга эга бўлган шахслар ташкил этади. Чунки, айбдорнинг муайян хатти-ҳаракати ёки салбий ҳуқуқ жамиятда турли низо келиб чиқишига сабаб бўлади.

Мисол учун, 1976 йилда туғилган фуқаро Ю.Ж. 2019 йил 11 декабрь куни уйида спиртли ичимлик истеъмол қилиб, хотини М.ни ҳар хил уятли сўзлар билан ҳақорат қилиши натижасида улар ўртасида келишмовчиликлар келиб чиқиб, турмуш ўртоғига нисбатан тан-жароҳати етказган.

Юқоридаги мудҳиш ҳолат ўрганилганда, улар ўртасида мунтазам равишда турли низолар, ҳақорат, кўполлик ва хўрлаш, таҳқирлаш, камситиш, қийнаш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар содир этилса-да, турмуш ўртоғи томонидан фарзандларининг келажагини ўйлаб, юқоридаги ҳолатлар юзасидан яқинларига, маҳаллага ҳамда ички ишлар органларига мурожаат қилмаган.

Бунинг натижасида, фуқаро Ю.Ж. ўзининг салбий хатти-ҳаракатларини йиллар давом такрорлаб келган ва маст ҳолатда уйида бўлган жияни О.М. ҳамда қизи Г.Ж. ва ўғли З.Ж.лар олдида турмуш ўртоғи М.ни уриб, турли даражадаги тан-жароҳати етказгани камлик қилганидек, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 110-моддаси таркибидаги жиноятни содир этган².

Ҳуқуқшунос У.Ш.Холиқулов ўз тадқиқотида, жиноятлар ўзининг ижтимоий хавфлилигининг юқорилиги ва асосан уларни содир этаётган субъектларнинг ижтимоий хавфлилиги юқорилигидан, унинг ахлоқий қашшоқлиги, беҳаёлиги,

¹Исмаилов И. Уюшган жинойи тузилмалар фаолиятининг олдини олишни назарий ва ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш: Юрид. фан. док-ри. дисс... – Т., 2006. – Б. 160.

²Сурхондарё вилояти жиноят ишлари бўйича суди архиви материаллари. 26/09-сонли жиноят иши.

шафқатсизлиги билан белгиланади¹ дея изоҳлаган.

Зўрлик ишлатишга кўп ҳолларда маиший турмуш соҳасидаги турли низолар сабаб бўлиб, бу уларнинг бир-бирига нисбатан тан-жароҳати етказиш, ҳақорат қилиш, қийнаш, хавф остида қолдиришга, баъзида эса қасддан одам ўлдиришгача сабаб бўладиган хатти-ҳаракатлар содир этишга олиб келиши мумкинлиги исботланган. Ушбу қилмишларнинг содир этилишига олиб келувчи асосий омил бу жамиятда носоғлом муҳитнинг шаклланганлиги оқибатидир. Оиладаги муҳитнинг таъсири болалар тарбиясининг бузилишига, уларнинг катталарга тақлид қилишига замин яратади.

Ал-Бухорий ҳазратлари ўз ҳадисларида шундай улуғ ибора, яъни оила ва маҳаллада “хушмуомалада бўлиш, баланд ҳам эмас, паст овозда ҳам эмас, балки оҳиста, ўрта меъёрда гаплашиш лозимлиги” ҳақида келтириб ўтган.

Шунингдек, болага ҳеч қачон дўқ-пўписа қилмасликни, оҳиста ширин овоз билан «яхши эмас» деган биргина чиройли ибора орқали тарбия ўғитларини сингдирганлар, ҳеч қачон зўравонлик орқали ўз мақсадларига эришмаганлар. Мисол учун, мумтоз ёзувчи Абдулла Қодирийнинг «**Ўтган кунлар**» асаридаги қаҳрамонларнинг ўзаро муомала ва мулоқотлари, уларнинг хатто кичик фарзандларини ҳам «сиз»лаб гапириши, оиладаги низоли вазиятларни ҳам ҳеч бир уруш-жанжалсиз ўта нозиклик билан ҳал қилиниши тарбиянинг мураккаб ва серқирра томонларини, маънавиятимизнинг нақадар юқори эканлиги кўрсатиб берилганлигини кўриш мумкин.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, илм йўқ жойда қоқлик, жоҳиллик, ёмонлик ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади². Бугунги кунда шиддат билан ўзгариб бораётган ҳаёт олдимишга қўяётган бири биридан мураккаб ва муҳим масалаларни ҳал қилиш ҳақида ўйлар эканмиз, уларнинг ечими айнан таълим-тарбия билан ёшларнинг дунёқарашини замонавий билим, юксак маънавият ва маърифат асосида шакллантириш билан боғлиқ эканига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз ва бунда оиланинг роли катталигини, оила турмуш борасидаги жиноятлар, оилавий ажримлар келажак авлодга катта таъсир кўрсатишини таъкидлайдилар. Бу борада олиб борилаётган муҳим ишларга қарамасдан, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги янгиланишлар жараёнида маънавий-маърифий ислоҳотларнинг самарадорлигига тўсиқ бўлаётган бир қатор тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда. Шулардан бири бўлган оиладаги тинчликни сақлаш олий энг улуғ неъмат эканлигини, барча ички ишлар органлари ходимлари халқ манфаати учун хизмат қилишлиги лозимлигини Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегиясида ҳам устувор вазифа қилиб, белгилаб бердилар.

Шарқ донишмандлари таъкидлаганидек, **энг катта бойлик бу ақл - заковат ва илм, энг катта мерос бу яхши тарбия демакдир**, дейилган. Шу сабаб, ҳар бир инсон ҳаётда адашмаслик учун ҳаёт сабоқлари билан бирга замонавий билимларни ўзлаштириб бориб, чинакам маърифат ва юксак маданият соҳиби бўлиши учун мунтазам равишда ўз устида ишлаши ва юқори чўққиларга

¹ Холликулов У.Ш. Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилиги бўйича вояга етмаганларга жазо тайинлаш муаммолари: юрид. фан. номз. дисс.-я. –Т., 2006. – Б. 50.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги "Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6196-сон Фармони.

эришишни мақсад қилиши лозим.

Оиладаги носоғлом муҳит таъсири қуйидагиларда намоён бўлади:

- оилада турли низо ва келишмовчиликларнинг келиб чиқиши фарзандлар тарбиясига салбий таъсир этишига;
- инсон ҳаёти ва ижодида бир қатор камчиликларнинг юзага келишига;
- шахсда салбий хусусиятларнинг шаклланишига;
- оила аъзолари ва қариндош уруғлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг бузилиши ёки ёмонлашишига;
- оилаларнинг барбод бўлишига олиб келиши мумкин.

Психолог И.Э.Клотниекс оилавий жанжаллар низолар ва салбий эмоционал реакцияларни келтириб чиқаради ва оиладаги психологик муҳитни бузади,¹ деб таъкидлайди, оиладаги низолар инсоннинг онгига салбий таъсир кўрсатиб, у ердаги муҳит ва тарбиянинг бузилишига олиб келади.

Оиладаги нотўғри тарбия эса шахсни маънавий шаклланишининг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Бундай оилаларда ота-она билан фарзанд ўртасидаги муносабатларнинг яхши эмаслиги кўпинча турли низо ва ҳуқуқбузарлик аломатлари шаклланишига замин яратади². Бунинг учун умумий, махсус, якка ва виктимологик профилактик тадбирларни доимий равишда амалга ошириш имкониятларидан самарали фойдаланиш талаб этилади. Ҳар бир оилада боланинг онги асосан, 5-7 ёшда ривожланишини инобатга оладиган бўлсак, айнан ана шу даврда унинг қалбида меҳр-мурувват шаклланиши, оиладаги муҳит таъсирида унинг маданияти, маънавиятининг илк куртаклари намоён бўла бошлашини унутмаслик керак. Шундай экан, ҳар бир ота-она ўз фарзандини яхши баркамол инсон бўлиб етишиши учун энг аввало, унинг тарбиясига алоҳида эътибор қаратиши лозим.

Буюк олим А. Авлоний таъкидлаганидек: “Тарбия ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалоқат, ё садоқат, ё фалоқат масаласидур”³.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев мазкур масала юзасидан ўз муносабатини билдириб, шундай дейди: “Биз бир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим, яъни ота-она ва жамият эътиборидан четдан қолган бола оилага қувонч ва фойда ўрнига, фақат ташвиш келтиради.

Шу боис, бола тарбияси, ёшлар билан ишлаш биз учун энг муҳим ва долзарб вазифа бўлиб қолиши шарт”⁴.

Юқоридагилардан шундай хулоса келиб чиқадики, оилада тарбия масаласида йўл қўйилган хато ва камчиликлар тузатиб бўлмас салбий оқибатларни келтириб чиқариши ва бу ўз навбатида, жамиятга ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Халқимизда бир яхши анъана бор, яъни яхшидан ном ва боғ қолади, ёмондан эса доғ қолади, деб бежиз айтилмаган.

Шундай экан вақт келиб, ҳар бир инсон ўзидан улуғ боболаримизнинг ҳаётларини ўрганган ҳолда бир чиройли фарзанд ва ўзимиздан яхши таассурот қолдирса шуни ўзи бизга катта омад ва қувонч охиратда савоб олиб келади.

¹Клотниекс И.Э. Психология в семье. – М., 1991. – С 30-31.

² Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти психологияси: Дарслик / И. Исмаилов, Ў.Х. Мухамедов, М. З. Зиёдуллаев, Ё. Фарфиев ва бошқ.; масъул муҳаррир Ш. Т. Икрамов. – Т., 2015. – Б. 236.

³ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. – Т., 2006. – Б. 38.

⁴ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажигимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. –Т., 2017. – Б. 135.

II-БОБ. ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ТУШУНЧАСИ, УНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ САБАБЛАРИ, ТУРЛАРИ ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШИШ

2.1. Хотин-қизларга нисбатан содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар тушунчаси, унинг келиб чиқиш сабаблари

Оила – муқаддас даргоҳ. Биргина шу «муқаддас» сўзи оилага бўлган муносабатимизни тўла англатади. Зотан, миллатнинг эртанги кунига дастлаб оилада пойдевор қўйилади, унда ҳаётнинг давомийлигини таъминловчи авлод шаклланади. Юртимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг туб моҳиятида инсон ва унинг манфаатлари устувор экан, кўзланган мақсадга эришишда ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланган оиланинг ўрни бекиёсдир.

Оилада зўравонлик тушунчаси ўзбек тилига ҳуқуқий ислохот сифатида энди кириб келаётган янги атама ҳисобланади.

Оиладаги зўравонлик - бу эр-хотин ёки бошқа яқин муносабатдаги кишилардан бирининг иккинчисига нисбатан жисмоний, руҳий, жинсий ёки молиявий зўравонлик кўрсатишидир. Одатда бу турдаги зўравонлик остида бир томон оиладаги бошқа аъзоларининг ҳаёти устидан назоратни ушлаб туришга бўлган интилиши ётади.

Оилавий зўравонлик қурбони кўпчилик ҳолларда аёл киши ёки ёш болалар бўлади, аммо эркаклар ҳамда қариялар орасида ҳам жабрланувчилар йўқ эмас.

Бу муаммо ўз кўламига кўра глобал муаммо. У турмуш даражаси ва демократизация форматидан қатъи назар, дунёнинг барча мамлакатларида кузатилади. Аёллардан нафратланувчи эркакларни фақат қашшоқ ёки бадавлат, олий маълумотли ёки маълумоти йўқ, европалик ё осийлик деб ажратиб бўлмайди. Бундайларнинг алоҳида бир миллати ё этникиди бўлмайди.

Оилавий зўравонликларнинг кенг тарқалган айрим кўринишлари куйидаги ҳолларда, хусусан, эрнинг хотинини уриши, руҳий камситиш, унинг насл-насабини, оилавий шароити ёки ота-онаси ёхуд қариндошлари қилган ишлари туфайли айблаб, ҳақоратлаши, эрнинг хотинини жинсий зўрлаши, жинсий камситиши, молиявий жиҳатдан чеклаш, аёлининг ўқишига ёки ишлашига қаршилиқ кўрсатишида намоён бўлади.

Ушбу **ўқув қўлланмани** шакллантириш жараёнида оиладаги зўравонликнинг турлари бўйича олимларнинг фикрлари ўрганилди, уларнинг тадқиқотларидан куйидаги гуруҳларга ажратиб, таҳлил қилдик, яъни *биринчи гуруҳ олимлари* оиладаги зўравонлик асосан жисмоний куч ишлатиш орқали содир этилишини ва уларга хос хусусиятларни тадқиқ қилишга ҳаракат қилишган. Зўравонликни бошқа шахсга нисбатан қасддан жисмоний зўрлик ишлатиб, шахснинг соғлиғи ёки ҳаётига зарар етказишга қаратилган жисмоний дахлсизлигини бузишда намоён бўлади. Лекин бундай ҳолатда жабрланувчига руҳий таъсир кўрсатишни ҳам инкор қилмайди. Жисмоний зўравонлик - уриш,

тепиш, соғлиққа зарар етказиш, қамаб қўйиш орқали таъсир кўрсатишдир.

Бизнингча, жисмоний зўравонликда жабрланувчига жисмоний зарар етказиш орқали унга нисбатан турли даражада шикаст етказишни ҳам инобатга олиш лозим.

Зўравонлик шахсинг соғлиғи, ҳаёти ва бошқа конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига зарар етказиш ёки зарар етказиш билан кўрқитиб ижтимоий хавфли, ғайриқонуний таъсир кўрсатиш-дир. Жисмоний зарар етказиш билан таҳдид қилиш – бу жабрланувчи (ёки жабрланувчиларни) жисмоний зўравонлик ишлатиш билан кўрқитишдир.

Оиладаги зўравонлик кўпинча жисмоний куч ишлатиш орқали ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган ҳолда содир этилади. Жисмоний зўравонликда куч ишлатиш, калтаклаш, баданга нисбатан турли даражада шикаст етказиш ҳолатлари намоён бўлади.

Оиладаги зўравонликнинг куч ишлатиш шакли жабрланувчига қасддан оила аъзолари, яқин дўстлари ва бошқа шахслар томонидан уриш, калтаклаш, унинг озодлигини чеклаш, яшаш жойида соғлом турмуш тарзи ва овқатланишидан маҳрум қилиш ҳамда руҳий саломатлигининг бузилиши ва кадр-қимматига зарар етказилишида намоён бўлади.

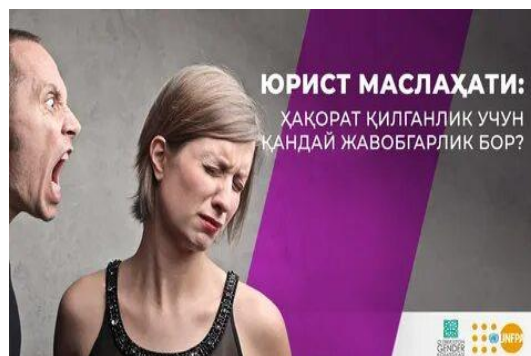
Табиийки, жисмоний зўравонлик баъзи ҳолларда жабрланувчини кўрқитиш ёки таҳдид қилиш билан биргаликда турли даражадаги тан жароҳати етказиш, ҳаттоки қасддан одам ўлдиришгача ҳам бориши мумкин. Мисол учун, шахсинг шаъни ва кадр-қиммати камситувчи сўзлар билан ҳақоратлаш натижасида келиб чиққан низолар оқибатида оғир турдаги жиноятларнинг келиб чиқиши кузатилади.

Жисмоний зўрлик жабрланувчига турли даражада тан жароҳатлари етказиш, уриш, жисмоний куч ишлатиш, жабрланувчининг қариндошларини, яқинларини ўлдириш, номусига тегиш каби кўринишларда содир этилади.

Оилада зўравонлик деганда – тўғридан-тўғри жисмоний ёки психик таъсир кўрсатиш ва бундай таъсир этиш орқали таҳдид қилишдир. Бизнингча, бундай зўравонликларнинг мотиви рашк эканлиги ва у бирданига вужудга келиши билан хатарлидир. Кўпинча, тўсатдан пайдо бўлган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида шахсинг баданига оғир шикаст етказиш ёки одам ўлдириш жиноятлари содир этилган. Тўсатдан вужудга келган қасднинг бир кўриниши сифатида аффект ҳолатидаги қасдни ўзига хос хусусиятларини ҳам кўрсатиш мумкин.

Олимларнинг фикрига кўра, руҳий зўравонлик асосан қуйидаги кўринишларда бўлади:

- а) шахсинг шаъни ва кадр-қиммати камситиш;
- б) шахсинг руҳиятга таъсир этиш;
- в) ҳақорат ёки тухмат қилиш;
- г) доимий танқид қилиш, кўрқитиш;

д) қариндош уруғлар орасида шарманда қилиш ва бошқаларда намоён бўлади.

Умуман олганда, оилада зўравонликнинг содир этилишида кўпинча жисмоний ва руҳий зўравонлик биргаликда содир этилиб, шахсни камситиш, тазйиқ ўтказиш, ҳақорат ёки тухмат қилиш орқали унинг соғлиғига нисбатан жисмоний шикаст етказиш билан содир этилади. Башарти, азоб ва уқибатлар учун ўч олиш, жазолаш бирдан-бир мақсад бўлиб, оилавий-маиший муносабатларда жабрланувчи билан айбдор ўртасидаги муносабат салбий бўлган бўлса, айбдорда ўч олиш ниятининг пайдо бўлиши ёки жабрланувчининг ахлоққа зид хулқ-атвори айбдорда кучли руҳий бузилишни вужудга келтириши мумкин.

Оиладаги руҳий зўравонлик (тазйиқ)ка юқорида берилган таърифлардан келиб чиқиб, унинг қуйидаги белгилари мавжуд дейиш мумкин:

а) руҳий тазйиқ ҳар доим инсонга қарши қаратилган бўлади;

б) руҳий тазйиқ инсонга, унинг ихтиёрига зид равишда содир этилади;

в) руҳий тазйиқ ўзганинг руҳиятини эзиш, қийнаш орқали унинг соғлиғига жиддий салбий таъсир кўрсатади.

Олимларнинг фикрига кўра, маиший зўравонлик жабрдийдаларини ҳам, оила аъзоларига нисбатан куч ишлатадиган шахсларни ҳам маълумоти ёки ижтимоий мақоми бўйича ажратиб бўлмайди. Маиший зўравонлик ҳолати юқори иқтисодий мақомга эга бўлган оилаларда ҳам кам таъминланган оилаларда ҳам бирдай намоён бўлади. Қолаверса, моддий таъминоти юқори бўлган оила аъзоларининг бу вазиятдан чиқиш учун ёрдам сўраши нисбатан мураккаброқ экани аниқланган ва улар йиллар давомида зўравонликка чидаб келади.

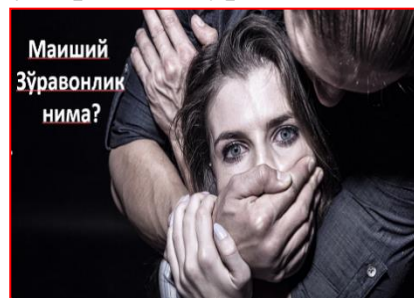
Оилавий-маиший зўравонлик – оиланинг бир аъзосига нисбатан бошқа бир аъзоси ёки аъзоларининг мунтазам давом этиб келувчи, такрорланиб турувчи зўравонлигидир ва у асосан оила ичида рўй беради ва бу **жисмоний, руҳий, жинсий ва иқтисодий зўравонлик** каби кўринишларда намоён бўлиши мумкин.

Маиший зўравонлик – бир инсон ўз умр йўлдошини доимий назорат остига олиб, ўзаро муносабатларда тўлиқ ҳукмронлик қилишга уриниши. Бу жисмоний ва ахлоқий устидан қилиш ҳолатларида ёки молиявий ҳолатини суиистеъмол қилишда намоён бўлиши мумкин. Жисмоний зўравонлик жисмоний жароҳатларга олиб келади ва баъзи ҳолатларда ҳаёт учун хавф туғдиради.

Аёлга қўл кўтарилади, калтакланади, жисмоний зўравонлик ишлатилади.

Ахлоқий зўравонлик – ўз “ўлжаси” устидан ҳукмронлик ўрнатишнинг самарали усули. Бу кўпинча ташқаридаги одамлар учун кўринмайди. Аёл таҳқирланади, танқид қилинади, унга, фарзандларига, қариндошларига зиён етказиш билан таҳдид солинади, доим назоратда бўлади, барча тadbирларда кузатилади, баъзан шахсий буюмларигача йўқ қилинади.

Молиявий ҳолатини суиистеъмол қилиш – бу зўравонга ўз “ўлжаси” устидан назорат ўрнатиш учун молиявий воситалардан фойдаланиш имконини берувчи маиший зўравонлик тури

мустақил даромад топишни тақиқлаш (ишлашга рухсат бермаслик), амалга оширилган харидлар ҳақида тўлиқ ҳисобот бериш, болаларни таъминлаш учун алимент тўламаслик, озиқ-овқат маҳсулотлари ва кийим-кечаклар учун пул бермаслик.

Бизнинг мамлакатимизда “маиший” ёки “уй зўравонлиги”га кўпинча бир оила муаммоси сифатида қаралган. Одамлар бундай муаммоларни уйдан ташқарига олиб чиқмасликка ҳаракат қилишади. Аксарият ҳолатларда зўравонлик қурбони шармандлик ва турли гап-сўзлардан қўрқиб, жим юришга мажбур бўлади. Бундай вазиятда қолган аёлларнинг индамаслигига бир неча сабаб бўлади. Кимлардир молиявий ёрдамсиз қолишдан қўрқса, бошқалари фарзандлари ва ўз ҳаёти учун хавфсиради.

Афсуски, Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас. Зўравонлик қурбони бўлган аёл ҳар томонлама қийин ҳолатда қолади. Айниқса, ҳатто энг яқин инсонлари ҳам бу муаммони ҳал қилишдан ўзини олиб қочганда кузатилади.

Охир-оқибат бу доимий кўрқув, депрессия, ўз жонига қасд қилиш кабилар билан тугайди.

Болаларни хавф остида қолиши

Болалар – маиший зўравонликда алоҳида мавзу. Улар зўравонликнинг тўғридан-тўғри қурбони бўлиши билан бирга, онага нисбатан қўлланаётган хатти-ҳаракатларнинг маълум қисмини ўзлаштириши хавфи ҳам бор. Бундай оилада боланинг реалликни қабул қилиши бузилади, зеро у учун ҳақорат ва калтаклар аста-секин нормал ҳолатга айланиб боради. Катта бўлгач, унинг ўзи ҳам ана шундай зўравонлик хатти-ҳаракатларини қўллаши мумкин ёки шунчаки бундай “юк”ни кўтара олмайди ва бу кўпинча ўз жонига қасд қилиш билан тугайди.

Масалан, 2023 йил июнь ойида Самарқанд шаҳрида яшовчи М.М. исмли шахс турмуш ўртоғи чет элга кетиши ва у ерда ишлаши турмуш ўртоғига ёқмаганлиги сабабли, ўзаро телефон орқали уришиши натижасида ўзининг 10, 12 ёшдаги (икки нафар қиз ва бир нафар ўғил боласини) фарзандларини оиҳона тичоғи билан уриб ўлдирган ҳолатини телефонга олиб ташлаган ва ўзини ҳаётига ҳам қасд қилмоқчи бўлиб шифохонага тушган¹.

Оилавий зўравонликлар асосан кундалик ҳаётда оила аъзолари (эр билан

хотин, қайнона ёки қайнопа ва келин, ака-ука, опа-сингиллар) ўртасидаги келишмовчилик оқибатида вужудга келадиган низоли вазиятларни юқори фоизи деб оладиган бўлсак, ундан оилада бир шахснинг иккинчи бир шахсга нисбатан жисмоний куч ишлатиши, шахсга зўрлик билан руҳий таъсир кўрсатиш,

¹ Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тергов департаментидан 2023 йил май ойида олинган маълумот.

оилада ўз ҳукмронлиги ва таъсирини ўтказишга қаратилган хатти-ҳаракатлар, жинсий зўравонлик қилиш, қийнаш орқали руҳий азоб бериш, кўрқитиш ва зулм қилиш ҳар бир ҳудудларда ўз фоизига ва кўрсаткичига эга бўлади.

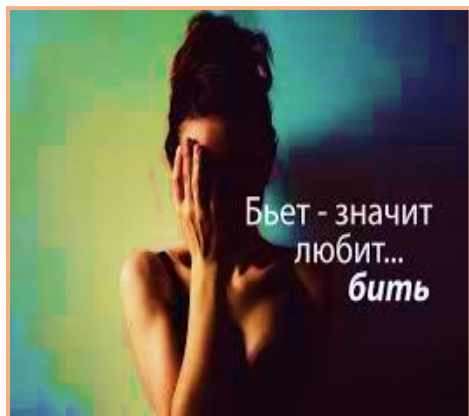
Масалан, Тошкент вилоятида яшовчи А.С. исмли шахс вояга етмаган 13 ёшдаги қизини номусига тегиб келаётган ҳолатлари биз каби ходимларни янада ишлашга ва кенг жамоатчиликни хушёрликка чорлашга даъват этади. Албатта юртимизни янада равноқ топишини истаган ҳар бир шахс, фуқаро ўз азиз Ватанимизни турли хил иллат ва хатарлардан ҳимоя қилишда авваламбор, ўз оиламиз қадрни ва қўни-қўшнилар билан бўлган воқея ва ҳодисалардан хабардор бўлишимиз кераклигини, уларга ҳам ҳуқуқий маслаҳат беришни билмаган тақдирда, бу ҳолда дарҳол ички ишлар органларига хабар бериш асосий вазифаларимиздан бири эканлигини унутмаслигимиз керак.

Оилавий зўравонликни ҳеч қандай шароитда оқлаб бўлмайди, чунки у инсоннинг асосий ҳуқуқларига дахл қилади. Зўравонлик фақат жисмоний куч ишлатиш билан эмас, руҳий, ахлоқий, иқтисодий ва маиший босим кўринишларида намоён бўлиши мумкин.

Ҳақоратлаш, мажбурлаш, зўрлаш, иқтисодий чекловлар қўйиш, мунтазам руҳий қийноққа солиш каби ҳолатлар ҳам зўравонлик сифатида баҳоланади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, руҳий зўравонлик кўп ҳолларда кўрқитиш (тазйиқ ўтказиш, қийнаш, жабр-зулм қилиш, кўрқитиш, ўзига қарам қилиш) шаклида содир этилади. Руҳий зўравонлик шахснинг “ихтиёрига зид” ҳаракатларни амалга ошириш ёки “тазйиқ ўтказиш” мақсадларида содир этилиши мумкин. Оиладаги зўравонликларнинг кўп қисми руҳий (психологик) зўравонликни ташкил этади.

Ҳар бир оилавий зўравонликнинг ўзига яраша сабаблари бор. Аммо, уларга олиб келувчи омиллар қатор умумийликка эга. Судлар томонидан оилавий низолар билан боғлиқ ишларни кўришда, кўпинча эркакнинг аёлга, ота-онанинг фарзандга нисбатан зўравонлиги, зўравонликнинг бир шахсга нисбатан кўпчилик бўлиб содир этилиши, учинчи шахсларнинг аралашувчи, жабрланган шахснинг муаммо билан ёлғиз қолиши ва ҳуқуқий, психологик, тиббий ёрдам бериш механизмининг заифлигига дуч келиш

натижасида оилавий ажримларга олиб келади. Бунга асосан менталитетга хос хусусиятлар, оилавий сир, зўравонлик оиладан ташқарига чиқмаслиги муаммога барҳам беришда қийинчилик туғдиради.

Қайнона, қайнота ва бошқа қариндошларнинг оиладаги келинга зулм қилиши, унинг сўзсиз бўйсунитилиши, ҳеч қандай имтиёзлар талаб қилмаслигини исташи ёки ота-онанинг фарзандга, келинларнинг бетоб қайнона ёки

қайнотага босим ўтказиши каби ҳолатлар оилани барбод бўлишига олиб келади.

Халқ орасида кўп қўлланувчи **“урадим, демак, севади”** деган тушунчага умуман ўрин бўлмастай керак. Психологларнинг фикрича, бир марта қўл кўтардим, бу ҳолат яна такрорланиш эҳтимоли юқори. Зўравонликка имкон бериш керак эмас. Калтак ва ҳақоратлардан азият чекаётган аёл “сабр қил!”, деган сўзларни атрофдагилардан эшитилади.

Оилавий зўравонлик билан боғлиқ занжир қандай узилиши мумкин?

Ҳуқуқни билган инсон ўзининг қонун ҳимоясида эканини яхши ҳис этади ва ундан вақтида фойдалана олади. Зўравонликка тоқат қилманг. Йўқ денг ва чора кўринг. Зеро, инсон ҳаёти, шаъни, қадр-қиммати ҳар нарсадан устун. Акс ҳолда, аёлларимиз дуч келаётган азоб-уқубат, камситилиш, хўрлик, таҳқир занжирлари ҳеч қачон узилмайди.

Оилавий зўравонлик сабаблари нимада?

Ҳар бир оилавий зўравонликнинг ўзига яраша сабаблари бор. Аммо уларга олиб келувчи омиллар қатор умумийликка эга. Ўзбекистон шароитида оилавий зўравонликни характерловчи қуйидаги асосий хусусиятлар фарқланади:

зўравоннинг жисмонан кучлилиги (кўпинча эркакнинг аёлга, ота-онанинг фарзандга нисбатан зўравонлиги);

зўравонликнинг бир шахсга нисбатан кўпчилик бўлиб содир этилиши (учинчи шахсларнинг аралашуви);

жабрланган шахснинг муаммо билан ёлғиз қолиши (ҳуқуқий саводсизлик, ижтимоий ёлғизлик) ва жабрланган шахсга ҳуқуқий, психологик, тиббий ёрдам бериш механизмининг заифлиги.

Оилавий зўравонликка барҳам бериш қийинлигининг сабабларини мушоҳада қилганда, менталитетга хос хусусиятларни эътибордан қочирмаслик лозим. Ўзбек оилаларида шахсий ҳаёт, оилавий сир – муқаддас ва халқимиз бу маънода анча консерватив ҳисобланади, яъни кўпчилик ҳолатларда оиладаги зўравонлик оиладан ташқарига чиқмайди.

Ўзбек оилалари одатда кўп аъзолик, яъни нафақат эр ва хотин, балки уларнинг қариндошлари ҳам муносабатлар занжирида муҳим роль ўйнайди. Қайнона, қайнота ва бошқа қариндошларнинг оиладаги келинга зулм қилиши, унинг сўзсиз бўйсунушини, ҳеч қандай имтиёзлар талаб қилмаслигини исташи ёки ота-онанинг фарзандга, келинларнинг бетоб қайнона ёки қайнотага босим ўтказиши каби ҳолатлар кузатилади. Афсуски, ана шу вазиятлар аксар ҳолларда жабрланувчининг ўз жонига қасд қилишига ёки охириги, критик нуқтага етиб боргунча зулмга бардош бериб, жиддий тан жароҳатлари, руҳий зарбалар олишига, соғлиғини тикланмас даражада йўқотишига сабаб бўлади.

Ачинарлиси, кўпинча **жабрланувчининг ўзи мурожаат қилмайди** ёки ишни жавобгарни жазолашгача олиб бормай, даъвосини қайтариб олади. Жазоланмаган жиноятлар эса такрорланиши сир эмас, яъни:

биринчидан, Ўзбекистонда эркак оила бошлиғи ва асосий боқувчиси, деган эскича қараш

анча ривожланган.

Иккинчидан, аксарият аёллар етарли маълумотга эга эмас ва ўз ҳақ-ҳуқуқларини билмайди.

Яна бир омил мавжуд, яъни бу – хотин-қизлар орасида ишсизлик даражасининг юқорилиги. Уларни турмуш ўртоқлари, яъни эр моддий таъминлайди. Шунинг учун эр ва қайнона тазйиқига чидашга маҳкумдирлар.

Айтиш лозимки, аёллар томонидан эркакларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари ҳам мавжуд. Улар кўпинча эркакларни жиноятга ундайдилар. Масалан, эркакларни ўзлари учун қимматбаҳо уй-жой, машина, тилла буюмлар ҳарид қилишга мажбурлашади.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, дунёдаги ҳар учинчи аёлга ҳаёти давомида ўз умр йўлдоши томонидан жисмоний тазйиқ ўтказилади. Турмуш қурган аёлларнинг 30 фоизи ҳамроҳи томонидан зўравонлик ҳолатларига дуч келганлари ҳақида маълум қилади. Аёллар ўлимнинг 38 фоизи уларнинг турмуш ўртоғи томонидан амалга оширилади ва зўравонликка дуч келган аёлларнинг 42 фоизигина муаммо ҳақида очиқ сўзлайди.

2.2. Хотин-қизларга нисбатан содир этиладиган зўравонликка қарши кураш ва ундан ҳимоя қилиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш тартиби

Мамлакатда ҳар қандай иллатга қарши курашни оиладан бошласаккина уни илдизи билан қуритиш мумкин. Ҳуқуқбузарлик, жиноятчилик, коррупция каби иллатларга қарши кураш қанчалик кенг кўлам касб этмасин, натижа мақтанарли эмас. Аслида ҳар бир инсон оилада уларга қарши иммунитет билан тарбия топса – олам гулистон, ўз-ўзидан барҳам топиб кетади. Хўш, бунинг учун нима қилиш зарур? Ишни нимадан бошлаган маъкул?

Зўравонлик оқибатида инсоннинг Конституция билан кафолатланган ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари, хусусан ҳаёти, соғлиғи, эркинлиги, жинсий дахлсизлиги, шаъни, ор-номуси, кадр-қиммати ҳамда қонун билан кўриқланадиган бошқа ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларига таҳдид ва тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар содир этилади.

Зўравонликка қарши қандай курашиш мумкин?

Бунга қарши ёлғиз курашиб бўлмайди. Қўрқиб яшовчи, руҳий жиҳатдан эзилган зўравонлик қурбони аниқ ва “шафқатсиз” қарорлар қабул қилиш ҳолатида бўлмайди. Бу ерда нафақат яқинларнинг, балки давлат томонидан ҳам қўллаб-қувватлаш керак бўлади. Зеро зўравонлик, энг аввало, шахсга қарши жиноят, шахсий эркинлик ҳуқуқларининг бузилишидир.

Дунёда бу каби жиноятлар профилактикаси бўйича катта тажриба, махсус қонунчилик меъёрлари ва бундай кишиларни реабилитация қилишга доир стандартлар мавжуд. Ўзбекистонда ҳам бу нормалар ривожланмоқда.

Айнан, Конституциямизда фуқароларнинг бир қатор асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари, хусусан ҳеч кимнинг қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмаслиги, хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлилиги, фуқаролар Конституция ва қонунларга риоя этишга, бошқа кишиларнинг

ҳуқуқлари эркинликлари, шаъни ва кадр-қиммати хурмат қилишга мажбурлиги белгилаб берилди, бу талабларга ҳамма риоя қилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2018 йил 2 июлдаги “Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек, оилавий-маиший зўрлик ишлатишнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги ПҚ-3827-сон қарорига мувофиқ, Республика реабилитация ва шахслар адаптацияси марказида зўравонликдан азият чеккан кишиларга ёрдам кўрсатилади. Профилактика ишлари билан эса Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлиги, Таълим вазирлиги ва Хотин-қизлар қўмитаси шуғулланади.

Бугунги кунда хотин-қизларга нисбатан зўравонлик қилиш, куч ишлатиш қонунларимизда ҳам тақиқлангани, аёлларимизнинг эркинлиги, ҳуқуқлари улар билан ҳимоялангани хусусида ҳам сўз юритилади. Хусусан, юртимизда **“Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”**ги қонунининг кучга киргани ва **Ҳимоя ордери** институти жорий қилиниши оилада тазйиққа учраган аёллар учун айни муддао бўлди.

Мамлакатимизда бундай зўравонлик тушунчаси биринчи марта қонун доирасида белгиланади. Қонун ҳимоя механизмлари, тақиқловлар, чора-тадбирлар, процессуал кафолат кабиларни татбиқ қилишга йўналтирилади.

Қонунга мувофиқ хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, Ҳукумат ва давлат ташкилотларининг соҳадаги ваколатлари ва хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш, уларни аниқлаш ҳамда уларга чек қўйишнинг умумий чора-тадбирлари белгилаб берилди.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликнинг ҳолатлари содир этилганда қонунга асосан қуйидаги якка тартибдаги чора-тадбирлар кўрилади:

- ✚ профилактика суҳбатини ўтказиш;
- ✚ ҳимоя ордерини бериш;
- ✚ тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчиларга ёрдам кўрсатиш бўйича махсус марказларга жойлаштириш;
- ✚ зўравонлик хулқ-атворини ўзгартириш бўйича тузатиш дастурларидан ўтиш.

Мазкур Қонунга асосан хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадида, **Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 4 январдаги 3-сон қарори қабул қилинган.** Мазкур қарор билан тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга ҳимоя ордерини Ички ишлар органлари профилактика (катта) инспекторлари томонидан ўрнатилган тартибда тақдим этиш ҳамда уларга амалий-услубий, методик, тиббий-психологик, ижтимоий ёрдамлар кўрсатиш тартиби белгиланган. Шунингдек, бу борадаги амалга оширилган ишлар қарор талаблари асосида Республика миқёсида мониторинг қилиш фаолияти йўлга қўйилган.

Амалиётда профилактика (катта) инспекторлари томонидан жабрдийдаларнинг яшаш шароити ўрганиб чиқилиб, 24 соат муддатда ордер

бериш масаласи ҳал қилинади. Ҳимоя ордери ўттиз кун муддатгача берилади ва ушбу ордер расмийлаштирилган пайтдан эътиборан кучга киради.

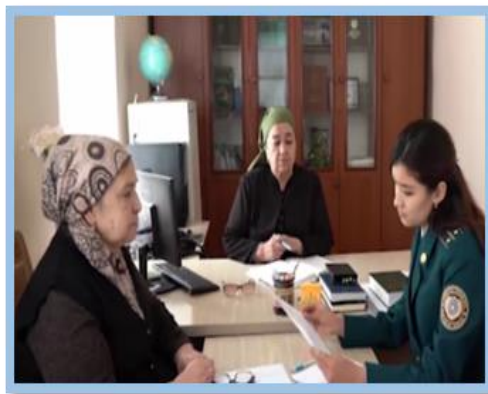
30 кунлик муддат учун бериладиган ҳужжат 3 нусхада бўлади, яъни аризачи, зўравонлик содир қилган шахс ва профилактика инспекторида сақланади. 30 кун муддатда жабр кўрган аёлга зўравонлик содир қилган шахс томонидан яна тан-жароҳати етказганлик ҳолати унинг даражасидан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқбузарга нисбатан жиноят иши қўзғатилади.

Шунингдек, мазкур ҳолат юзасидан хавф-хатар бартараф этилмаганлиги аниқланган тақдирда, жабрланган хотин-қизларга нисбатан ҳимоя ордерини бериш муддати ўрнатилган тартибда узайтириш чораси кўрилади.

Ҳозирда Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 11 апрелаги “Хотин-қизлар ва болалар ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштиришга оид Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги **ЎРҚ-829-сон Қонуни** ижрога қаратилди.

Мазкур қонуннинг **«23¹-моддаси билан Ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш** белгиланди.

Бу модда бир қатор тартибларни, жумладан, тазйиқ ва зўравонлик ёки уларни содир этиш хавфи бартараф этилмаган тақдирда, тегишли ҳудудда тазйиқ ва зўравонликнинг яқка тартибдаги профилактикасини амалга ошириш учун масъул бўлган ички ишлар органининг мансабдор шахси томонидан тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг аризасига

кўра, бир иш куни ичида ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш бўйича материаллар тайёрланади ҳамда ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги илтимоснома расмийлаштирилган ҳолда жабрланувчининг яшаш жойидаги жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судига юборилади.

Ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги илтимоснома материаллар келиб тушган пайтдан эътиборан йигирма тўрт соат ичида ёпиқ суд мажлисида жабрланувчи ҳамда тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахс ҳозирлигида кўриб чиқилади.

Илтимосномани судда кўришда адвокат иштирок этиши мумкин.

Жабрланувчининг ҳамда тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахснинг суд мажлисига келиши ички ишлар органи ходими кузатуви остида амалга оширилади.

Тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахснинг суд мажлисида узрсиз сабабларга кўра ҳозир бўлмаганлиги ишни кўриб чиқишга монелик қилмайди. Агар суд мазкур шахснинг судда ҳозир бўлишини шарт деб топса, суд уни мажбуран олиб келиш тўғрисида ажрим чиқариши мумкин.

Судья иш материаллари билан танишиб чиққанидан кейин ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисида ёки ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги илтимосномани қаноатлантиришни рад этиш ҳақида қарор чиқаради.

Ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги қарорда қуйидагилар кўрсатилади:

❖ ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги қарор қабул қилинган вақт ва жой ҳақидаги маълумотлар, қарорни қабул қилган суднинг номи, судьянинг, тарафларнинг, ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг фамилияси, исми ва отасининг исми;

❖ тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг ҳамда тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган шахснинг фамилияси, исми ва отасининг исми, туғилган санаси ва жойи, машғулотининг тури ҳамда яшаш жойи;

❖ ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги қарорни қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қилган ҳолатлар;

❖ тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахсга нисбатан қўлланилган, ушбу Қонуннинг 26-моддасида назарда тутилган чекловларнинг рўйхати кўрсатилади.

Суднинг ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги қарори ўқиб эшиттирилган пайтдан эътиборан кучга киради ва ички ишлар органлари томонидан дарҳол ижро этилади.

Судья тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахсга қарор устидан шикоят қилиш тартиби ва муддатини, шунингдек ҳимоя ордери талабларини ҳамда уларни бажармаслик оқибатларини тушунтиради.

Қарорнинг кўчирма нусхаси тазйиқ ва зўравонликнинг якка тартибдаги профилактикасини амалга ошириш учун масъул бўлган ички ишлар органининг мансабдор шахсига, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчига, шунингдек тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахсга дарҳол топширилади.

Агар улар суд мажлисига келмаган бўлса, қарорнинг кўчирма нусхаси бир сутка ичида почта орқали тарафларга юборилади.

Суднинг ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги ёки ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги илтимосномани қаноатлантиришни рад этиш ҳақидаги қарори устидан тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчи, тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахс, агар ишда иштирок этган бўлса, уларнинг адвокати, қонуний вакили томонидан **72 соат** ичида апелляция тартибида шикоят қилиниши мумкин.

Ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги қарор устидан шикоят қилиниши унинг ижро этилишини тўхтатиб турмайди.

Маълумот учун: *бугунги кунда 197 та “Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишининг олдини олиш Марказлари” фаолият кўрсатмоқда.*

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил

6 октябрь кундаги “Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган хотин-қизларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш борасидаги ишларни такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 625-сонли [қарори](#) ҳуқуқий асос ҳисобланади.

Оила кодексига мувофиқ эр ва хотин оилада тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар ва улар тенг мажбуриятларга эгадирлар, эр ва хотиннинг ҳар бири машғулоти тури, касби ва туриши ҳамда яшаш жойини танлашда эркиндир.

Ушбу Кодекснинг 26-моддасига кўра қимматбаҳо буюмлар ва зебу-зийнатлардан бошқа шахсий фойдаланишдаги буюмлар (кийим-бош, пойабзал ва бошқа шу кабилар), гарчи никоҳ давомида эр ва хотиннинг умумий маблағи ҳисобига олинган бўлса ҳам, улардан фойдаланиб келган эр ва хотиннинг хусусий мулки ҳисобланади.

Шу ўринда бу каби содир этилган қилмишлар учун уларнинг турига ва оғирлаштирувчи ҳолатларга қараб Жиноят кодекси биринчи бўлимининг (шахсга қарши жиноятлар) бир қанча моддаларида жиноий жавобгарлик белгиланган.

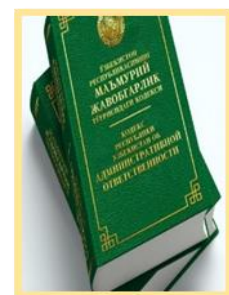
Масалан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида **қасдан одам ўлдирганлик учун** (97-модда) ўн йилдан йигирма беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш, **ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш учун** (103-модда) уч йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан жазоланади.

Шунингдек, оилавий зўравонлик ҳолатлари аниқланганда фуқаролар томонидан содир этилиши эҳтимоли кўп учрайдиган қасдан баданга оғир (104-модда), ўртача оғир (105-модда) ёки енгил (109-модда) шикаст етказиш, қийнаш (110-модда), ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш (112-модда), жиноий равишда ҳомила тушириш (*аборт*) (114-модда), хавф остида қолдириш (117-модда), номусга тегиш (118-модда), аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш (121-модда), вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни, ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (122-123-моддалар), никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (125¹-модда), тиланчилик қилиш (127¹-модда), аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш (136-модда) каби қилмиш содир этган шахс Жиноят кодексининг тегишли моддасига асосан жавобгарликка тортилади.

Қонунлар албатта керак, аммо маърифат йўқ жойда улар ишламайди. Зўравонлик иллат экани ҳақида жамоатчилик мунтазам бонг уриши, нашрлар тўхтовсиз ёзиши, ТВ доим кўрсатиши зарур”.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида зўравонликка нисбатан, яъни тухмат, ҳақорат қилиш,

соғлиғини бузилишига олиб келмаган енгил тан-жароҳати, фуқарога маънавий ёки моддий зарар етказиши мумкин бўлган маълумотларни ошкор этиш, шахсий ҳаёт дахлсизлигини бузиш, вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш, ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш, енгил тан жароҳати етказиш ҳамда майда безорилик содир этганлик учун энг кам иш ҳақининг бир бараваридан олтмиш бараваригача миқдорда маъмурий жарималар солишга ва ўн беш сутка муддатга маъмурий қамокқа олиш жазолари кўзда тутилган.

Ҳар қандай зўравонликка жавобгарлик жиноятнинг ўзига мутаносиб бўлиши қонунчилигимизда қатъий белгиланган. Жиноят кодексида ҳам зўравонликка нисбатан, яъни қасддан баданга соғлиғини бузилишига олиб келган енгил шикаст етказиш, қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш, қасддан баданга оғир шикаст етказиш, ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш, қийнаш ва жабрланувчига доимий равишда руҳий босим ўтказиб, уни ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш учун энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма беш бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима, икки юз қирқ соатдан тўрт юз саксон соатгача мажбурий жамоат ишлари, бир йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари, бир йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ва бир йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши мумкин.

2.3. Оилавий зўравонликни олдини олишда Ички ишлар органлари ҳамда ўзини-ўзи бошқариш органларининг ўзаро ҳамкорлиги

БМТ Бош Ассамблеясининг 1999 йил 17 декабрдаги резолюцияси билан **25 ноябрь – Халқаро аёлларга нисбатан зўравонликка барҳам бериш куни**, сифатида белгиланган. 2014 йилда БМТ Бош қотиби хотин-қизларга нисбатан зўравонликларни бартараф этишга қаратилган “UNiTE” номли ташаббусини очик деб эълон қилди. Шу муносабат билан ҳар йили дунё миқёсида **25 ноябрдан 10 декабргача “Зўравонликка қарши 16 кун”** шиори остида турли тадбирлар ўтказилади.

Маълумки, Ўзбекистонда фуқароларни зўравонликдан ҳимоялаш, ҳар қандай зўравонликка муносиб жазо тайинлаш миллий қонунчилигимизда қатъий белгилаб қўйилган, яъни, кўча-кўйда бегона инсонни ҳақоратлаш ёки унга тан жароҳати етказиш қандай жавобгарликка тортилса, **оиладаги шахсга нисбатан зўравонлик** ҳам ана шундай жазоланади. Бундай вазиятда зўравонликдан жабр кўрган аёлларни реабилитация қилиш институтларининг фаолияти муҳим аҳамиятга эга.

Эътиборлиси, Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги томонидан ҳам зўравонликка қарши курашиш, хотин-қизларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, зўравонликдан жабр кўрган аёлларни реабилитация қилиш институтлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, бу борада илғор хорижий тажрибани ўрганиш ва миллий амалиётга жорий этиш бўйича

кенг кўламли ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, 2021 йилда айнан шу санага бағишлаб Олий Мажлис Сенатининг Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари кўмитаси ҳамда халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда **“Дунёнинг тўқ сариқ ранг туси: жамғариш, жавоб бериш, олдини олиш, жамлаш”** шиори остида **“Зўравонликка қарши 16 кун”** компанияси очилиши маросими онлайн конференция шаклида ташкил этилди.

Конференцияда хотин-қизларга нисбатан ҳар қандай зўравонликларнинг олдини олиш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда аёлларнинг муаммолари ҳақида ўз вақтида хабар топиш ва тегишли идоралар билан ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш муҳим эканлиги алоҳида таъкидланди. Мазкур тадбир **“Зўравонликка қарши 16 кун”** кампанияси 10 декабрга қадар давом этди.

“Гендер зўравонликка қарши 16 кунлик фаол ҳаракатлар” компанияси эълон қилинди. Ҳар йили 25 ноябрдан юртимизда Ўзбекистонда **“Гендер зўравонликка қарши 16 кунлик фаол ҳаракатлар”** компанияси бошланади. Компания бошланишини эълон қилган Сенат раиси Танзила Нарбаева зўравонликка қарши курашда **«узок ва машаққатли ишлар»** турганини ва унда **«ҳар биримизнинг иштироки-миз муҳим»** эканлигини таъкидлади.

Ушбу глобал компания жаҳоннинг 187 та мамлақатида ўтказилади.

2021 йил 22 ноябрда ташкил этилган тадбирда Сенат раиси Танзила Нарбаева **“Гендер зўравонлик географик, ижтимоий ёки иқтисодий чегараларнинг билмаслигини кўриб турибмиз. Ривожланган мамлакатларда ҳам бу муаммога барҳам бериш жиддий чоралар кўришни талаб қилади”** – дейди Сенат раиси Танзила Нарбаева тадбирда.

«Мамлакатимизда аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш, зўравонлик қурбонларини реабилитация қилиш бўйича катор аниқ чора-тадбирлар амалга оширилди.

Жумладан, 8 та норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди, шундан 2 таси қонунлардир. Шу билан бирга жамиятимизда хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари учраб турибди, бундай ҳолатларни энди яшириб бўлмайди. Аммо баъзи опа-сингилларимиз ўзлари билан содир бўлган зўравонлик ҳолатларини ошкор қилмасликни афзал кўришларини ҳам яхши биламиз. БМТ маълумотларига кўра, 15 ёшдан ошган ҳар учинчи аёл ҳаёти давомида камида бир марта бўлса ҳам жисмоний ёки жинсий зўравонликка учрамоқда.

2021 йилнинг май ойида Президентнинг **«Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган хотин-қизларни реабилитация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»**ги қарори қабул қилиниб, у зўравонликка учраган аёлларга ёрдам кўрсатиш тизимини яратиш, оилавий-маиший зўравонликнинг олдини олиш ва унинг салбий оқибатларига барҳам беришга қаратилган эди.

Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузурида 29 та аёлларни

реабилитация қилиш ва мослаштириш маркази ташкил этилди. Шу вақтгача реабилитация марказлари нодавлат нотижорат ташкилоти сифатида фаолият юритиб келган бўлса, эндиликда уларнинг фаолияти тўлиқ Давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилиши белгиланди.

Тазйиқ ва зўравонликдан жабр кўрган, ўз жонига суиқасд қилган ёки шунга мойиллиги бўлган хотин-қизлар билан ўзаро алоқа ўрнатиш ва тезкор рухий, психотерапевтик, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, маслаҳат бериш ва ахборот тақдим этиш мақсадида «1146» Ишонч телефони «AZIZ-AYOL.UZ» ягона интерактив миллий платформаси билан мувофиқлаштирилди.

Ҳудди шундай тадбирлар Республикамизнинг турли ҳудудларида ҳамда

олис ва чекка вилоят ҳудудларида кенг қамровли тарзда Ички ишлар органлари Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бошқармаси хотин-қизлар масалалари бўйича катта инспекторлари томонидан олиб борилмоқда.

Мутахассисларга “Нима учун оиладаги зўравонлик жабрланувчилари бу ҳақда ички ишлар органларига хабар беришмайди?” – деган савол билан мурожаат қилинганда, зўравонлик қурбонларининг **63,1%** ўз оиласининг

обрўсини сақлаш мақсадида ҳуқуқлари паймол бўлишига жим қараб туришганини айтишган.

Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар жабрини асосан аёллар кўради. Бу кўплаб аёлларнинг ҳуқуқлари топталишига, турмуш тарзидан қониқмай, ҳатто ўз жонига қасд қилиш даражасигача боришига, вояга етмаган фарзандларнинг она меҳридан эрта Мосуво бўлишига сабаб бўлмоқда. Ҳар қанча давлатнинг, обрў-мансабинг юқори бўлмасин, оилангда тотувлик бўлмаса, еган луқманг ҳам, бир бурда нонинг ҳам татимайди. Энди униб-ўсиб, балоғат ёшига етаётган фарзанд кун ора оилавий низоларга гувоҳ бўлаверса, нотинч муҳитда вояга етса, ўқиб-ўрганиб ўз келажаги ҳақида қайғуриш каби асосий мақсадидан ҳам чалғиб қолиши ҳеч гап эмас.

Маъмурий ҳудудларда яшовчи ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни ўз вақтида аниқлаб, уларга ижтимоий, ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан ёрдам кўрсатиш, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларни ўз вақтида аниқлаб, улар билан манзилли профилактика ишларини ташкил этиш, ҳар бир содир этилган ҳуқуқбузарликнинг сабаб ва шароитларини чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш маиший зўравонликнинг олдини олиш борасидаги муҳим қадам ҳисобланади.

Индамай юрманг!

Зўравонликка қарши курашда ҳуқуқий механизмлар таъсири бўлса, яхши, албатта. Бироқ зўравонлик қурбонлари асосан “индамаслар” эканини ҳам унутмаслик керак. Шундай экан, уларни зўравонлик фактини тан олиш,

зўравонликдан нормал ҳаётгача бўлган қадамларга ўргатиш керак. Бунда энг асосий бўғин (звено) одамлар ва атроф-муҳит бўлади. Халқ орасида кўп қўлланувчи “урадим, демак – севади” деган тушунчага умуман ўрин бўлмаслиги керак. Психологларнинг фикрича, бир марта қўл кўтардим, бу ҳолат яна такрорланиш эҳтимоли юқори. Зўравонликка имкон бериш керак эмас. Калтак ва ҳақоратлардан азият чекаётган аёл “Сабр қил!” эмас, “Биз сенга ёрдам берамиз!” деган гапни эшитгиси келади. Ҳатто баъзи сабабларга кўра ёрдамдан воз кечаётган аёл ҳам ёрдамга муҳтож бўлади. Яқинларингиз, таниш аёллар, дугоналарингиз ёки болаларда калтакланиш изларини кўрсангиз, индамай юрманг!

Ўзбекистон Республикаси 1995 йилда “**Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида**”ги **Конвенцияни** ратификация қилган. Шундан бери Ўзбекистон БМТ қошидаги Инсон ҳуқуқлари кўмитасига ушбу Конвенцияда кўтарилган масалаларни амалга ошириш юзасидан уч марта ҳисобот берган. Ҳар уч ҳисобот юзасидан ҳам “Инсон ҳуқуқлари кўмитаси” Ўзбекистонда аёлларнинг нотенгликка юз тутиши, патриархал стереотипнинг мавжудлиги ҳамда кўплаб аёллар оилада зўравонлик қурбони бўлишини таъкидлаб, ҳукуматдан буларга қарши чоралар кўришини сўраган.

Оилавий можароларни ҳал қилишга маҳалла вакилларининг жалб қилиниши яхши амалиёт, чунки оиладаги ички муаммолар, дастлаб, маҳалла вакиллари орасида муҳокама қилинса ва томонларга тўғри ва етарли насиҳат қилинса, муаммо кучайишининг олдини олиниши ва натижада зўравонликка чек қўйилиши мумкин. Аммо амалиётда бу тизим кутилганидек самарали ишляпди, деб бўлмайди. Кўп ҳолатларда **маҳалла оқсоқоллари** масалага юзаки ёндашиб муаммони ҳал қилиш ёки жабрланувчини ҳимоя қилиш ўрнига, барча айбни жабрланувчига юклайди.

Ўзбекистоннинг аёллар камситилишига қарши халқаро Конвенцияга қўшилгани ва мустақиллик йилларида аёлларга давлат даражасида юксак эҳтиром кўрсатилганлиги жуда қувонарли ҳолат албатта. Аммо оиладаги зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш, уларни тугатиш ҳамда жабрланувчиларинг зарур ҳуқуқий ҳимоя билан таъминлаб, айбдорларга муносиб жазо бериш масаласида ҳал қилинадиган ишлар кўп.

Ҳозирги кунда оилаларда юзага келаётган зўравонликлардан жабр кўраётганларнинг аксарияти аёлларни ташкил қилиб келмоқда, шу сабабли зўравонлик қурбонлари бўлган аёллар мурожаат қилиши мумкин бўлган ишонч телефонлари ва бўлимлари ташкил этилган.

Оиладаги зўравонликларга асосан аёллар жабр кўраётганликлари ва муаммонинг ечими, одатда, эркалар қўлида эканлиги уқтирилиши лозим. Бундан ташқари, зўравонликка учраётган аёлларга қандай қилиб ўзларини ҳимоя қилиш йўллари, бундай ҳолатларда кимга ва қачон мурожаат қилиш, қаердан ёрдам олиши мумкинлиги тўғрисида керакли маълумотлар берилиши

керак. Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар қўмитаси ишонч телефони ишга тушган. “Ишонч телефон”лари зўравонлик қурбонига айланган аёллар ва қизларга оғир вазиятдан чиқишларига ёрдам бериб, рухий, ҳуқуқий ҳамда тиббий кўмак беради. Энг асосийси, бунда аёлнинг хоҳишига кўра, унинг шахси ва мурожаати сир сақланади.

Аёлларга нисбатан зўравонлик муаммоси ҳар қандай жамият учун инсон ҳуқуқини паймол қилиш билан боғлиқ бўлган жуда жиддий муаммо саналади.

Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, бутун дунёда ҳар учинчи аёл (35%) ҳаёти давомида у ёки бу турдаги зўравонликка дуч келар экан. Бу бутун жаҳонда мавжуд бўлган ўта долзарб муаммолигини исботловчи статистик маълумотлардир. Зўравонлик иллоти ҳақида узоқ вақт мамлакатимизда ҳеч нима дейилмади ва бугун бу тўғрисида очик гапирилмоқда. Кундалик ҳаётимизда аёллар қанчалик бу турдаги муаммо билан тўқнашмоқда? Афсуски, бу борадаги саволга жавоблар қувонарли эмас.

Бугун эса ушбу муаммо билан курашишнинг ҳуқуқий асосини яратиш мақсадида “Маиший зўравонликнинг олдини олиш ҳақидаги” қонун лойиҳаси устида иш олиб борилмоқда. Одатда бизда аёллар бундай ҳолатга дуч келган тақдирда, ҳатто яқинларига ҳам айтишмайди, кўрқишади ёки истиҳола қилишади. Аммо буни ўзгартириш вақти келди.

Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар қўмитаси **1146 - ягона телефон** рақамларини ишга туширди. “Ишонч телефон”лари зўравонлик қурбонига айланган аёллар ва қизларимизга оғир вазиятдан чиқишларига ёрдам бериб, рухий, ҳуқуқий ҳамда тиббий кўмак беради ва энг асосийси, бунда аёлнинг хоҳишига кўра, унинг шахси ва мурожаати сир сақланади. Зарур ҳолларда, жабрдийда аёллар республикамизнинг барча ҳудудларида ташкил этилаётган Ижтимоий мослашув марказларига (шелтерларга) жойлаштирилади.

III-боб. ЖАБРЛАНГАН ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН ҲИМОЯ ОРДЕРИНИ БЕРИШ ФАОЛИЯТИ

3.1. Жабрланган шахсларга ҳимоя ордерини бериш тартиби

Профилактика инспектори тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган шахсларга ҳимоя ордерини бериш учун масъул ҳисобланади, авваламбор, ҳимоя ордерини қуйидати ҳолатлар қайд этилган тақдирда бериш мумкин бўлади. Жумладан,

- тазйиқ ва зўравонлик қурбонининг мурожаати;
- жисмоний ёки юридик шахсларнинг хабарлари, шу жумладан, оммавий ахборот воситалари ва (ёки) ижтимоий тармоқлар орқали тарқалган хабарлар;
- тазйиқ ёки зўравонлик содир этиш ёхуд уларни содир этишга уриниш ҳолатларининг ваколатли органлар ва ташкилотлар ходимлари томонидан бевосита аниқланиши;
- давлат органларидан ва бошқа ташкилотлардан олинган материаллар.

Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишни амалга оширувчи ваколатли органлар ва ташкилотлар жабрланган хотин-қизлар бўйича

маълумотга эга бўлгач, хабарномани дарҳол ички ишлар органларига тақдим этади.

Хабарнома қонун ҳужжатларига мувофиқ ички ишлар органлари навбатчилик қисмидаги дафтарда қайд этилади.

Тазйиқ ва зўравонлик тўғрисида хабар берган шахслар ва тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар тўғрисидаги шахсга доир маълумотлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қўриқланади.

Ички ишлар органларининг навбатчилик қисмида белгиланган тартибда қайд этилган мурожаатлар ва хабарлар дарҳол профилактика инспекторига тақдим этилади.

Профилактика инспектори ички ишлар органлари навбатчилик қисмлари томонидан тақдим этилган мурожаатлар ва хабарларни **24 соат мобайнида** ўрганиб чиқади ҳамда ўрганиш давомида:

✓ жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахслар ҳамда бошқа шахслар билан ҳолат юзасидан суҳбат ўтказади;

✓ жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахснинг турмуш тарзи, тазйиқ ва зўравонлик содир этилишининг келиб чиқиши сабаблари ва шарт-шароитларини ўрганади;

✓ жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга оширади.

Ҳимоя ордери уч қисмдан иборат:

- ✓ биринчи қисми (асли) тўлдирилгандан сўнг жабрланувчиларга берилади;
- ✓ иккинчи қисми (нусхаси) зўравонлик содир этган шахсларга берилади;
- ✓ учинчи қисми профилактика инспекторида қолади.

Ҳимоя ордери **ўттиз кун муддатгача берилади** ва ушбу ордер расмийлаштирилган пайтдан эътиборан кучга киради.

Профилактика инспектори ҳимоя ордери берилганидан сўнг уч кун муддатда бу ҳақда тегишли туман (шаҳар) ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси, туман (шаҳар) ички ишлар бошқармаси (бўлими) бошлиғининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси масалалари бўйича ўринбосарини хабардор қилади.

Туман (шаҳар) ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси, туман (шаҳар) ички ишлар бошқармаси (бўлими) бошлиғининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси масалалари бўйича ўринбосари ҳимоя ордерини расмийлаштириш учун тўпланган материалларни ўрганиб, тарафлар фикрини эшитган ҳолда профилактика инспекторининг ҳимоя ордерини бериш тўғрисидаги қарорини бекор қилишга ҳақли ҳисобланади.

Химоя ордери қуйидагича бўлади:

<p style="text-align: center;">Тазйик ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар учун химоя ордери</p> <p>Серия АА № 0000000 20__ йил «__» _____ (берилган сана) _____ (берилган жой)</p> <p>Тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахслар ҳақидаги маълумотлар:</p> <p>_____ (Ф.И.О, туғилган санаси ва жойи, ўқиш, иш ва яшаш жойи)</p> <hr/> <p>Тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсга белгиланган чекловлар:</p> <p>тазйик ўтказишни ва зўравонлик содир этишни тақиқлаш (1) ☐ тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган шахснинг тазйик ва зўравонликдан жабрланганлар билан алоқасини тақиқлаш (2) ☐ тазйик ўтказилган ва зўравонлик содир этилган тақдирда тазйик ва зўравонликдан жабрланганнинг ҳамда тазйик ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг бир хонада бирга бўлишини тақиқлаш (3) ☐ тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган шахснинг зиммасига тазйик ва зўравонликдан жабрланганни даволаш, унга маслаҳат бериш, уни тазйик ва зўравонликдан жабрланганларга ёрдам кўрсатувчи махсус марказга жойлаштириш учун харажатларнинг, етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаш, шунингдек, маънавий зиённи компенсация қилиш мажбуриятини юклаш (4) ☐ тазйик ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг қуролини (бундан хизмат қуроли мустасно) сақлаш ва олиб юриш ҳуқуқини химоя ордерининг амал қилиши ёки унда кўрсатилган муддат даврида чеклаш ёхуд тақиқлаш, шунингдек, қурол сотиб олиш учун рухсатнома олишга доир ҳуқуқини тақиқлаш (5) ☐ зўравонлик ҳуж-атворини ўзгартириш бўйича тузатиш дастуридан ўтиши шартлиги юзасидан белгиланган мажбурият (6) ☐</p> <p>Химоя ордерининг амал қилиш муддати: 20__ йил «__» _____ дан 20__ йил «__» _____ гача. Химоя ордерининг амал қилиш муддати узайтирилганлиги: 20__ йил «__» _____ дан 20__ йил «__» _____ гача.</p>	<p style="text-align: center;">ШАКЛ-1</p> <p>Жабрланган шахснинг қонуний ёки васийлик, ҳомийлик органи вақили</p> <p>_____ (Ф.И.О, туғилган санаси ва жойи, ўқиш, иш ва яшаш жойи)</p> <p>_____ ИМЗОСИ</p> <p>Чекловлар билан танишдим:</p> <p>(1) ☐ _____ ИМЗО (2) ☐ _____ ИМЗО (3) ☐ _____ ИМЗО (4) ☐ _____ ИМЗО (5) ☐ _____ ИМЗО (6) ☐ _____ ИМЗО</p> <p>20__ йил «__» _____ (танишган сана)</p>
<p style="text-align: center;">Тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахс учун химоя ордери нусхаси</p> <p>Серия АА № 0000000 20__ йил «__» _____ (берилган сана) _____ (берилган жой)</p> <p>Тазйик ўтказилган ёки зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар ҳақидаги маълумотлар:</p> <p>_____ (Ф.И.О, туғилган санаси ва жойи, ўқиш, иш ва яшаш жойи)</p> <p>Химоя ордерида белгиланган чекловлар ва белгиланган мажбурият:</p> <p>тазйик ўтказишни ва зўравонлик содир этишни тақиқлаш (1) ☐ тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган шахснинг тазйик ва зўравонликдан жабрланганлар билан алоқасини тақиқлаш (2) ☐ тазйик ўтказилган ва зўравонлик содир этилган тақдирда тазйик ва зўравонликдан жабрланганнинг ҳамда тазйик ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг бир хонада бирга бўлишини тақиқлаш (3) ☐ тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган шахснинг зиммасига тазйик ва зўравонликдан жабрланганни даволаш, унга маслаҳат бериш, уни тазйик ва зўравонликдан жабрланганларга ёрдам кўрсатувчи махсус марказга жойлаштириш учун харажатларнинг, етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаш, шунингдек, маънавий зиённи компенсация қилиш мажбуриятини юклаш (4) ☐ тазйик ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг қуролини (бундан хизмат-шугат қуроли мустасно) сақлаш ва олиб юриш ҳуқуқини химоя ордерининг амал қилиши ёки унда кўрсатилган муддат даврида чеклаш ёхуд тақиқлаш, шунингдек, қурол сотиб олиш учун рухсатнома олишга доир ҳуқуқини тақиқлаш (5) ☐ зўравонлик ҳуж-атворини ўзгартириш бўйича тузатиш дастуридан ўтиши шартлиги юзасидан белгиланган мажбурият (6) ☐</p> <p>Химоя ордерининг амал қилиш муддати: 20__ йил «__» _____ дан 20__ йил «__» _____ гача. Химоя ордерининг амал қилиш муддати узайтирилганлиги: 20__ йил «__» _____ дан 20__ йил «__» _____ гача.</p>	<p>Жабрланган шахснинг қонуний ёки васийлик, ҳомийлик органи вақили</p> <p>_____ (Ф.И.О, туғилган санаси ва жойи, ўқиш, иш ва яшаш жойи)</p> <p>_____ ИМЗОСИ</p> <p>Чекловлар билан танишдим:</p> <p>(1) ☐ _____ ИМЗО (2) ☐ _____ ИМЗО (3) ☐ _____ ИМЗО (4) ☐ _____ ИМЗО (5) ☐ _____ ИМЗО (6) ☐ _____ ИМЗО</p> <p>20__ йил «__» _____ (танишган сана)</p>
<p style="text-align: center;">Химоя ордери берилётган шахс ҳақидаги маълумотлар:</p> <p>Серия АА № 0000000 _____ (Ф.И.О, туғилган санаси ва жойи, ўқиш, иш ва яшаш жойи)</p> <p>Химоя ордерини олдим: _____ (жабрланувчининг Ф.И.О, имзоси химоя ордерини олган йил, ой ва сана)</p> <p>Химоя ордери берилган шахсга ушбу ордерида белгиланган талабларни тушунтириш: Мен _____ химоя ордерида қайд этилган чекловлар тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахс томонидан бажарилмаган ҳолларда зудлик билан мансабдор шахсни хабардор қилиш тартиби билан танишдим. _____ (жабрланувчининг имзоси)</p> <p>Серия АА № 0000000 Химоя ордери нусхаси берилётган шахс ҳақидаги маълумотлар: _____ (Ф.И.О, туғилган санаси ва жойи, ўқиш, иш ва яшаш жойи)</p> <p>Химоя ордерини олдим _____ (Тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахснинг танишганлиги юзасидан имзо, йил, ой ва сана)</p> <p>Химоя ордери берилган шахсга ушбу ордерида белгиланган талабларга рўя этмасликнинг оқибатларини тушунтириш Мен _____ химоя ордеридаги чекловлар ва уни бажармаслик оқибатлари билан танишдим. _____ (Тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахс имзоси)</p>	<p>Чекловлар билан танишдим:</p> <p>(1) ☐ _____ ИМЗО (2) ☐ _____ ИМЗО (3) ☐ _____ ИМЗО (4) ☐ _____ ИМЗО (5) ☐ _____ ИМЗО (6) ☐ _____ ИМЗО</p> <p>20__ йил «__» _____ (танишган сана)</p> <p>Чекловлар билан танишдим:</p> <p>(1) ☐ _____ ИМЗО (2) ☐ _____ ИМЗО (3) ☐ _____ ИМЗО (4) ☐ _____ ИМЗО (5) ☐ _____ ИМЗО (6) ☐ _____ ИМЗО</p> <p>20__ йил «__» _____ (танишган сана)</p>

3.2. Химоя ордерида белгиланган чекловларнинг ижросини таъминлаш фаолияти

Химоя ордерини профилактика (катта) инспектори томонидан берилади ва белгиланган чекловлар назорати амалга оширилади.

Химоя ордерида қуйидаги чекловлар назарда тутилган:

- тазйик ўтказишни ва зўравонлик содир этишни тақиқлаш;
- тазйик ўтказган ёки зўравонлик содир этган шахснинг тазйик ва зўра-

вонликдан жабрланувчилар билан алоқасини тақиқлаш (иш жойларида ва таълим муассасаларида тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахс билан билвосита алоқасига йўл қўйилади);

➤ тазйиқ ўтказилган ва зўравонлик содир этилган тақдирда тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг ҳамда тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг бир хонада бирга бўлишини тақиқлаш;

➤ тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг зиммасига тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчини даволаш, унга маслаҳат бериш, уни тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчиларга ёрдам кўрсатиш бўйича махсус марказга жойлаштириш учун харажатларнинг, етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаш, шунингдек, маънавий зиённи компенсация қилиш мажбуриятини юклаш;

➤ тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг қуролни (бундан хизмат қуроли мустасно) сақлаш ва олиб юриш ҳуқуқини ҳимоя ордерининг амал қилиши ёки унда кўрсатилган муддат даврида чеклаш ёхуд тақиқлаш, шунингдек, қурол сотиб олиш учун рухсатнома олишга доир ҳуқуқини тақиқлаш.

Ҳимоя ордерида қонун ҳужжатларида белгиланмаган бошқа чекловларни назарда тутиш тақиқланади.

Тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахсдан қурол ва унинг ўқ-дориларини олиб қўйиш ҳамда сақлаш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Профилактика инспектори ҳимоя ордерини расмийлаштиришда хотин-қизларга нисбатан ўтказилган тазйиқ ва зўравонлик ҳолатидан келиб чиққан ҳолда зўравонлик содир этган шахсга ҳимоя ордерида назарда тутилган чекловларнинг битта ёки бир нечтасини бир вақтнинг ўзида қўллаши мумкин.

Ҳимоя ордери амал қилиш даврида профилактика (катта) инспекторлари қуйидагиларни бажаради:

а) тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш, шу жумладан уларнинг сабабларини ҳамда шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш чораларини кўради;

хотин-қизларга тазйиқ ўтказаётган ва уларга нисбатан зўравонлик содир этган шахслар билан мунтазам асосда профилактика ишларини олиб боради;

ҳимоя ордери талабларининг ижроси устидан назорат қилади ҳамда унинг талабларини бузган зўравонлик содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш юзасидан ўз ваколатлари доирасида чоралар кўради;

б) меҳнат органлари:

хотин-қизларга нисбатан иш жойида тазйиқ ва зўравонлик ўтказилган ҳолларда, бундай ҳолларга йўл қўймасликка қаратилган, шунингдек, хотин-қизлар билан ўзаро муносабатлар маданиятини ошириш бўйича ташкилотларда профилактика тадбирларини ўтказади;

ҳимоя ордери талабларига риоя этмаслик ҳолатлари аниқлаган тақдирда бу ҳақда профилактика инспекторига хабар беради;

в) таълимни давлат томонидан бошқариш органлари ҳамда таълим

муассасалари:

таълим муассасаларида таҳсил олувчилар орасидан хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ўтказиш ва зўравонлик содир этишга мойил шахслар аниқланганда, уларнинг хулқ-атворини тузатиш, шунингдек, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланганларни ижтимоий реабилитация қилиш ҳамда мослаштириш чора-тадбирларини амалга оширади;

тазйиқ ва зўравонликдан жабрланганларнинг таълим муассасаларида бўш вақтни мазмунли ўтказишини таъминлаш мақсадида тадбирлар ташкил этади;

ҳимоя ордери талабларига риоя этмаслик ҳолатлари аниқланган тақдирда бу ҳақда профилактика инспекторига хабар беради;

г) давлат соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари:

тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчиларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш чора-тадбирларини амалга оширади;

ҳимоя ордери талабларига риоя этмаслик ҳолатлари аниқланган тақдирда бу ҳақда профилактика инспекторига хабар беради;

д) Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлигининг ҳудудий бўлинмалари:

хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларига олиб келадиган сабаблар ҳамда шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш юзасидан амалий чоралар кўради;

жабрланувчини ижтимоий реабилитация қилиш ҳамда бузилган ҳуқуқларини тиклаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга оширади;

хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ўтказганлиги ва зўравонлик содир этганлиги учун профилактик ҳисобда турадиган шахслар билан низоли вазиятларни профилактика қилиш, тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш чораларини кўради;

ҳимоя ордери талабларига риоя этмаслик ҳолатлари аниқланган тақдирда бу ҳақда профилактика инспекторига хабар беради;

е) фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари:

хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишга доир тадбирларни амалга оширишда давлат органларига кўмаклашади;

хотин-қизларга тазйиқ ўтказаётган ва уларга нисбатан зўравонлик содир этган шахслар билан олиб бориладиган профилактика ишларида қатнашади;

ҳимоя ордерининг амал қилиш муддати мобайнида тегишли ҳудудда истиқомат қилувчи зўравонликни содир этган шахс, шунингдек, жабрланувчи билан келгусида бундай ҳолларнинг олдини олиш мақсадида маҳалла фаоллари иштирокида суҳбатлар ўтказади;

бу ҳақда профилактика инспекторига хабар беради.

Зўравонлик содир этган шахслар томонидан ҳимоя ордери талабларига риоя этмаслик ҳолатлари аниқланган тақдирда профилактика инспектори томонидан ўз ваколати доирасида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда чора-тадбирлар амалга оширилади.

Ҳимоя ордери амал қилиши даврида хавф бартараф этилмаган бўлса, ҳимоя ордерининг амал қилиш муддати **жабрланувчининг аризасига** кўра

кўпи билан ўттиз кунгача узайтирилиши мумкин.

Профилактика инспектори беш иш куни мобайнида:

ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисида жабрланувчининг аризасини, шу жумладан, хавф бартараф этилган ёки этилмаганлигини ўрганади;

ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш юзасидан тўпланган маълумотларни ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими бошлиғига киритади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими бошлиғи икки иш куни мобайнида тегишли ҳужжатларни ўрганган ҳолда ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтиради ёки узайтиришни рад этиш тўғрисида асосланган қарор қабул қилади.

Ҳимоя ордерининг амал қилиш муддати узайтирилган тақдирда бу ҳақда амалдаги бланкага белги қўйилиб, жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахслар таништирилади ҳамда зўравонлик содир этган шахслар зўравонлик хулқ-атворини ўзгартириш бўйича тузатиш дастуридан ўтиши тўғрисида огоҳлантирилади.

Ҳимоя ордерининг амал қилиш муддати узайтирилган даврда зўравонлик содир этган шахсларга қўшимча чекловлар ёки профилактик чора-тадбирлар белгиланиши мумкин.

Ўн саккиз ёшга тўлмаган жабрланувчиларнинг ҳимоя ордерини узайтириш тўғрисидаги аризаси уларнинг қонуний вакили ёки васийлик ва ҳомийлик органининг вакили иштирокида кўриб чиқилади.

Ҳимоя ордерининг амал қилиши қуйидаги ҳолатларда тугатилади:

- жабрланувчи ҳимоя ордерини тугатишни сўраб мурожаат қилганда;
- ҳимоя ордерида белгиланган муддат (узайтирилган муддат) тугаганда;
- жабрланувчи ёки зўравонлик содир этган шахсдан бири суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилганда;
- содир этган жинояти учун жабрланувчи ёки зўравонлик содир этган шахсларнинг бирига нисбатан қамоқ эҳтиёт чораси қўлланганда;
- жабрланувчилар ёки зўравонлик содир этган шахсларнинг бири содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум этилганда;
- жабрланувчилар ёки зўравонлик содир этган шахсларнинг бири мажбурий даволанишга юборилганда;
- жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахсларнинг бири қонун ҳужжатларига мувофиқ доимий яшаш жойидан узоқ муддатга бошқа мамлакатга чиқиб кетганда;
- жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахслардан бири вафот этганда.

Ҳимоя ордерининг амал қилиш муддати тугаганлиги тўғрисида шу куннинг ўзида жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахслар хабардор қилинади.

IV-бoб. ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ЎЗ ЖОНИГА ҚАСД ҚИЛИШНИНГ БАРВАҚТ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА УЛАРДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ТАТБИҚ ЭТИШ

4.1. Хотин-қизларни ўз жонига қасд қилиш ва унга имкон берган шарт-шароитларнинг олдини олиш фаолияти

Ҳозирги вақтда дунё мамлакатларининг учдан икки қисмидан кўпроғи 1979 йилда БМТнинг аёлларга нисбатан камситишларнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги конвенциясининг иштирокчилари ҳисобланади¹. Аёллар ҳуқуқлари инсон ҳуқуқларининг ажралмас қисми сифатида тан олинган². Аёллар ҳуқуқларини таъминлаш Барқарор ривожланиш дастури кун тартибда 17 та мақсаддан биридир³. Хусусан, барқарор ривожланишнинг 5-мақсадида “Гендер тенгликка эришиш ва барча аёллар ва қизларнинг имкониятларини кенгайтириш” деб ёзилган. Аёллар ҳуқуқларини таъминлаш масалалари дунёнинг деярли барча давлатлари конституцияларида, ўзларининг қонун ҳужжатларида ўз аксини топган ва бу мақсад миллий давлат дастурлари ва ривожланиш стратегияларида муҳим ўрин тутди.

Бироқ дунёдаги бирон бир мамлакатда аёл ҳуқуқлари етарли даражада амалга оширилмайди. Белгиланган тенглик ва ушбу тамойилнинг амалда бажарилиши ўртасидаги тафовут сақланиб қолмоқда⁴. Кўпгина давлатларнинг қонунчилиги ҳануз халқаро стандартларга жавоб бермайди. Бу мониторинг механизмларини янада такомиллаштиришни тақозо этади.

Аёлларга нисбатан ҳар қандай зўравонлик барча жамиятларда, жумладан, Ислонда ҳам қораланади. Аёлларга нисбатан куч ишлатиш тажовуз ҳисобланади. Уларга нисбатан ҳеч қандай куч, зўравонлик, уриш, калтаклашни ишлатиб бўлмайди. Насиҳат қилиш, у кор қилмаса, секин туртиб огоҳлантириш, у ҳам кор қилмаса, ётоқларида тарк қилиш кўзда тутилган. Шунга қарамай тазйиққа учраётган, ўзига нисбатан содир қилинаётган шафқатсизлик ва зўрлашларга чидай олмасдан, бирдан бир чора ўлим деган хулоса келаётганлар йўқ эмас, албатта.

Айрим статистик маълумотлар суиқасднинг энг юқори кўрсаткичлари сўнгги йилларда ривожланган мамлакатларда қайд этилганини кўрсатмоқда. Масалан, ҳар 100 минг кишига – Литвада 68,1 та ҳолат, Беларусда 63 та ҳолат, Россияда 58 та ҳолат, АҚШда 52 та ҳолат, Шри Ланкада 44 та ҳолат, Украинада 40 та ҳолат тўғри келади.

“Ўзбекистонда ҳар йили 700 дан ортиқ эркак ва 600 га яқин аёл ўз жонига қасд қилмоқда. Суицид бўйича йилига ҳар 100 минг кишига 5,2 та ҳолат тўғри келмоқда. 2022 йилнинг ўтган даврида эркаклар ва аёллар ўртасидаги суиқасд кўрсаткичлари таҳлил қилинганда, эркаклар билан боғлиқ ҳолат 57,3 фоизни, аёллар билан боғлиқ ҳолат 42,7 фоизни ташкил этди” – деди Элмира Боситхонова⁵.

¹ Вена декларацияси ва ҳаракатлар платформаси, 1993 й

² БМТ БА қарори 70/1 "Бизнинг дунёimizi ўзгартириш: 2030 йилгача барқарор ривожланиш кун тартиби" (A / RES / 70/1)

³ Хотин-қизлар ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш. Муаллифнинг автореферати. дис. юридик фанлар. номз. - Петрозаводск, 2001. - С. 5

⁴ Чеботарева А.С. Аёллар ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш. Муаллифнинг автореферати. дис. юридик фанлар. номз. - Москва, 1994. - С. 5.

⁵ Ўзбекистонда ҳар йили 600 га яқин аёл ўз жонига қасд қилмоқда — Хотин-қизлар кўмитаси. <https://www.gazeta.uz/uz/2019/07/12/suiqasd/>

Инсонни ўз жонига қасд қилишига кўпинча турли таҳдидлар, раҳмсиз муомала, шаън ва қадр-қимматнинг мунтазам равишда камситилиши ва бошқа шунга ўхшаш зўравонликлар сабаб бўлади. Айбдорнинг жабрланувчига нисбатан содир этган ушбу қилмишлари учун жиноят қонунчилигида жавобгарлик белгиланган.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг олдини олишда аввало, унинг содир этилиши сабаблари ва унга имкон берадиган шарт-

шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш чораларини кўриш муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан бу борада бугунги кунда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар олдида ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятини сабабларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш каби мураккаб вазифалар турганлигини ҳис этиш мумкинки, аммо уларни бошқа давлат органлари, жамоат тузилмаларининг ёрдамисиз амалга ошириш мумкин эмас.

Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, ўз жонига суиқасд қилишнинг 800 та сабаблари мавжуд эканлиги аниқланган, улардан энг кўп учрайдиганлари¹ қуйидагилар:

- 36 фоизи - номаълум сабабларга кўра;
- 19 фоизи - жазодан қўрқиш;
- 18 фоизи - руҳий кечинмалар;
- 18 фоизи - турмуш, уй ташвишлари;
- 6 фоизи - эҳтиросларга берилиш;
- 3 фоизи - пул, мол-мулк йўқотиш.

Шулардан келиб чиққан ҳолда аёлларнинг ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг асосий сабабларини аниқлаш лозимлигидан келиб чиқиб, буларга мисол келтириб ўтишимиз лозим. Олинган тадқиқот материаллари таҳлил этилганда қуйидаги келтирилган сабаблар энг кўп учрайдиган сабаблар сифатида қаралади.

Ишқий муносабатларнинг яқун топиши, яъни муносабатларнинг бундай тўгаши кўп ҳолларда аёлларни руҳан жароҳатлайди.

Суюкли инсон (оила аъзоси)нинг вафотидан ҳам инсон азият чекади ва бу ҳолат ўзини ўзи ўлдириш даражасигача олиб бориши мумкин.

Бундан ташқари, кучли эмоционал зўриқиш, турмуш ўртоғининг босими, кўримсизлик, мулоқотнинг етишмаслиги, ишончсизлик, ажримлар, даволаб бўлмайдиган касалликлар, нуқсонлар билан боғлиқ ўз жонига қасд қилишлар ҳам учрайди.

Ўсмирларда ижтимоий муаммоларнинг келиб чиқиш сабаблари:

- оиладаги носоғлом муҳит;
- ўз ўзини нотўғри англаши;
- ўзига нисбатан бўлган баҳосининг ўта паст ёки ўта юқорилиги;

¹ Причины самоубийств. <http://wiki-org.ru>

- носоғлом жинсий ривожланиш;
- ижтимоий ролларни нотўғри англаш.

Аёлларда суицидал хулқ-атворнинг ўзгача кўринишини кузатамиз. Аёллар орасидаги ўзини ўлдиришга уриниш болаларникига нисбатан кўп учрайди, бунда уларнинг оз қисмигина ўз мақсадига эришади. Ўсмирларда амалга оширилиб яқунланган суицидлар, барча суицидал ҳаракатларнинг 1%дан ошмайди. Бу ёш даврда суицидал хулқ-атвор намоёйишкорона, шунингдек кўрқитиш характериға эға.

Хотин-қизларнинг ўз жонига қасд қилиш ва ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказишни олдини олиш ва унинг профилактикаси масалаларига тўхталиб ўтар эканмиз, ҳуқуқбузарликлар ва бошқа ғайриижтимоий, салбий ҳодисаларға нисбатан қўлланилган “**жиноятчиликнинг олдини олиш**”, “**профилактика қилиш**”, “**огоҳлантириш**”, “**тўхтатиш**”, “**барҳам бериш**” каби атамалар нафақат махсус адабиётларда, балки ҳар хил норматив ҳужжатларда, шунингдек вақтли матбуотда ҳам кўп учрайди.

Жиноятлар профилактикаси ёки жиноятларнинг олдини олиш – давлат органлари (шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари), жамоат бирлашмалари, ташкилотлар, муассасалар ва фуқароларнинг жиноятлар содир этилишиға имконият яратувчи шарт-шароит ва сабабларни нейтраллаштириш ёки уларға барҳам беришға қаратилган, ўз мазмуниға кўра ҳар хил чоратадбирларни (таъсир кўрсатиш чора-тадбирларини) қамраб олувчи, объектив ташқи омилларға ва муайян жисмоний шахсларға йўналтирилган фаолиятидир.

Профилактика фаолиятининг мазмуниға кўра, унинг икки тури: умумижтимоий ва махсус криминологик профилактика турлари фарқланади.

Умумижтимоий профилактика ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш, уларни бартараф этиш ёки нейтраллаштиришға, бошқа ғайриижтимоий қилмишларға қарши курашишға, фуқаролар ва мансабдор шахсларни қонунға ҳурмат руҳида тарбиялашға, ижтимоий ахлоқ қоидаларини бузувчиларни қайта тарбиялашға қаратилган ижтимоий-сиёсий, ташкилий, ҳуқуқий ва тарбиявий тадбирларни қамраб олади.

Махсус криминологик профилактика кўпгина олимларнинг фикрича, жиноятлар содир этилишиға имконият яратувчи шарт-шароит ва сабабларни бартараф этиш ёки нейтраллаштиришға бевосита қаратилган тадбирларни ўз ичига олади.

Профилактиканинг бу икки туридан адабиётларда махсус криминологик профилактикаға тўлиқроқ тавсиф берилган. Махсус криминологик профилактикани таснифлаш замирида ҳар хил мезонлар ётади.

Жиноятчиликка ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг турлари ўзига хос аҳамиятға эға бўлиб, жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикаға ажратилади. Аксарият илмий-назарий адабиётларда ҳуқуқбузарликлар умумий **профилактикаси деганда**, профилактика субъектларининг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларнинг содир этилиш сабабларини ва уларға имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолияти

тушунилиши таъкидланган¹.

2014 йил 14 май куни қабул қилинган “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуннинг 22-моддасида “Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси” тушунчасига “Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасидир”, деб таъриф берилган.

Ушбу таърифда ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасига умумий тавсиф берилган, холос. Унда умумий профилактиканинг мақсад ва вазифалари, унга хос бўлган индивидуал хусусиятлар ва афзалликлар аниқ ўз ифодасини топмаган. Қайд этиш жоизки, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳар бир тури, хусусан умумий профилактика ўзига хос жиҳатларга: мақсад ва вазифаларга, объектига, субъектига, профилактик чора-тадбирлар тизимига, уларни ўтказиш асослари ва тартибига, шунингдек, муайян афзалликларга эга. Шу боис, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг маълум бир турини амалга ошириш орқали эришиш мумкин бўлган натижаларга профилактиканинг бошқа тури билан эришиб бўлмайди.

Назария ва амалиётда “ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси” тушунчаси қўлланилиб келинаётганлигига унча кўп вақт бўлмаганлиги боис, ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг мақсади ҳақидаги фикрлар кам кузатилади. Бироқ мақсадсиз ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг вазифалари ва чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиб бўлмайди.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг умумий профилактикасининг мақсади, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига кенг жамоатчиликни жалб этиш, ушбу жиноятлар профилактикасига доир қонунчиликни такомиллаштириш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятни содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ҳисобини юритиш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш, кам куч ва вақт сарфлаб, аҳолига профилактик таъсир кўрсатган ҳолда уларда қонунга итоаткорлик хулқ-атворини шакллантириш ва ушбу жиноятлар учун жавобгарликнинг муқаррарлиги ҳиссини уйғотиш, шунингдек фуқароларни суициднинг ижтимоий хавфи ҳақида огоҳ этиш ҳамда улардан ҳимояланишнинг усуллари ва воситалари тўғрисида хабардор қилиш орқали уларнинг жабрланувчига айланиши хавфини камайтиришдан иборатдир.

Илмий адабиётларда ушбу жиноятлар умумий профилактикасининг вазифалари ўрнига унинг чора-тадбирларига нисбатан кўпроқ эътибор қаратилган. Бироқ назаримизда, мақсад вазифаларнинг, вазифалар функцияларнинг, функциялар эса чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилишида асос бўлиб хизмат қилиши лозим. Ва ниҳоят, чора-тадбирларни амалга оширишнинг

---

¹ Криминология. Умумий қисм: ИИВ олий таълим муассасалари учун дарслик / И.Исмаилов, Қ.Р.Абдурасулова, И.Ю.Фазилов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б.192; Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси психологияси. Дарслик / Ё.А.Фарфиев, М.З.Зиёдуллаев ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б.7.

ҳуқуқий тартиби ишлаб чиқилади. Ўйлаймизки, мазкур мантиққа асосланиб ишлаб чиқилган ҳар қандай фаолият ўзининг самарали механизмига эга бўлади.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг умумий профилактикасининг юқорида шакллантирилган мақсадига асосланиб, унинг вазифаларини қуйидагича белгилаш мақсадга мувофиқдир:

1) ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқиш ва рағбатлантириш чора-тадбирларини амалга ошириш орқали кенг жамоатчиликни ушбу жиноятлар профилактикасига жалб этиш;

2) ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жинояти профилактикасига оид қонун ҳужжатларни ишлаб чиқиш, мавжудларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

3) аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришга йўналтирилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

4) Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ҳисобини юритиш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

5) ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг профилактикаси субъектлари фаолиятини назорат қилиш, мувофиқлаштириш ва услубий таъминлаш;

6) турли шаклдаги маданий ва маърифий тадбирларни уюштириш орқали аҳолидаги мавжуд ижобий хулқ-атворни ривожлантириш;

7) аҳолида турли шаклдаги хавф ва тажовузлардан ҳимояланишга доир билим ва кўникмаларни шакллантириш;

8) жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш;

9) аҳоли бандлигини таъминлаш ва ижтимоий ҳимоясини амалга ошириш;

10) аҳолининг маънан ва ахлоқан юксалишини таъминлашга йўналтирилган маънавий-ахлоқий чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг профилактикаси объектлари ҳақида сўз юритилганда шуни таъкидлаш ўринлики, айти пайтда ушбу объектлар нималардан иборат эканлиги бўйича аниқ назарий ҳуқуқий ёндашувнинг мавжуд эмаслиги кузатилади.

Ҳозирги вақтда адабиётларда ҳам, ижтимоий субъектларнинг амалий фаолиятида ҳам профилактиканинг икки тури: умумий ва индивидуал профилактика кенг тарқалган.

Умумий профилактика фаолияти давлат ва жамоат ташкилотларининг жиноятчилик сабабларини, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятига имконият яратувчи шарт-шароитларини, шунингдек жиноий натижага эришишни енгиллаштирувчи ҳолатларни аниқлаш, ўрганиш ва бартараф этиш фаолиятини ўз ичига олади.

Шундай қилиб, умумий профилактика чора-тадбирларига ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-маданий, мафкуравий, ташкилий, ҳуқуқий, техникавий ва бошқа чора-тадбирлар кирди.

Жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасини тадқиқ қилган ҳуқуқшунос олимлар И.Исмаилов ва Қ.А.Саитқуловлар эса, виктимологик профилактик чора-тадбирлар:

- а) ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли мавжуд бўлган;
- б) ғайриижтимоий хулқ-атворли;
- в) ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган;
- г) ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан амалга оширилади, деб ҳисоблайдилар¹.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят профилактикасининг тури сифатида, виктимологик профилактика ўрганилади. Яъни, виктимологик профилактика учта асосий: махсус, умумий ва яқка тартибнинг ўзаро боғлиқлигини ўрганиш даражасида олиб борилади².

Олимларнинг жиноятлар профилактикаси объектларига нисбатан ушбу талқинлари фақат шахс билан чекланган бўлиб, жамоат тартиби, фуқаролар хавфсизлиги, уларнинг ҳаёти каби масалалар унинг эътиборидан четда қолган.

Баъзи адабиётларда эса ҳуқуқбузарликлар профилактикаси амалиёт талабларидан келиб чиққан ҳолда ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят профилактикаси объектлари сифатида, намаён бўлади.

Жумладан:

- **бир томондан**, шахсда жамиятга зид йўналишни шакллантирувчи, воқеа ва жараёнларни;

- **иккинчи томондан** ушбу жиноятларнинг сабаб ва шароитлари, криминоген вазиятлар ҳамда бошқа детерминантларни тушуниш лозимлиги фикри илгари сурилиб, жиноятлар умумий профилактикаси объекти тариқасида жамиятда жиноятларнинг бўлишини тақозо қилувчи ва уни озиклантирувчи ижтимоий муносабатлар, асосан салбий хусусиятга эга бўлган ҳодиса, воқеа ва жараёнлар қамраб олиниши эътироф этилади.

Шу тариқа, олимлар ўртасида ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят умумий профилактикаси объектларига нисбатан тор ва кенг маънодаги қарашлар шаклланган. Бироқ улар ўртасида яқдил фикрнинг мавжуд эмаслиги назарияда жиноятлар умумий профилактикасининг таъсирчанлигини оширишга хизмат қилувчи қоидаларнинг шаклланишига ва амалиётда жиноятлар умумий профилактикасини аниқ манзилли ташкил этилишига ўзининг сезиларли даражадаги салбий таъсирини кўрсатиб келмоқда.

Жиноятларнинг махсус профилактикасини амалга ошириш учун қуйидагилар асос бўлади:

– ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг, шахслар тоифаларининг кўпайиши;

– жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг юзага келиши.

¹ И.Исмаилов, Қ.А.Саитқулов. Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси чора-тадбирлари // Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуни ижросини таъминлашнинг асосий йўналишлари: Республика илмий-амалий конференция материаллари (2015 йил 12 март). – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б.56.

² С.Ниёзова. Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактикаси. Монография. //Т.:ТДЮУ. 2017.– Б.34.

Айрим тоифадаги шахслар ўртасида жиноятлар махсус профилактикаси:

1) илгари судланган шахслар ўртасида жиноятларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари;

2) алкогольни суиистеъмом қилувчи ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмом қилувчи шахслар ўртасида жиноятларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари;

3) вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси;

4) аёллар ва болалар ўртасидаги суицидлар профилактикаси;

5) бошқа тоифадаги шахслар ўртасида жиноятларнинг махсус профилактикаси ҳамда илгари судланган шахслар ўртасида жиноятларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари.

Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган ва озодликдан маҳрум

қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм қилинган шахслар ўртасида суицидларнинг содир этилиши сабабларини ҳамда шарт-шароитларини аниқлаш, бартараф этиш жиноятларнинг яқка тартибдаги профилактикаси турида ҳам амалга оширилади. Бирок, улар ўртасидаги фарқ шундаки, суицидларнинг махсус профилактикасида бу масалага комплекс ёндашилади ва профилактик чора-тадбирлар муайян ҳудуд миқёсида амалга оширилади.

Суицидларнинг яқка тартибдаги профилактикасида эса жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм қилинган ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятни содир этган шахс билан индивидуал профилактик ишлар ташкил этилади.

Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм қилинган ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятни содир этган шахслар ўртасида жиноятлар профилактикаси бўйича махсус тадбирлар айнан ушбу тоифадаги шахсларнинг тузилиши (ижтимоий демографик, маънавий-руҳий ва жинсий-ҳуқуқий белгилари) ва ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилади.

Озодликдан маҳрум қилиш тартибдаги жазони ўтаётган шахсларни ижтимоий реабилитация қилишга ва ижтимоий мослаштиришга тайёрлаш бўйича махсус тадбирлар жазони ижро этиш тизимида ишлаб чиқилади ва жазони ижро этиш муассасалари томонидан соҳавий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида амалга оширилади. Бу борада жазони ижро этиш муассасалари маҳрум озодликдан маҳрум этиш жазосини ўтаб бўлишига қисқа давр қолганида у озодликка чиққандан кейин қайси фаолият тури билан шуғулланиши, оиласига, иш жойига, умуман жамиятга мослашиши ҳамда ҳаётда ўз йўлини топиши учун ҳуқуқий ва психологик ёрдамлар кўрсатади.

Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш бўйича чора-тадбирлар ички ишлар органлари, судлар, меҳнат ва аҳолини ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш муассасалари ҳамда маҳаллий давлат ҳокимликлари томонидан ташкил этилади ва амалга оширилади.

Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш – унинг ишини ёки ўқишини қайта тиклаш, яшаш жойига доимий рўйхатга қўйиш, психологик ёрдам бериш орқали ғайриижтимоий хулқ-атворга чек қўйиб, ижобий хулқ-атворни шакллантириш, жиноят қонунчилигида белгиланган муддат ўтиши билан судланганлик ҳолатини олиб ташлаш кабиларни ташкил этади.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятини индивидуал профилактикасининг мақсади – ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг жиноятларнинг муайян сабабларини бартараф этиш ва ушбу жиноятларига барҳам беришдан иборатдир.

4.2. Ўз жонига қасд қилиш ва ўлдиришнинг олдини олишдаги субъектлар

Турли ҳуқуқбузарликлар профилактикасини таъминлашдаги ҳамкорлик – ушбу фаолият билан шуғулланувчи субъектларнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ, ўзаро келишилган ҳолда фаолиятнинг шакл ва усуллари билан, хизмат ваколатларидан самарали фойдаланиши бўлиб¹, бунда икки ёки ундан ортиқ хизмат, яъни бошқарувнинг бир-бирига бўйсунмаган алоҳида иштирокчилари ўз ҳаракатларини мувофиқлаштириб бажарадилар². Профессор З.С. Зарипов таъкидлаганидек, ўзаро ҳамкорликдан кўзланган мақсад – бошқарув тизими олдида турган умумий вазифаларни ҳал этишда куч ва воситаларни тўғри тақсимлаш, биргаликда ҳаракат қилишдан иборатдир³.

Маълумки, ҳеч бир давлат органи бошқа тузилмалар билан ҳамкорлик қилмай туриб, фақат ички имкониятлари доирасида фаолиятининг самарадорлигини таъминлай олмайди⁴. Шу жумладан, айнан хотин-қизларнинг ўз жонига қасд қилиш ва ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказишни олдини олишда ҳам давлат органлари ва жамоатчилик тузилмалари ўзаро ҳамкорлик қилиш орқали самарали натижага эришади.

Бироқ бу борада, давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев ўринли таъкидлаганларидек⁵, жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимида ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш ва ушбу йўналишда ўзаро мақсадли ҳамкорликни ташкил этишда жойлардаги давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ҳамда жамоатчилик тузилмалари иштирокининг самараси пастлигида, ҳуқуқбузарликларнинг, биринчи навбатда, ижтимоий-маиший тусдаги

¹ Афанасьев В.А. Организация работы участкового инспектора милиции. – М., 1990. – С. 38.

² Пулатов Ю.С., Исмаилов И., Қурбонов А. Ички ишлар органларида бошқарув асослари: Дарслик. – Т.: ЎЗР ИИВ Академияси, 2005. – Б. 104.

³ Зарипов З.С. Профилактическая функция следственных подразделений органов внутренних дел. – Т., 1980. – С. 57.

⁴ Бобохонов А.А. Жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлашда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ўзаро ҳамкорлиги // Жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлашнинг долзарб масалалари: республика илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ЎЗР ИИВ Академияси, 2015. – Б. 11.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 24.12.2018 йилдаги ПҚ-4075-сон. <https://lex.uz/docs/4124831>

жиноятларнинг олдини олиш, уларга чек қўйиш, содир этилганларини фoш этишда фуқаролик позициясининг сустигида намоён бўлаётган қатор камчиликлар мавжуд.

Шу боис ҳам, хотин-қизларнинг ўз жонига қасд қилиш ва ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказишни олдини олишда давлат органлари ва жамоат бирлашмаларининг ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти муҳим аҳамият касб этади.

Хотин-қизларнинг ўз жонига қасд қилиш ва ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказишни олдини олиш учун аввало, оилада турли хилдаги зўравонликни аниқлаш ҳамда ушбу иллатларни бартараф этиш чораларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим саналади.

Ушбу вазифаларни бажаришда давлат органлари ва жамоатчилик бирлашмалари ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятида қуйидаги чоратadbирларга алоҳида эътибор қаратиши лозим:

биринчидан, фуқароларга зўравонлик фактлари ҳақида ёки ўзига нисбатан таҳдид ва тажовузлар содир этиш ҳолатлари юзага келганда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар бериш;

иккинчидан, низоли ҳолатлар ҳамда фуқароларнинг ғайриижтимоий хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатларига нисбатан лоқайд бўлмаслик;

учинчидан, соғлиқни сақлаш муассасаларига мурожаат қилиш ва биринчи тиббий ёрдам олишни таъминлаш;

тўртинчидан, зўравонликдан жабрланган шахсларни вақтинча хавфсиз жойда (реабилитация қилиш ва мослаштириш марказларида ёки ота-она ёхуд бошқа қариндош-уруғлар олдида) бўлишлари учун уларга қисқа рақамли “1146“- ишонч телефонига мурожаат этиш мумкинлиги ва мавжуд муаммога тегишли ечим олиши ҳақида тушунтириш;

бешинчидан, оиладаги низоли вазиятларни ижобий ҳал қилиш, оила аъзолари ўртасида бузилган ижтимоий муносабатларни тиклаш ва бошқа оилавий масалалар юзасидан психологик ёки ҳуқуқий маслаҳат олиш;

олтинчидан, зўравонлик содир этган шахснинг хулқ-атворини жамоатчилик ўртасида муҳокама қилиш, унга нисбатан таъсир чораларини қўллаш мақсадида тегишли ваколатли органларга мурожаат қилишни доимий равишда ўргатиб бориш лозим.

Зўравонлик билан боғлиқ ҳолатлар виқтимологик профилактикаси самарадорлигини ошириш учун қуйидаги йўналишларга асосий урғуни беради:

➤ ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган нотинч оилаларни ўз вақтида аниқлаш, низо келиб чиқиш хавфи бўлган оилалар билан профилактика ишини ташкил этиш;

➤ ҳуқуқбузарлик ёки жиноятлардан жабрланишга мойиллиги бўлган шахсларни аниқлаш ва уларнинг зўравонликлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш бўйича тегишли чоралар кўриш;

➤ маъмурий ҳудудда ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатиш;

➤ ижтимоий мавқеи, физиологик ҳолати, хулқ-атвори, ҳаёт тарзи билан

боғлиқ ҳолда ҳуқуқбузардан жабрланувчига айланиш хавфи мавжуд бўлган шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан виктимологик профилактик чора-тадбирларни қўллаш;

➤ ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишида жабрланувчиларнинг тутган ўрнини ҳамда жабрланишнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш;

➤ нотинч оилаларда яшаётган шахсларнинг зўравонликлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш мақсадида тушунтириш ишларини олиб бориш;

➤ оиладаги зўравонликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар тоифаларини аниқлаш;

➤ ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларнинг индивидуал ва ижтимоий психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда профилактика тадбирларни ишлаб чиқиш;

➤ оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга доир дастурлар ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш;

➤ оиладаги зиддият ва низоларни аниқлаш, таҳлил қилиш ҳамда мавжуд куч ва воситалардан фойдаланган ҳолда уларни ҳал этиш чора-тадбирларини амалга ошириш;

➤ ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш;

➤ зўравонлик ҳолатлари, уларни содир этган шахсларни ва ундан жабрланганларнинг профилактик ҳисобини юритиш ҳамда бундай маълумотларнинг таҳлилин аналга ошириш.

Хулоса қилиб айтганда, хотин-қизларнинг ўз жонига қасд қилиш ва ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказишни олдини олишда давлат органлари ва жамоатчилик ташкилотларининг ўзаро ҳамкорликда жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, тазйиқ ва зўравонликка доир муросасизлик муҳитини яратиш бўйича саъй-ҳаракатларни доимий равишда изчил амалга ошириш, содир этилаётган зўравонликнинг мутлақо камайтириш имконини беради.

V-боб. ТАЗЙИҚ ВА ЗЎРАВОНЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИ УМУМИЙ ВА МАХСУС ПРОФИЛАКТИКАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШ

5.1. Тазйиқ ва зўравонликнинг умумий профилактикасини амалга ошириш таснифи

Маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани профилактика (катта) инспекторлари ўзига бириктирилган маъмурий ҳудудларда тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, ўрганиш, таҳлил қилиш ҳамда уларнинг профилактикасини ташкил этиш, шунингдек уларни бартараф этиш бўйича зарур чора-тадбирларни амалга оширади. Мазкур фаолиятнинг асосий мақсади:

биринчидан, оила аъзоси (аъзолари)да зўравонликнинг асосий манбаи бўлган ғайриижтимоий хулқ-атворни ва уни содир этишга бўлган мойиллиқни

шакллантирувчи омилларни аниқлаш ва бартараф этиш бўйича барвақт профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш;

иккинчидан, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан қонун ҳужжатларида белгиланган таъсир чораларини кўришдан иборат.

Профилактика (катта) инспекторлари ушбу йўналишдаги фаолиятни самарали ташкил қилиш бўйича маъмурий ҳудуддаги ҳар бир оилани ўрганиб чиқиши ҳамда нотинч бўлган оилаларни аниқлаб, улар билан профилактик ишларни олиб бориш ва уларга ижтимоий жиҳатдан ёрдам кўрсатиш, шунингдек, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан биргаликда уларнинг маиший ва бошқа муаммоли масалаларини ҳал этишга кўмаклашиш лозим¹.

Ички ишлар органларининг тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш, бундай зўравонликнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш бўйича фаолияти маиший зўравонликнинг олдини олишнинг умумий чораларига киради.

Тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олишга қаратилган умумий чора-тадбирлар:

➤ оиладаги зўравонликнинг олдини олиш соҳасидаги давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш;

➤ аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот;

➤ оиладаги зўравонликнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш орқали амалга оширилади.

Ички ишлар органларининг таянч пункти профилактика инспекторлари томонидан тазйиқ ва зўравонликнинг умумий тартибдаги профилактикаси фаолиятини ташкил этишнинг асосий мақсади – маъмурий ҳудудларда яшовчи оилалар ҳақида тезкор вазиятдан хабардор бўлиш, оилада содир этилиши мумкин бўлган низоларни барвақт профилактикасини таъминлаш, нотинч оилалардаги ижтимоий руҳий-муҳитни соғломлаштириш, аҳоли ўртасида ҳуқуқий тарғибот ва ташвиқот ишларини амалга оширишдан иборатдир.

Ички ишлар органлари тазйиқ ва зўравонликнинг профилактикаси бўйича ваколатли субъектлар билан ҳамкорликда оилалардаги ҳуқуқбузарликларнинг сабаб шароитлари ва уларга имкон бераётган омилларни ўз вақтида аниқлаш, уларни бартараф этиш ҳамда келгусида уларнинг содир этилишига йўқ қўймасликка қаратилган фаолияти дастлабки профилактика ҳисобланади.

Бошланғич профилактик тадбирларни амалга ошириш вақтида шахсда жамиятга зид қарашлар шаклланиши, унинг ахлоқ ва ҳуқуқ нормаларига зид қилмиш содир этишининг олдини олишга қаратилган

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 18 апрелдаги ПҚ-2896-сонли Қарори. /Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 17-сон, 288-модда.

тарбиявий профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш жараёнидир¹.

Ички ишлар органлари томонидан ушбу йўналишда профилактика фаолиятини ташкил этилиши *биринчидан*, жамиятга зид турмуш тарзи кечирувчи шахслар ҳамда ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган оилаларни ўз вақтида аниқлашга, *иккинчидан*, шахсдаги ғайриижтимоий ҳуқуқ-атворни ижобий томонга ўзгартиришга ҳамда ҳуқуқбузарликларни барвақт профилактика қилишга, *учинчидан*, фуқароларни жиноятлардан, шу жумладан оиладаги зўравонликлардан жабрланишини олдини олишга, *тўртинчидан*, оиладаги низоларни бартараф этиш ва уларни олдини олишга қаратилган кенг қамровли ижтимоий-ҳуқуқий чораларни амалга оширишга имкон беради. Юқоридаги профилактиканинг мақсади, ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, уларни содир этилишига йўл қўймаслик ҳамда профилактика қилишга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Юридик адабиётларда мазкур фаолият “олдини олиш”, “йўл қўймаслик”, “профилактика қилиш” каби атамаларда намоён бўлади².

“Жиноятчиликка қарши кураш” юқорида келтирилган бошқа атамаларга нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, у давлат, жамоатчилик томонидан жамият манфаатларини жинoий тажовузлардан муҳофаза қилишга қаратилган барча чора-тадбирларни қамраб олади.

Жиноятларни профилактика қилиш жиноятчиликнинг олдини олиш фаолиятининг таркибий қисми ҳисобланиб, у жиноятчилик сабабларини ва унга имкон берувчи шарт-шарoитларни, уларнинг айрим гуруҳлари ва жиноятчилик турларини изчил аниқлаш ва бартараф этилишини назарда тутати³. Шундай қилиб, ушбу фаолиятни ташкил этишдан мақсад, энг аввало, ҳуқуқбузарликларни барвақт профилактика қилиш, уларни зарарсизлантириш, ҳуқуқбузарлик содир этилиши мумкин бўлган шахсларга таъсир кўрсатиш ҳамда фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига қарши қаратилган турли тажовузларни олдини олишдан иборат.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси – ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шарoитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, якка тартибдаги ва виқтимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизими⁴ ҳисобланади. Юқоридаги профилактик чора-тадбирларни тўғри ташкил этилиши жиноятларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Жиноятларнинг олдини олиш шуниси билан афзалки, бу фаолиятга жиноят содир этган шахснинг жазоланиши муқаррарлигини таъминлаш учун сарфланадиган анча кам харажат қилиниши билан бир вақтда, инсонни, айниқса ёшларни жамиятда ўз ўрнини топишга, ҳаётда атрофидаги яқин кишилари,

¹Исмаилов И. ва бошқалар. Вояга етмаганлар назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарлигининг олдини олиш: Ўқув-амалий қўлланма. / Масъул муҳаррир И.Исмаилов. –Т.: Республика болалар ижтимоий мослашув маркази, 2011. –Б. 179.

²Долгова А.И. Криминология. –М.: Норма, 2006. –С. 284.

³Ўразалиев М.Қ. Оилада вояга етмаганларга қарши содир этиладиган жинсий жиноятларнинг олдини олиш: юрид. фан. номз. дисс.-я. –Т., 2008. –Б. 90.

⁴Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги 2014 йил 14 майдаги қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

бошқа инсонлар ва жамият учун фойдали бўлган фаолият билан шуғулланишга ундайди ҳамда уни амалга оширишда кўмаклашади¹.

Жиноятларни олдини олиш тўғри ташкил этилса, мамлакатимизда жиноятчиликнинг аҳволини тубдан ўзгартира олмаса ҳам, унга қарши амалий кураш муайян жиноятлар ривожланишидаги салбий омилларга амалда қаршилиқ кўрсатиш мумкин².

Профилактика хизмати томонидан ҳудуддаги ҳар бир жиноятнинг сабаб ва шароитларини ўз вақтида аниқлаш, уларни бартараф этиш, кучсизлантириш, таъсирини йўқотиш ҳамда уларга тўсиқлар қўйиш бўйича манфаатдор профилактика субъектлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари билан ҳамкорликда аниқ чора-тадбирларни амалга ошириш лозим.³

Профилактика (катта) инспекторлари тазйиқ ва зўравонликнинг умумий профилактикаси бўйича қуйидагиларни амалга ошириши лозим:

1) Маъмурий ҳудуддаги ҳар бир оила ҳақида барча маълумотларга эга бўлиш, аҳоли ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий шароитларини ўрганиш, носоғлом турмуш тарзи кечирувчи шахслар яшайдиган оилаларни аниқлаб, улар билан ишларни ташкил этиш, оила турмуш доирасида содир этилган ҳуқуқбузарликлар ва уларга имкон бераётган сабаб ва шароитларни аниқлаш ва уларни бартараф этишга қаратилган ишларни ташкил этиш;

2) Профилактик суҳбатларни самарали ташкил этишга эътибор қаратиш яъни, оилада оила аъзолари яъни, эр-хотин, ака-ука, опа-сингил, қайнона-келин, қариндош-уруғлар ўртасида ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларни аниқлаб, уларга ҳуқуқий ва психологик таъсир кўрсатиш, фарзандининг тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган, уларга шафқатсиз муносабатда бўлаётган ота-оналарни аниқлаш уларга нисбатан таъсирчан чораларни қўллаш, фуқароларга оиладаги низоларнинг шахс ҳаёти ва тақдирига салбий таъсири ва уларнинг оқибатларини тушунтириш;

3) Ҳуқуқий тарғибот ва тушунтирув ишларини олиб боришда фуқароларга қонунларнинг мазмун-моҳиятини тушунтириш; қонунни бузишнинг оқибатларидан уларни хабардор қилиш, ҳуқуқий билим савияси юқори бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқий онги ва савиясини ошириш, фуқароларни қонунчиликка қатъий риоя этиш руҳида тарбиялаш;

4) Оилавий кадриятларни мустаҳкамлаш бўйича яраштириш комиссиянинг фаолиятини самарали ташкил этиш, нотинч оилаларни яраштириш, оиладаги низолар туфайли бузилган муносабатларни тиклаш чораларини кўриш, оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этаётган шахсларга чора кўриш, низоли оилалардаги муаммоларни ҳал этиш, фарзандининг тарбияси билан шуғулланмайдиган ота-оналарнинг ҳулқ-атворини муҳокама қилиш, тўй-марака ва бошқа тадбирларни ортиқча дабдабасиз ўтказиш бўйича тушунтириш ишларини олиб бориш оиладаги зўравонликнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

¹Исмаилов И. Уюшган жиний тузилмалар фаолиятининг олдини олишни назарий ва ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш: Юрид. фан. док-ри. дисс... –Т., 2006. –Б. 199.

²Ахмедова Г.Ў. Уюшган гуруҳлар кичик тадбиркорлик соҳасида содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш: юрид. фан. номз. дисс.-я. –Т., 2006. –Б. 101.

³Мухторов Ж.С. Ички ишлар идоралари профилактика хизматлари фаолиятининг ташкилий ҳуқуқий асослари: Ўқув қўлланма / Масъул муҳаррир юрид. фан. доктори И.Исмаилов –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2008. –Б. 32.

Умуман олганда, халқ билан тизимли манзилли мулоқотни, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликни ўрнатиш, аҳолининг энг муҳим муаммоларини ҳал этишга ҳар томонлама кўмаклашиш¹ ҳар бир профилактика инспекторининг асосий вазифаларидан бири бўлмоғи лозим.

Ҳуқуқбузарлик профилактикаси самарадорлигини ошириш бўйича профилактика инспекторлари фаолиятини қуйидаги йўналишларда ташкил этиш мақсадга мувофиқдир:

1) фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришга қаратилган мавзуларда ҳуқуқий тарғибот ва ташвиқот ўтказиш;

2) оила турмуш соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва уларни бартараф этиш юзасидан чора-тадбирларни амалга ошириш;

3) профилактика инспекторларининг оила турмуш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирокчи органлар ва муассасалар билан ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш;

4) шахснинг ҳаёти ва соғлиғи учун юзага келган хатарларни бартараф этиш, зудлик билан чора кўришни талаб этувчи ҳаётий вазиятлар юзага келганида тегишли хизматлар томонидан амалга ошириладиган кечиктириб бўлмас психологик, ижтимоий, ҳуқуқий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирларни амалга ошириш;

5) фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг ҳузуридаги оилавий қадриятларни мустаҳкамлаш бўйича яраштириш комиссиясининг хотин-қизлар масалалари бўйича мутахассислари билан ҳамкорликда оилавий низоларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, уларни бартараф этиш бўйича манзилли ишларни ташкил этиш ҳамда аниқланган ҳолатлар бўйича зарурий чораларни кўриш;

6) оммавий ахборот воситаларида оиладаги зўравонликнинг ижтимоий салбий оқибатлари ва унинг билан боғлиқ ҳолда содир этилаётган жиноятлар ҳақида тарғибот-тушунтириш ишларини олиб бориш;

7) оиладаги зўравонлик ва унинг ижтимоий салбий оқибатларини акс эттирган мавзуларда видеофильм ва телекўрсатувларни намойиш этиб бориш амалиётини жорий этиш лозим.

Табиийки, сиртдан қараганда ҳамма оилаларда тинчлик, ҳамма нарса маромида ва бинойидек бўлиб туюлади, аммо шундай оилалар мавжудки, уларда мунтазам низоли ҳолатлар бўлиб туради.

Тадқиқ этилаётган ҳуқуқбузарлик профилактикасида оммавий ахборот воситалари имкониятларидан самарали фойдаланиш орқали жамият ҳаётида мураккаб бўлган оила ҳаёти ва ундаги мавжуд муаммоларни ижобий ҳал қилишга хизмат қилиши мумкин. Масалан: тўй-маросимларни ўтказишда ортиқча дабдабозликка йўл қўймаслик, фарзанд тарбиясига маъсулият билан қараш, ота-онага ҳурмат билан муносабатда бўлишга доир аҳолига тушунтиришлар бериш ушбу турдаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасида жуда муҳимдир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органлари фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2017 йил 12 апрелдаги ПҚ-2883-сонли Қарори. /Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й. 15-сон, 247-модда.

5.2. Тазйиқ ва зўравонликнинг махсус профилактикасини амалга ошириш тартиби

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг тазйиқ ва зўравонликнинг профилактикасига, бу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга, оила турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этувчи шахсларни аниқлаш ҳамда уларга профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган махсус тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга доир фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасидаир.

Тазйиқ ва зўравонликнинг махсус профилактикасини амалга ошириш учун қуйидагилар асос бўлади:

- оила турмуш доирасида ҳуқуқбузарликлар ёки ушбу турдаги ҳуқуқбузарликни содир этувчи шахслар тоифаларининг кўпайиши;
- жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва кадр-қиммати ва бошқа қонуний манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг юзага келиши.

Тазйиқ ва зўравонликнинг профилактикаси икки йўналишда **биринчиси**, ҳуқуқбузарлик содир этган ёки содир этишга мойил, ғайриижтимоий хулқ-атворли, носоғлом турмуш-тарзи кечирувчи шахслар тоифасини камайтиришга йўналтирилган профилактика; **иккинчиси**, оиладаги зўравонликлардан жабрланган ва жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар тоифасини камайтириб, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига қаратилган профилактик ишлар ташкил этилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш, ушбу фаолият устидан доимий назорат, таҳлил иши ҳамда режалаштиришнинг ўз вақтида амалга оширилиши муҳим аҳамиятга эга¹.

Жиноятларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ва зарарсизлантиришга қаратилган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий-марифий ва бошқа профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш лозим².

Бугунги кунда ҳуқуқни қўллаш амалиётида, профилактиканинг ана шундай туридан келиб чиқиб, оила турмуш соҳасида ҳуқуқбузарликлар содир этувчи шахслар кўпайганда маъмурий ҳудудларда “Турмуш”, “Ғамхўрлик” каби махсус профилактик тадбирлар амалга оширилмоқда.

Таъкидлаш керакки, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси доирасида маъмурий ҳудудда яшовчи спиртли ичимликка ружу қўйган шахсларни ўз вақтида аниқлаб, уларни мажбурий даволашга юбориш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, спиртли ичимлик таъсирида келиб чиқадиган ҳуқуқбузарликлар

¹ Хўжақулов С.Б. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти // Ўқув қўлланма. – Т., 2017. – Б. 45.

² Мухторов Ж.С. Ички ишлар идоралари профилактика хизматлари томонидан жиноятларнинг олдини олишни таъминлаш: афтореф. дисс. юрид. фан. ном. – Т., 2009. – Б. 16.

профилактикасининг энг самарали профилактикаси ҳисобланади.

Тиббий йўсиндаги мажбурият чоралари ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсга нисбатан қўлланилгандан сўнг, суд даволаш билан бирга янги ижтимоий хавфли қилмиш содир этилишининг олдини олишни ҳам кўзлаб кўяди¹. Профилактиканинг ушбу тури оила турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Барвақт профилактикани ташкил этиш криминоген оилалар ҳақидаги ахборотларни ўз вақтида олинишни ва керакли профилактик чоратадбирлар ишлаб чиқишни талаб қилади².

Тадқиқ этилаётган ҳуқуқбузарликнинг махсус профилактикаси бўйича қуйидаги йўналишларда профилактика инспекторлари фаолияти самарадорлигини ошириш лозим:

1) илгари судланган шахсларнинг оилавий аҳволи ҳамда турмуш тарзини ўз вақтида ўрганиш ва керакли профилактиканинг турини қўллаш;

2) оила турмуш доирасида мунтазам равишда алкоголь ёки гиёҳвандлик воситаларни истеъмол қилувчи шахсларни аниқлаш ва уларни ўрганиб мажбурий даволаш муассаларига юбориш;

3) оила турмуш доирасида мунтазам равишда ҳуқуқбузарликлар содир этувчи ва унга мойил бўлган шахсларни аниқлаш ва тегишли чоралар кўриш;

4) тарбияси оғир, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, оила турмуш доирасида содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасига нарколог ва психологларни жалб этиш зарур. Чунки, наркологлар ҳисобида турувчи шахсларнинг оиласида кўпинча низо ёки келишмовчиликлар бўлиб туради. Шу боисдан, оиладаги бундай вазиятлар юзасидан ушбу тоифадаги шахслар ҳақида оила аъзолари томонидан ички ишлар органларига ёрдам сўраб мурожаат этиши сабабли уларнинг кўпчилиги мажбурий даволаш муассаларига юборилган.

Бу ишларни амалга оширишда соғлиқни сақлаш идоралари, жамоат ташкилотлари, маҳаллий давлат ҳокимияти идоралари ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти ташкил этилса, кўзланган натижаларга эришиш мумкин³.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонунининг айрим турдаги жинойтларнинг махсус профилактикаси бўйича амалга оширилиши лозим бўлган профилактик чоралар белгиланган бўлиб, унда оила турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар профилактикаси кўрсатилмаган.

¹Файзуллаева Т.Х. Тиббий йўсиндаги мажбурият чораларини тайинлаш муаммолари: юрид. фан. номз. дисс.-я. –Т., 2009. –Б.42. (178)

²Зокирова А.Г. Рашк мативи билан содир этиладиган жинойтларга қарши кураш муаммолари. – Т., 2004. –Б. 169.

³Муродов А. Ш. Оиладаги жиний зўравонликни олдини олиш: Ўқув-амалий қўлланма / Масъул муҳаррир проф. И.Исмаилов.– Т.2014. –Б. 57.

5.3. Тазйиқ ва зўравонликнинг якка тартибдаги профилактик чора-тадбирлари

Тазйиқ ва зўравонликни олдини олишнинг якка тартибдаги чора-тадбирлари – ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг ғайриижтимоий хулқ-атворга эга бўлган, оилада зўравонлик содир этишга мойил бўлган ёки содир этган шахсларни аниқлаш ҳамда уларга профилактик таъсир кўрсатиш билан боғлиқ фаолиятдир.

Тазйиқ ва зўравонликни олдини олишнинг якка тартибдаги чора-тадбирлари муайян шахснинг хислатлари, унинг ижтимоий муҳитига хос жиҳатлар, ижтимоий-маиший шарт-шароити ва турмуш тарзи, ғайриижтимоий хулқ-атвори, маиший зўравонлик содир этишга мойиллиги, шунингдек у оила-турмуш доирасида содир этган ҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий хавфлилик даражасини ифодаловчи бошқа омиллар билан белгиланади.

Шахснинг ғайриижтимоий хулқ-атвори, унинг ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллиги ёхуд у ҳуқуқбузарлик содир этганлигидан далолат берувчи ишончли маълумотларнинг мавжудлиги маиший зўравонликнинг олдини олишнинг якка тартибдаги чора-тадбирларини қўллаш учун асос бўлади.

Ички ишлар органлари томонидан тазйиқ ва зўравонликни олдини олишнинг якка тартибдаги профилактикаси шахс ижтимоий муҳитининг ўзига хос хусусиятлари, турмуш тарзи, ғайриижтимоий хулқ-атвори, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллиги ҳамда содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ижтимоий хавфлилик даражасини тавсифловчи бошқа омиллар ҳисобга олинган ҳолда белгиланади.

Жиноятларни якка тартибда олдини олиш муайян жиноят сабабларини ва уни содир қилишга кўмаклашган шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф қилиш, жиноят содир этишга мойил шахсларни аниқлаш ва улар билан зарур тарбиявий профилактик чора-тадбирларни ўтказиш бўйича амалга ошириладиган махсус криминологик даражадаги жиноятларни олдини олишдан иборат фаолият деб қайд этиб, ушбу жараёни “огоҳлантириш”, “бартараф қилиш”, “тўхтатиш” (тўсқинлик қилиш) каби босқичларда амалга оширилиши мумкин¹.

Якка профилактика жиноятларни олдини олишнинг ижтимоий даражасига, миқёсига (ҳажмига), ҳудудий миқёсига, таъсир қилиш объектига, мазмунига қараб таснифлаб, жиноятчиликнинг миқёсига қараб, ўз навбатида умумий, махсус ва индивидуал чораларга бўлинади².

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси муҳим аҳамият касб этиб, одамнинг яшаши учун қулай шарт-шароитларни яратиш, шахснинг муайян жиноят содир этилишига олиб келиши мумкин бўлган хусусиятларни

¹Зарипов З., Исмаилов И. Криминология. Дарслик.–Т., 1996. –Б. 178-179.

²Усмоналиев М., Каракетов Й. Криминология. Дарслик. –Т., 2001. –Б., 259.

ўрганиш билан жиноятлар содир этилишининг олдини олишга қаратилади¹. Тазйиқ ва зўравонликни олдини олишнинг якка тартибдаги профилактикасида муайян шахс томонидан ғайрииштибий қилмиш ёки жиноят содир этилишини олдини олиш, уни зарарсизлантиришга қаратилган фаолият ташкил этилади.

Шундай қилиб, муайян шахс томонидан жиноят содир этилишига йўл қўймасликка қарши қаратилган огоҳлантириш фаолиятининг дастлабки босқичи профилактикадир.

Якка тартибдаги профилактика шахсда ижтимоий салбий қарашлар ва салбий хулқнинг шаклланишини бартараф қилишга, агар шундай хулқ шаклланиб қолган бўлса, ундаги ижтимоий хусусиятларни ўзгартириш ва шу йўл билан жиноят содир этиши мумкинлигини олдини олиш, уни тўхтатишга қаратилган чоралар киради. Шундай қилиб, муайян шахсга қаратилган якка тартибда таъсир қилиш кенг маънода маълум бир фаолиятни ташкил этади. Ушбу фаолият махсус субъектлар томонидан амалга оширилади.

Бизнингча, ички ишлар органларининг тазйиқ ва зўравонликнинг профилактикаси деганда – ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларни содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсларни аниқлаш, уларни хулқ-атворини, ҳуқуқбузарлик содир этишига олиб келган сабаб ва шароитларни ўрганиш орқали уларга таъсир этиш чораларини қўллашдан иборат бўлган фаолият деб таъриф бериш мумкин.

Профилактика инспекторларининг тазйиқ ва зўравонликнинг якка тартибдаги профилактикаси бўйича фаолиятининг мазмунига кўра қуйидаги фаолиятини ўз ичига олади:

а) ўзининг қарашлари, хулқ-атвори билан жиноят содир этишга мойил бўлган шахсларни аниқлаш ва улар билан ишларни ташкил этиш;

б) шундай шахсларни аниқлаш ва уларга салбий таъсир кўрсатувчи манбаларни аниқлаш;

в) уларга зарарли таъсир этувчи манбаларни кучсизлантириш ва бартараф этиш;

г) ҳуқуқбузарлик содир этган ҳамда содир этишга мойил шахсларга тарбиявий-профилактик таъсир кўрсатиш.

Профилактика инспектори ўзига нисбатан якка тартибда профилактика иши олиб борилаётган шахсларнинг ижтимоий-демографик маълумотлари, маънавий-руҳий ва биофизиологик хусусиятларини ўрганиши натижалари асосида якка тартибдаги индивидуал профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиши лозим. Чунки, оила турмуш соҳасидаги ҳуқуқбузарликларни, шу жумладан, жиноятларни аниқлаш, ўрганиш, таҳлил ва муҳокама қилиш, ҳуқуқбузарлар билан жабрланувчини яраштириш бўйича тадбирларни амалга

¹Ўразалиев М.К. Оилада вояга етмаганларга нисбатан зўрлик ишлатиб содир содир этиладиган жинсий жиноятларни олдини олиш: диссертация. –Т., 2011. – Б. 92.

оширишни талаб этади¹.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, тазйиқ ва зўравонлик оқибатида келиб чиққан оиладаги низоларни ҳал қилиш учун фуқаролар профилактика инспекторларига асосан қуйидаги мазмундаги аризалар билан мурожаат этишмоқда:

1. Оилада қайнона-келин ўртасида содир этилган низоли вазиятлар;
2. Эри ёки оила аъзоларининг спиртли ичимликка ружу қўйганлиги;
3. Эрининг калтаклаши ёки шафқатсиз муносабатда бўлаётганлиги;
4. Қариндош уруғларнинг оилага аралашуви (қўпинча ёш келинларга онасининг таъсири) оқибатида келиб чиқаётган низолар хусусида;
5. Мол-мулкни бўлиш ёки мерос талашиш масаласида;
6. Эрининг хиёнаткорлиги ёки хотинини хиёнатда айблаётганлиги;
7. Фарзандининг тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг салбий хулқ-атвори ҳақида.

Профилактика инспекторлари ушбу низоли характердаги ариза ва шикоятларни қонуний ҳал қилишлари билан бирга *биринчидан*, оилавий низоларни тинч йўл билан ҳал этишга, *иккинчидан*, оила турмуш доирасида содир этилиши мумкин бўлган қилмишларни олдини олишга, *учунчидан*, низолар оқибатида ҳуқуқбузар ва жабрланувчи шахсларнинг ўртасидаги муносабатларнинг бузилишини олдини олишга эришишлари мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, **оила турмуш доирасидаги низоларни** кўриб чиқишда профилактика инспекторларидан юксак касбий маҳорат ва психологик билимлар талаб этилади.

Айниқса, бундай жиноятларнинг олдини олиш ва уларни фoш этиш учун мутахассис махсус тайёргарликка эга бўлиши лозим². Чунки, ҳар бир ҳолат замирида оила, инсон тақдири, қариндош-уруғчилик, эр-хотиннинг ўзаро муносабатлари ётади. Агар бундай вазиятларда оиладаги низоларни бартараф этиш, эр ёки хотинни мурасага келтиришга юзаки ёндашилса, оиланинг барбод бўлиши табиий ҳол. Шу боис, оилада содир этилган ҳуқуқбузарликларни синчковлик билан муҳокама қилиш, унинг сабабларини атрофлича ўрганиб чиқиш, уларни мурасага келтириш борасида холисона қарор қабул қилиш масаласи профилактика инспекторларига катта маъсулият юклайди.

Якка тартибдаги профилактиканинг аҳамияти шундаки, оилада низоли вазиятларни келтириб чиқарувчи шахсларнинг ғайриижтимоий хулқ-атворини ижобий томонга ўзгартириш, уларга тарбиявий таъсир кўрсатиш орқали уларни ахлоқан тузатиш, назорат қилиш уларда ижтимоий ҳаётга мос хулқ-атвор ва турмуш-тарзини ижобий томонга шакллантиришдан иборат.

¹Исмаилов И. Уюшган жинoий гуруҳлар шаклланиши ва фаолиятининг олдини олишда ҳамкорликни ташкил этиш // Ўқув қўлланма. –Т., 2007. –Б. 48.

²Пулатов Ю.С., Асмаов С.В. Психологический тренинг сотрудников органов внутренних дел. –Т.: 2002. –С. 18.

Профилактика инспекторлари томонидан тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олишда самарали натижа берувчи профилактиканинг яна бир тури профилактика суҳбатини ташкил этишдир.

Профилактика суҳбати муайян шахснинг жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларига риоя этишга ишонтиришдан, ғайриижтимоий хулқ-атворнинг ижтимоий ва ҳуқуқий оқибатларини ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қонунда белгиланган жавобгарликни тушунтиришдан иборат.

Профилактика суҳбати давомида шахсга хос хусусиятлар, унинг турмуш тарзи, у яшаб турган ижтимоий-маиший шароит, шунингдек унинг ғайриижтимоий хулқ-атворининг ёки у содир этган оиладаги зўравонликнинг сабаблари ва шарт-шароитлари аниқланади.

Агарда, илгари ўтказилган профилактика суҳбати ижобий натижа бермаган ва шахс ғайриижтимоий хулқ-атворини тузатмаган ёки оиладаги зўравонлик содир этишга мойилликни кўрсатишда давом этган ҳолларда унга нисбатан расмий огоҳлантириш қўлланилади.

Расмий огоҳлантириш шахсга унинг ғайриижтимоий хулқ-атворини давом эттиришига йўл қўйиб бўлмаслиги тўғрисида ёзма равишда маълум қилишдан, шунингдек маиший зўравонлик содир этишга мойил шахсни ҳуқуқбузарликлар содир этганлик учун жавобгарликка тортилиши ҳақида огоҳлантиришдан иборат.

Тазйиқ ва зўравонликнинг содир этилиши ёки уни содир этиш билан кўрқитиш расмий огоҳлантириш берилиши учун асос ҳисобланади.

Профилактика инспектори томонидан тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олишда ҳуқуқбузар шахсга нисбатан расмий огоҳлантириш берилади ҳамда ушбу шахсга имзо қўйдирилиб, унга ёзма равишда маълум қилинади. Шахс берилган расмий огоҳлантиришни имзолашдан бош тортган тақдирда ушбу ҳужжатга бу ҳақда ёзиб қўйилади.

Тазйиқ ва зўравонлик содир этган шахсни расмий огоҳлантиришда унга аниқ муддат кўрсатилади. Расмий огоҳлантириш олган шахс унда кўрсатилган барча талабларни бажариши шарт, акс ҳолда мазкур шахсга нисбатан қонун ҳужжатларига мувофиқ маъмурий жазо чораси қўлланилади.

Профилактика инспекторлари тазйиқ ва зўравонликнинг яқка тартибдаги профилактикасини амалга оширишда ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлашда қуйидаги маълумотлардан фойдаланишлари самарали натижаларни бериши мумкин:

- фуқаролар йиғинлари ҳузуридаги яраштириш комиссиялари маълумотлар;
- ички ишлар органлари томонидан ташкил этилган профилактик тадбирларда аниқланган маълумотлар;
- соғлиқни сақлаш муассасаларидан келиб тушган маълумотлар;
- вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссияларда аниқланган маълумотлар;

➤ маъмурий ҳуқуқбузарликка оид ишларни юритишда аниқланган маълумотлар;

➤ ички ишлар органларининг таянч пунктига хизматга келган ички ишлар органларининг соҳавий хизматлари маълумотлар;

➤ кўшни ва қариндош-уруғ, жамоатчиликдан олинган маълумотлардан фойдаланиш мумкин.

Профилактика инспекторларининг оила турмуш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар якка профилактикасининг аҳамияти:

биринчидан, шахснинг руҳиятига ижобий таъсир кўрсатиш орқали ундаги ғайриижтимоий ҳуқ-атвор ва тасаввурни ижобий томонга ўзгартиришга;

иккинчидан, оилада оила аъзолари ўртасидаги ижтимоий муносабатларни ўрганиш орқали бузилган муносабатларни тиклашга;

учинчидан, оилада эр-хотин ўртасида зўравонлик (бирга яшовчилар) мавжуд бўлса, уни аниқлаш ва уларга психологик таъсир кўрсатишга;

тўртинчидан, оилада носоғлом муҳитни шакллантирувчи ва уни озиклантирувчи омилларни аниқлаш ва уларни бартараф этишга;

бешинчидан, оиладаги низо ёки жанжалларни ўз вақтида олдини олишга;

олтинчидан, спиртли ичимлик ва гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилишга ружу қўйган шахсларни мажбурий даволаш муассасаларига юборишга;

еттинчидан, оилада оила аъзолари ўртасида узоқ давом этган адоват ёки қасд қилиш ҳолатларини аниқлаб, уларнинг ҳуқ-атворини психологик жиҳатдан ижобий томонга ўзгартиришга хизмат қилади.

5.4. Тазйиқ ва зўравонлик содир этилишининг олдини олиш фаолиятидаги виктимологик профилактиканинг ўрни ва роли

Тазйиқ ва зўравонликнинг виктимологик профилактикасида шахснинг маъмурий ёки жинсий қилмишлардан жабрланиши ёхуд ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни комплекс тарзда ўрганишга ҳамда ҳуқуқбузарликлардан шахснинг жабрланиш эҳтимолини максимал даражада камайтиришга қаратилган фаолият тушунилади.

Тазйиқ ва зўравонликка дучор бўладиган шахсларга оилада доимий равишда биргаликда яшовчи оила аъзолари ва бошқа шахслар киради.

Оила аъзолари ўртасида вужудга келадиган оилавий-маиший муносабатлар доирасида жисмоний, руҳий, жинсий зўравонлик содир этиб, шахснинг қонуний манфаатларига зарар етказилган тақдирда, у маиший зўравонликдан жабрланган, деб топилади.

Мазкур профилактик чора-тадбирларда виктимоген омилларни аниқлаш, бартараф этиш, зарарсизлантириш ва уларнинг таъсирини камайтириш, виктимлик даражаси юқори бўлган шахсларни аниқлаш, улардаги виктимлик даражасини пасайтириш ва уларнинг жинсий тажовузлар қурбони бўлиш хавфини камайтиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Мазкур виктимологик профилактикада ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил шахс эмас, балки ундан жабрланиши мумкин бўлган тоифадаги шахсларга улардаги бундай мойилликни шакллантирувчи омилларни бартараф этишга қаратилади.

Таъкидлаш жоизки, виктимологияда умумижтимоий олдини олиш жамиятнинг барча бўғинлари (оила, таълим, тиббиёт муассасалари, ўзини-ўзи бошқариш органлари)нинг фаол иштироки орқали амалга оширилса, махсус олдини олишда бевосита ички ишлар органлари, прокуратура, адлия, суд органлари томонидан амалга оширилади.

Виктимологик профилактика жабрланувчига йўналтирилган ҳолда умумий ва яқка тартибда амалга оширилади¹. Умуман олганда, оила турмуш муносабатлари доирасида зўравонлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар ичида вояга етмаганлар ва аёлларнинг зўравонликдан жабрланиш эҳтимоли юқорилигини инобатга олиш лозим.

Ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси чора-тадбирлари, биринчи навбатда, аҳолига айниқса ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларга улар иштирокида вужудга келадиган низоларни ҳал этиш, жисмоний ва руҳий хавфсизликни таъминлаш, қонунда назарда тутилган ўзини ўзи мудофаа қилиш усуллари ва воситаларини ўргатиш орқали амалга оширилади². Виктимологик профилактика нуқтаи назаридан виктим ҳолатларнинг юзага келишини ўрганиш ва уларни аҳолига ўргатиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Виктимологик профилактика – виктомоген факторларнинг вужудга келишига йўл қўймаслик, уларни бартараф қилиш ёки нейтраллаштириш чораларини қўллаш, жиноятнинг потенциал қурбонларини аниқлаш ва уларни ҳимоя қилиш имкониятларини ошириш йўли билан айрим турдаги жиноятларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади³.

Профилактика инспектори виктимологик профилактик чора-тадбирлар амалга оширишда оиладаги зўравонликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларни ўз вақтида аниқлаб, уларнинг ҳулқ-атвори, оиладаги ўрни, оилавий муносабатлар жараёнида ўзини тутиши, ҳуқуқбузарлик содир этилишида жабрланувчининг роли ҳамда бошқа сабаб ва шароитларни аниқлаб, уларни бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиши лозим.

Профилактика инспекторлари маъмурий ҳудудда аҳолининг ижтимоий заиф қатламлари билан манзилли профилактик тадбирлар ўз вақтида олиб бормаса, ушбу йўналишдаги ишлар ўз ҳолига ташлаб қўйилса оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши кўпайиши мумкин. Мисол учун, баъзи ҳудудларда оилавий низолар барвақт эмас, балки унинг салбий оқибати келиб чиққанидан кейингина маҳаллада муҳокама қилинади. Бунинг натижасида, оила-турмуш доирасида оғир ва ўта оғир жиноятлар, шу жумладан, қотиллик жинояти содир этилиши давом этмоқда, қасддан баданга тан жароҳати етказиш, безорилик жиноятларининг аксарият ҳудудларда ошиб кетишига йўл қўйилмоқда.

Ички ишлар органлари инсон ҳуқуқ, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг бузилиш сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда ўз вақтида бартараф этиш борасидаги

¹ Алауханов Е.О., Заритов З.С. профилактика преступлений: учебник. – Алматы: «Нур-пресс», 2008. – С. 99.

² Исмаилов И. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиши // Ҳуқуқшунослик истиқболлари: Илмий мақолалар тўплами. Нашрга тайёрловчилар Ш.О.Мамадалиев, И.Ю.Фазилов, А.А.Аманов. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, –2015. –Б. 27.

³ Юридик атамаларнинг изоҳли луғати: 1-жилд. –Т., 2007. –Б. 187.

фаолиятини самарали ташкил этилишини таъминлаш¹ борасидаги ишларни тўғри ташкил этиши биринчидан, инсон ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлаш, уларни бузилишини олдини олишга, иккинчидан, инсон ҳуқуқлари бузилиши натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган низоларнинг олдини олишга, учинчидан оилада зўрлик ишлатиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикасини самарали ташкил этишга хизмат қилади.

Ҳуқуқбузарликнинг виқтимологик профилактикасини амалга ошириш фаолияти:

✓ ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган нотинч оилаларни ўз вақтида аниқлаш, низо келиб чиқиш хавфи бўлган оилалар билан виқтимологик профилактикани ташкил этиш;

✓ ҳуқуқбузарлик ёки жиноятлардан жабрланишга мойиллиги бўлган шахсларни аниқлаш ва уларнинг зўравонликлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш бўйича тегишли чоралар кўриш;

✓ маъмурий ҳудудда ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатиш;

✓ ижтимоий мавқеи, физиологик ҳолати, хулқ-атвори, ҳаёт тарзи билан боғлиқ ҳолда ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиш хавфи мавжуд бўлган шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан виқтимологик профилактик чоратадбирларни қўллаш;

✓ ҳуқуқбузарликларни содир этилишида жабрланувчиларнинг тутган ўрнини ҳамда жабрланишнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш;

✓ нотинч оилаларда яшаётган шахсларнинг зўравонликлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш мақсадида тушунтириш ишларини олиб бориш;

✓ оиладаги зўравонликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар тоифаларини аниқлаш;

✓ ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларнинг индивидуал ва ижтимоий-психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда профилактика тадбирларни ишлаб чиқиш.

VI-боб. ҲОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИЙ НОРМАЛАР

6.1. Хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда халқаро ҳуқуқ нормалари

Ҳозирги даврда хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш янада долзарб аҳамият касб этмоқда. Айниқса, аёлларнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий фаоллигини ошириш давр

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органлари фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чоратадбирлар тўғрисида”ги 2017 йил 12 апрелдаги ПҚ-2883-сонли Қарори. /Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й. 15-сон, 247-модда.

талабига айланмоқда.

Дунёдаги барча давлатларнинг миллий қонунчилигида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, хусусан шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва кадр-қимматини турли жинойт тажовузлардан ҳимоя қилишга алоҳида аҳамият бўлиб, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида “инсоният оиласининг ҳамма аъзоларига хос кадр-қиммат ва уларнинг тенг, ажралмас ҳуқуқларини тан олиш эркинлик, адолат ва ялпи тинчлик асоси эканлиги” эътироф этилган. Ҳозирги кунда аксарият ҳолларда жамият турли соҳалари ишда, ўқишда, оилада аёл ва эркак ўртасидаги муносабатларда аёлга нисбатан тайзик зўравонлик ва куч ишлатиш ҳолатлари кузатилмоқда. Бу ҳолат кўпинча оилавий можаролар кўринишида бўлиб, аёл узоқ вақт давомидаги камситиш, тайзик, куч ишлатишни оддий турмуш тарзи, деб ўйлаши долзарб муаммога айланиб бормоқда. Мазкур муаммо дунё миқёсидаги аҳамиятга эгаллиги шундаки, жабрланувчилар ўзларига етказилган зарарни оддий ҳаёт деб тушуниши, оиласининг сирли овоза бўлиб кетмаслиги ёки оила бузилиб кетмаслиги, ота-онаси ёхуд турмуш ўртоғининг обрўсини тўкмаслик учун ҳеч қачонга мурожаат қилмаслиги охир-оқибат аянчли оқибатларга олиб келишидир. Бугунги кунда жамият ижтимоий муносабатларда кенг фойдаланилаётган сўз “**Зўравонлик нима ўзи?**” деган сўз бўлмоқда.

Зўравонлик тушунчаси – хотин-қизларга нисбатан жисмоний, руҳий, жинсий ёки иқтисодий таъсир ўтказиш ёки бундай таъсир ўтказиш чораларини қўллаш билан таҳдид қилиш орқали уларнинг ҳаёти, соғлиғи, жинсий дахлсизлиги, шаъни, кадр-қиммати ва қонун билан ҳимоя қилинадиган бошқа ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига тажовуз қиладиган ғайриҳуқуқий ҳаракат (ҳаракатсизлик) тушунилади.

Табиатнинг нозик хилқати саналмиш аёллар ҳуқуқларига халқаро миқёсда эътибор Иккинчи жаҳон урушининг сўнгги йилларида бошланган бўлиб, 1948 йил 10 декабрда БМТ томонидан Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг қабул қилиниши ва унинг иккинчи моддасида Декларацияда баён қилинган ҳуқуқлар эркакларга ҳам аёлларга ҳам ҳеч қанақа чеклашларсиз бирдек тааллуқли эканлиги мустаҳкамлаб қўйилди. Шундан кейин БМТ томонидан 1967 йилда “Аёлларга нисбатан дискриминацияни бартараф этиш декларацияси” ҳамда “Аёлларга нисбатан дискриминациянинг барча шаклларни бартараф этиш ҳақидаги конвенция”нинг қабул қилиниши ҳам аёллар ҳуқуқларига эътиборнинг кучайиб борганидан далолат беради.

1975 йил БМТ Бош Ассамблеяси томонидан “Халқаро аёллар йили” деб эълон қилиниши, 1976-1985 йиллар “Аёллар ўн йиллиги” деб эълон қилиниши бутун дунёда аёллар ҳуқуқларининг принципиал масала сифатида қўйилишига асос бўлган.

1985 йилда аёллар аҳволи юзасидан Найроби (Кения)да ўтказилган халқаро Конференцияда “**гендер тенглик**” тушунчаси янгича мазмун

бағишлаган. 1993 йилда Венада ўтказилган Инсон ҳуқуқлари бўйича Халқаро конференция кун тартибига аёлларнинг инсон сифатидаги ҳуқуқлари умуминсоний ҳақҳуқуқларнинг ажралмас қисми эканлиги ҳақидаги масала қўйилган, 1993 йилда Аёлларга нисбатан зўравонликка қарши кураш тўғрисида Декларация қабул қилинган. Халқаро миқёсида ва миллий қонунчилигимизда ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, унинг ҳаёти, соғлиғи, кадр-қиммати ва бошқа қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш масалалари устуворлик касб этади.

Хотин-қизларни камситишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида Конвенция (CEDAW) – 1979 йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган халқаро шартнома ҳисобланади. Мазкур конвенция аёллар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонун сифатида таърифланган бўлиб, 1981 йил 3 сентябрда тузилган ва 189 та давлат томонидан ратификация қилинган. (Ўзбекистон бу ҳужжатга 1995 йил 18 августда қўшилган)

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низоми инсоннинг асосий ҳуқуқларига:

➤ инсон шахсиятининг кадр-қиммати ва қадриятига, эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлигига ишончни қайта тасдиқлаганлигини ҳисобга олиб,

➤ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси камситилишга йўл қўймаслик принципини тасдиқлаб, барча одамлар ўзининг кадр-қимматлари ва ҳуқуқларида эркин ва тенг бўлиб туғилишини, унда эълон қилинганидек, ҳар бир инсон ҳеч қандай фарқларсиз, шу жумладан, жинсга нисбатан фарқларсиз барча ҳуқуқлар ва барча эркинликларга эга бўлиши кераклигини эълон қилганлигини ҳисобга олиб,

➤ Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро пактларнинг иштирокчи-давлатларига эркак ва аёллар учун барча иқтисодий, ижтимоий, маданий, фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлардан тенг фойдаланиш ҳуқуқини таъминлаш вазифалари юклатилганлигини ҳисобга олиб,

➤ эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқли бўлишига ёрдам бериш мақсадида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва ихтисослаштирилган муассасалар шафелигида тузилган халқаро конвенцияларни эътиборга олиб,

➤ шунингдек, эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқли бўлишига ёрдам бериш мақсадида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва ихтисослаштирилган муассасалар томонидан қабул қилинган резолюциялар, декларациялар ва тавсияномаларни ҳисобга олиб,

➤ бироқ, мана шу турли ҳужжатларга қарамай, хотин-қизларга нисбатан жиддий камситилиш ҳоллари ҳали ҳам мавжудлигидан ташвишланиб,

➤ хотин-қизларнинг камситилиши инсон кадр-қимматида бўлган тенг ҳуқуқлилик ва ҳурмат қилиш сабабларининг бузилишига, аёлларнинг эркаклар билан бир қаторда ўз мамлакатининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётида иштирок этишига тўсқинлик қилишини, жамият ва оила фаровонлигининг ўсишига ҳалақит беришини ҳамда хотин-қизларнинг ўз мамлакатлари ва инсониятнинг манфаатлари йўлида имкониятларини тўлиқ намоён қилишини янада қийинлаштиришини эслатиб,

➤ қашшоқлик шароитларида хотин-қизларнинг озиқ-овқат, соғлиқни

сақлаш, таълим, касб тайёргарлик ва ишга жойлашиш имкониятлари, шунингдек бошқа эҳтиёжлардан фойдаланиш имконияти жуда кам эканлигидан ташвишланиб,

➤ тенглик ва адолатга асосланган янги халқаро иқтисодий тартибнинг ўрнатилиши эркаклар ва аёллар ўртасидаги тенгликни таъминлашда анчагина ёрдам беришига қатъий ишониб,

➤ ирқий айирмачилик, барча турдаги ирқчилик, ирқий камситиш, эски ва янги мустамлакачилик, агрессия, хорижий босиб олиниш ва ҳукмронлик ҳамда давлатларнинг ички ишларига аралаштиришга барҳам бериш эркаклар ва хотин-қизлар ҳуқуқларини тўла амалга ошириш учун зарур эканлигини таъкидлаб,

➤ халқаро тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш, халқаро кескинликни юмшатиш, уларнинг ижтимоий ва иқтисодий тизимларидан қатъи назар, барча давлатлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик, қатъий ва самарали халқаро назорат остида оммавий ва батамом қуролсизланиш, айниқса, ядровий қуролсизланиш, мамлакатлар ўртасидаги муносабатларда адолат, тенглик ва ўзаро манфаатдорлик тамойилларини қарор топтириш ҳамда чет эл ва мустамлака ҳукмронлиги ва бошқа давлатлар оккупацияси остида бўлган халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ва мустақиллик ҳуқуқини амалга ошириш, шунингдек давлатларнинг миллий мустақиллиги ва худудий яхлитлигини ҳурмат қилиш ижтимоий тараққиёт ва ривожланишга кўмаклашишини ҳамда бунинг оқибати ўлароқ, эркаклар билан аёллар ўртасида тўла тенгликка эришиш имконини беришини тасдиқлаб, мамлакатнинг тўлиқ ривожланиши, бутун дунёда фаровонлик ва тинчлик иши барча соҳаларда аёлларнинг эркаклар билан баравар мумкин қадар кўпроқ иштирок этишларини талаб қилишига қатъий ишониб, хотин-қизларнинг оила фаровонлиги ва жамият ривожига қўшаётган ҳозиргача тўла тан олинмаган ҳиссасининг аҳамиятини, оналикни ижтимоий аҳамиятини ҳамда оилада ва бола тарбиясида ота-онанинг тутган ўрнини ҳисобга олган ҳолда аёлнинг насл давомчиси сифатидаги ўрни аёл ҳуқуқларининг камситилишига сабаб бўлмаслигини, чунки болаларнинг тарбияси эркак ва аёлларнинг ва умуман жамиятнинг биргаликдаги жавобгарлигини талаб қилишини англаб, эркак ва аёл ўртасида тўла тенгликка эришиш учун ҳам эркак, ҳам аёлнинг жамият ва оилада тутган анъанавий ўрнини ўзгартириш зарурлигини тан олиб, хотин-қизлар ҳуқуқларининг камситилишини бартараф этиш тўғрисидаги Декларацияда эълон қилинган принципларни амалга ошириш ва шу мақсадда бундай ҳуқуқлар камситилишининг барча шакллари ва кўринишларини бартараф этиш учун зарур чораларни кўришга қатъий қарор қилиб, “хотин-қизларнинг камситилиши” тушунчаси, ҳар қандай фарқ жинсий белгиларига кўра истисно қилиш, чеклаш, тан олмаслик, йўққа чиқариш ёки бўшаштиришга йўналтирилган, аёллар фойдаланаётган ёки амалга ошираётган ҳар қандай сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, фуқаровий ва бошқа соҳада оилавий шароитидан қатъи назар **эркак ва аёлларга тенглик** асосида инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлар берилишини англатади ва иштирокчи давлатларга бир қанча мажбуриятлар юкланади.

6.2. Хотин-қизларнинг ҳуқуқий нормалари ва кафолатлари

Мамлакатимизда аёллар ҳақида кўп улуғ сўзлар айтилган ва айтилади. Аммо ҳаётда опа-сингилларимиз шу улуғ сўзлардаги каби эъзоз кўрмоқдами? Конституциямизни синчиклаб ўқисангиз, аёллар кадр-қиммати, ҳуқуқлари ҳимояси бўйича жуда инсоний меъёрлар белгиланган. Бугун турмушда улар рўёбга чиқмоқдами?

Мамлакатимиз аҳолисининг қарийб 50 фоизини хотин-қизлар ташкил этади. Аёлларнинг барча соҳалардаги самарали меҳнати, айниқса, фарзандлар тарбияси, оила ҳаётидаги улкан хизматларини ҳеч нарса билан ўлчаб, қиёслаб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасида хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқли эканликлари мустаҳкамлаб қўйилган. Ушбу конституцион норманинг ижросини таъминлаш мақсадида давлатимиз Хотин-қизларни камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги, Хотин-қизларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги, Бир хил қийматга эга бўлган меҳнат учун эркаклар ва хотин-қизларни тенг рағбатлантириш тўғрисидаги конвенцияларга қўшилган.

Ўтган йилларда юртимизда аёллар ҳуқуқлари ҳимоясини тубдан кучайтиришга доир 15 тадан ортиқ меъерий-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинган ва ижрога қаратилган. Хусусан, – “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги ҳамда “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

Президентимиз қабул қилган бир қатор фармон ва қарорлар давлат ташкилотларига аёллар ҳуқуқлари билан боғлиқ вазифаларни белгилаб, уларнинг масъулиятини оширди. “Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарор ана шундай муҳим ҳужжатлардан бири ҳисобланади.

Олий Мажлис Сенатида Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари қўмитаси ташкил этилди. Алоҳида Гендер тенгликни таъминлаш масалалари бўйича комиссия ташкил этилиб, у хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш соҳасидаги ишларнинг ҳолати тўғрисида ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ахборот тақдим этиши белгилаб қўйилди.

Эндиликда давлат органларида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш масалалари бўйича ваколатли мансабдор шахс белгиланади. Ваколатли шахснинг мажбуриятларини бажариш давлат органи раҳбарининг ўринбосарларидан бири зиммасига юклатилади.

Қонун ижодкорлигига “норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини гендер-ҳуқуқий экспертизаси”, деган янги институт кириб келди.

“Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги қонунда давлат хотин-қизлар ва эркакларга шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларни амалга ошириш чоғида тенг ҳуқуқлилиқни, жамият ҳамда давлат ишларини бошқаришда, сайлов жараёнида тенг иштирок этишни кафолатлаши мустаҳкамлаб қўйилди.

Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чоратадбирлари тўғрисида”ги қарорида Ўзбекистон Барқарор ривожланишнинг Бешинчи мақсади гендер тенгликни таъминлаш, барча хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш белгиланган. Унга кўра, 2030 йилга бориб барча хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг ҳар қандай шаклига барҳам бериш, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда қарорлар қабул қилишнинг барча даражаларида аёлларнинг тўлиқ ва самарали иштирокини, етакчилик қилиш учун тенг имкониятларни таъминлаш зарур.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар ҳақидаги VII бобининг **25-моддасида** “Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг ажралмас ҳуқуқидир ва у қонун билан муҳофаза қилинади. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир”, **27-моддасида** “Ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши, ушлаб турилиши, қамоққа олиниши, қамоқда сақланиши ёки унинг озодлиги бошқача тарзда чекланиши мумкин эмас”, **28-моддасида** “Жиноят содир этганликда айбланаётган шахс унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда ошқора суд муҳокамаси йўли билан исботланмагунча ва суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланади. Айбланувчига ўзини ҳимоя қилиш учун барча имкониятлар таъминланади. Айбдорликка оид барча шубҳалар, агар уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши керак. Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаши шарт эмас ва исталган вақтда сукут сақлаш ҳуқуқидан фойдаланиши мумкин. Ҳеч ким ўзига ва яқин қариндошларига қарши гувоҳлик беришга мажбур эмас. Агар шахснинг ўз айбини тан олганлиги унга қарши ягона далил бўлса, у айбдор деб топилиши ёки жазога тортилиши мумкин эмас. Озодликдан маҳрум этилган шахслар ўзига нисбатан инсоний муомалада бўлишини ҳамда инсон шахсига хос бўлган шаъни ва қадр-қиммати ҳурмат қилиниши ҳуқуқига эга. Шахснинг судланганлиги ва бундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар унинг қариндошлари ҳуқуқларини чеклаш учун асос бўлиши мумкин эмас”, **31-моддасида** “Ҳар бир инсон шахсий ҳаётининг дахлсизлиги, шахсий ва оилавий сирга эга бўлиш, ўз шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга. Ҳар ким ёзишмалари, телефон орқали сўзлашувлари, почта, электрон ва бошқа хабарлари сир сақланиши ҳуқуқига эга. Ушбу ҳуқуқнинг чекланишига фақат қонунга мувофиқ ва суднинг қарорига асосан йўл қўйилади. Ҳар ким ўз шахсига доир маълумотларни ҳимоя қилиниши ҳуқуқига, шунингдек нотўғри маълумотларнинг тuzатилишини, ўзи тўғрисида қонунга хилоф йўл билан тўпланган ёки ҳуқуқий асосларга эга бўлмайд қолган маълумотларнинг йўқ қилинишини талаб қилиш ҳуқуқига эга. Ҳар ким уй-жой дахлсизлиги ҳуқуқига эга. Ҳеч ким уй-жойга унда яшовчи шахсларнинг хоҳишига қарши кириши мумкин эмас. Уй-жойга киришга, шунингдек унда олиб қўйишни ва кўздан кечиришни ўтказишга фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда йўл қўйилади. Уй-жойда тинтув ўтказишга фақат қонунга мувофиқ ва суднинг

қарорига асосан йўл қўйилади” деган нормалар қатъий белгилаб қўйилган.

Мамалакатимизда сўнгги йилларда қабул қилинган 2 та қонунни хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасида олиб борилган энг катта ислоҳот ва бу тизимга яратилган ҳуқуқий асос сифатида эътироф этиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-562-сонли қонуни хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишга имкон берди.

(Маълумот учун: Ўзбекистон тарихида илк мартаба парламентда хотин-қизлар сони БМТ томонидан белгиланган тавсияларга мос даражага етиб, парламентдаги хотин-қизлар сони қарийб 32 фоизга етди ва дунёдаги 190 та парламент орасида 37-ўринга кўтарилди. Бошқарув лавозимидаги хотин-қизлар улуши 27 фоизга, партияларда 44 фоизга, олий таълимда 40 фоизга, тадбиркорликда 35 фоизга етди).

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-561-сонли қонуни қабул қилиниб хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишга ҳуқуқий асос бўлди.

Шунингдек, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг ҳуқуқлари, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг, Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг, Ички ишлар органларининг, Меҳнат органларининг, Таълимни давлат томонидан бошқариш органларининг, Давлат соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш органларининг, Ўзбекистон Республикаси оила ва хотин-қизлар давлат қўмитасининг хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш соҳасидаги ваколатлари аниқ белгиланди.

Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг, нодавлат нотижорат ташкилотларининг ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишда иштирок этиши бўйича нормалар ўз аксини топди.

Ушбу қонун билан **23-моддасида** ҳимоя ордерини бериш ва унинг муддатини узайтириш шартлари мустаҳкамлаб қўйилди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг **Жиноят кодексининг 56-моддага** жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар сифатида ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан каби нормалар киритилган, **IV боб. Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг 118-моддаси** (Номусга тегиш), **121-моддаси** (Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш), **128-моддаси** (Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш), **128¹-моддаси** (Ўн олти ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган шахс билан моддий қимматликлар бериш ёхуд мулкий манфаатдор этиш орқали жинсий алоқа қилиш), **129-моддаси** (Ўн олти ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузук ҳаракатлар

қилиш), **130¹-моддаси** (Зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш) каби жиноятларга жавобгарликни белгиловчи нормалар акс этган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг **Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 189¹-моддасида** Зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш, **206¹-моддасида** Тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахс томонидан ҳимоя ордери талабларини бажармаслик каби маъмурий ҳуқуқбузарликларга жавобгарликни белгиловчи нормалар акс этган.

Ўзбекистон Республикасининг **Оила кодексининг 80-моддасида** (Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тартиби) агар суд ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳақидаги ишларни кўришда ота-она (улардан бири)нинг ҳаракатида жиноят аломатлари мавжудлигини аниқласа, бу ҳақда прокуратура хабар бериши шартлиги акс этган.

Мазкур соҳада учраётган муаммолар, Жиноят кодексиде атамаларнинг ҳуқуқий маъноси “оила аъзолари” тушунчаси билан тўлдирилмаганлиги, **118, 119-моддаларига** тегишли кўшимчалар киритиш орқали мазкур жиноятларни оила аъзоларига нисбатан содир этишни жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолати сифатида белгиланмаганлиги, аксарият ҳолларда номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш оила аъзоларига нисбатан содир этилиши ҳолатлари (ўғай қиз ва ота, эр ва қайнсингиллар, жиянларга нисбатан) учраб турибди. Бундай қилмишлар мамлакатимизда асрлар давомида шаклланиб келган миллий кадриятларимизга мос равишда қораланиб, ўзбек халқи учун оила ва никоҳ муносабатларининг бузилишига олиб келади, шунингдек тиббий, диний ҳамда ижтимоий-маънавий кадриятларга таҳдидларни кучайтиради.

Қолаверса, қонунчиликда оилада зўравонлик яъни бир оила аъзоси томонидан бошқа оила аъзосига нисбатан қасддан содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик намоён бўлганда жавобгарлик нормалари аниқ белгиланмаган.

Инсоният тарихида ҳамма учун оғир келган **COVID-19** вирусини тарқалишини олдини олиш учун инсонлар ўртасида ўзини ўзи яқкалаш принципи орқали бу касалликни олдини олиш чоралари ишлаб чиқилди. Бу даврда ер юзидаги барча одамлар вақтинчалик ишсиз қолди ва ўз фаолиятларини чеклашга мажбур бўлишди. Статистик маълумотларга қараганда **карантин даврида** 3 млрд.дан ортиқ аҳоли “ўзини яқкалаш” тарзида ҳаёт кечирди.

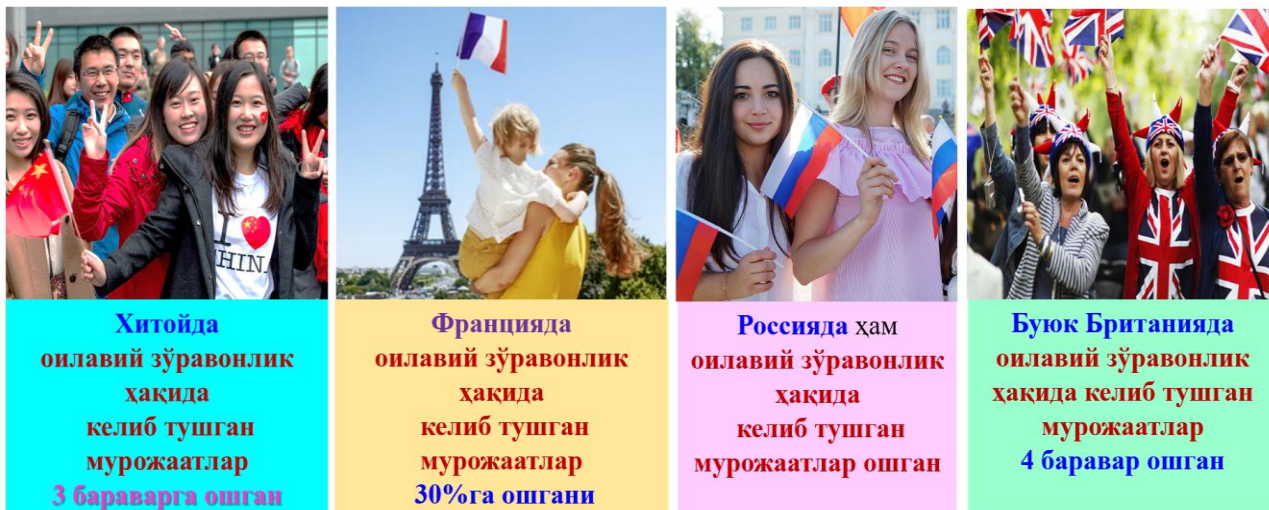
Таъкидлаш жоизки, статистик маълумотларга кўра 82 тадан ортиқ давлатларда карантин жорий этилиши натижасида аксарият мамлакатларда иқтисодий муаммолар юзага кела бошладики, бу ўз навбатида аҳолининг ўрта ва қуйи қатламга сезиларли даражада салбий таъсир кўрсатди, яъни кунлик даромад манбаи йўқолди ёки

тушиб кетди, режалаштирилган лойиҳалар вақтинча қолдирилди, инсонлар мавсумий ишлар орқали топиш мумкин бўлган даромаддан айрилди ва бошқа кўплаб иқтисодий муаммолар юзага келди.

Бунинг оқибатида оилаларда ҳам қалтис вазият юзага кела бошлади.

2020 йилнинг 1-чорагида оилавий зўравонлик ҳақида келиб тушган мурожаатлар ўтган йилнинг шу даврига нисбатан бир неча бараварга ошган.

Буюк Британияда “**Counting Dead Women**” лойиҳаси асосчиси И.Смитнинг таъкидлашича сўнгги икки ҳафтада оилавий зўравонлик оқибатида

8 нафар аёл вафот этган, яна 4 та ҳолат бўйича тергов ҳаракатлари олиб борилмоқда, бу эса аввалги кўрсаткичларга нисбатан 4 баравар кўп хотин-қизлар ҳуқуқларига қанчалик эътибор қаратилган бўлишига қарамасдан, аёлларга нисбатан маиший зўравонлик, тажовузкорлик, руҳий зўравонлик, иш ҳақларидаги номутаносибликлар каби муаммолар ҳали ҳам учраб келаётгани тўғрисида маълумот берилган. Ҳозирги кунда мамлакатимизда ҳам аёлларга қарши зўравонлик ва тайзиқ ҳолатларини олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга чек қўйишнинг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш бўйича қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Республикаимизда оилавий зўравонликка қарши кураш ва уни олдини олиш мақсадида **2019 йил 3 сентябрдан “Хотин-қизларни тайзиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун** кучга кирди.

Мазкур қонунга асосан ва хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатлари тайзиқ ва зўравонликдан ишончли ҳимоя қилинишини таъминлаш борасидаги ишлар самарадорлигини ошириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 4 январдаги 3-сон қарори билан Тайзиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга ҳимоя ордерини бериш, ижросини таъминлаш ва мониторинг олиб бориш тўғрисида **Низом** тасдиқланди. Низомга кўра, жабр кўрган аёл ёки бу ҳақида хабардор бўлган учинчи шахс (қўшни, қариндош ва бошқалар) яшаш ҳудудидаги ҳуқуқ-тартибот органларига ариза билан мурожаат қилади. Профилактика инспекторлари жабрдийданинг яшаш шароитини ўрганиб чиқиб, **24 соат муддатда** ордер бериш масаласи ҳал қилинади. Ҳимоя ордери ўттиз кун муддатгача берилади ва ушбу ордер расмийлаштирилган пайтдан эътиборан кучга киради. 30 кунлик

муддат учун бериладиган ҳужжат **3 нусхада** бўлади, яъни аризачи, зўравонлик содир қилган шахс ва профилактика инспекторида сақланади. **30 кун** муддатда жабр кўрган аёлга зўравонлик содир қилган шахс томонидан яна тан жароҳати етказса, фуқарога нисбатан жиноят иши очилади. Хавф-хатар ҳали бартараф қилинмагани аниқланса, ҳимоя ордери муддати узайтирилиши мумкин. Бугунги кундаги маълумотларга кўра, 197 та “Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш Марказлари” ишламоқда.

Марказларга ўтган йили 22 минг 383 нафар хотин-қизлар мурожаат қилган. 7 минг 423 нафарига психологик ёдамлар кўрсатилган. Шу жиҳатларни инобатга олган ҳолда, **“Ҳимоя ордери”** деган тушунчанинг кириб келиши, унинг амалиётга жорий этилганлиги хотин-қизлар ҳуқуқлари таъминланишини янги босқичга олиб чиқади, албатта. Бунинг учун нафақат хотин-қизларимиз орасида балки, кенг жамоатчилик орасида “ҳимоя ордери” ва унинг қўлланилиши ҳақида тушунтириш ишларини олиб боришимиз лозим. Умуман олганда, қабул қилинган ушбу қонун ҳамда давлатимиз томонидан амалга оширилаётган бу каби тадбирлар жамиятда, турмушда, иш жойларида, таълим муассасаларида ҳамда бошқа жойларда хотин-қизларга бўлган ҳурматни ошириш, тайзиқ ва зўравонлик ҳолларининг олдини олишга, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга хизмат қилади. Ушбу йўналишда дастлабки қадамлар қўйилди, аммо олдинда узоқ ва машаққатли ишлар турибди. Бу курашда ҳар биримизнинг иштирокимиз муҳим. Биз биргаликдаги саъй-ҳаракатларимиз билан мамлакатимизнинг энг чекка ҳудудларида ҳам ҳар бир аёл ва қизнинг сифатли тиббий хизмат ва таълим олиши, муносиб иш билан таъминланиши, зарур ҳолларда, ижтимоий ҳимояланишига ишонаман. Энг муҳими, уларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан қафолатланганлиги, ҳаётлари ҳавф остида эмаслигига ишончни шакллантиришдан иборат”, эканлиги таъкидланган.

6.3. Зўравонлик турлари ва унга қарши курашиш бўйича хорижий давлатлар тажрибаси

2021 йилнинг 15 апрелига қадар **Омбудсман** номига хотин-қизлар томонидан 20 га яқин жинсий ва жисмоний зўравонлик, руҳий тазйиқ ўтказиш билан боғлиқ ҳолатлар бўйича мурожаат келиб тушган. Уларнинг аксарияти Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларига тўғри келади.

Уларга нисбатан зўравонлик акс этган рақамлар аслида бундан ҳам кўп бўлиши мумкин. Бунга сабаб эса ўзбек аёлларининг андиша қилиб кўп ҳолда зўравонликларга кўз юмишидир дейилади хабарда.

Ўтказилган **сўровнома** натижасига қаралса, унда иштирок этган аёлларнинг 42 фоизи ўзи ва фарзандларини боқа олмаслигидан кўрқиб зўравонликка чидаса, яна 38 фоизи бошқалар томонидан муҳокама (гап-сўз) бўлишдан кўрқиб зўравонликка кўз юмади.

Зўравонлик – тазйиқ ва таҳқирлашлар орқали шахс устидан назорат қилишдир. Яъни зўравонлик жабрланувчи ва унинг ҳаёти устидан назорат қилишни онгли равишда ўрнатишдир.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, 15-49 ёшдаги хотин-қизларнинг 25 фоиздан кўпроғи ҳаёти давомида жисмоний ёки жинсий зўравонликка дуч келишади. Ушбу зўравонликларнинг 33 фоизи Жануби-Шарқий Осиё худудига тўғри келмоқда. Бош прокуратура берган маълумотга кўра, Ўзбекистонда 2020 йилда номусга тегиш ҳолатлари 27,7 фоизга ошган.

Ўтган уч ой мобайнида ҳуқуқ-тартибот идораларига зўравонликка учраган аёллар томонидан 11 мингдан ортиқ мурожаат бўлган.

ИИВ Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармаси хабар беришича, 2021 йилнинг январь-март ойларида зўравонлик ҳолатлари қайд этилиши ўтган йилнинг шу даврига нисбатан ортган¹.

Ўтган уч ой давомида республикадаги ҳуқуқ-тартибот идораларига хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ва тазйиқ ўтказиш ҳолатлари бўйича жами **11 070 та мурожаат** келиб тушган.

Ушбу мурожаатларнинг 2772 таси 18-30 ёш оралиғидаги, 93 таси эса вояга етмаган шахслар томонидан бўлган. Содир этилган зўравонлик ҳолатларининг энг катта қисми – 9973 таси оилада юз берган. Мурожаат қилган шахсларнинг 5209 нафари рухий, 3813 нафари жисмоний, 166 нафари иқтисодий, 44 нафари жинсий зўравонлик ҳамда 1 838 нафари зулм ва тазйиқ ўтказишларга учраганини айтишган.

Жисмоний зўравонлик билан боғлиқ мурожаатларнинг энг кўпи, Қашқадарё (548 та), Сирдарё (540 та) ва Фарғона (412 та) вилоятлари ҳиссасига тўғри келади.

Рухий зўравонлик бўйича мурожаатлар Қорақалпоғистон Республикаси (959 та), Қашқадарё (668 та), Андижон (566 та) вилоятига тўғри келмоқда.

Иқтисодий зўравонлик бўйича мурожаатларда Самарқанд вилояти энг етакчи ўринда – 100 та. Тошкент ва Навоий (ҳар бирида 13 та дан), Сурхондарё (12 та) вилоятлари кейинги ўринларни эгаллаган бўлса, Сирдарё, Жиззах, Фарғона вилоятларида бу турдаги зўравонлик ҳодисаси юз бермаган.

¹ Ўзбекистон Республикаси ИИВ ЖХД Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматидан 2021 йил учун олинган маълумот

Жинсий зўравонлик ҳодисалари ҳақидаги мурожаатлар бўйича Тошкент шаҳри биринчи (10 та), Навоий вилояти иккинчи (9 та), Сурхондарё вилояти учинчи (6 та) бўлишган. Шунингдек, жинсий зўравонлик фактлари Самарқанд, Сирдарё, Андижон вилоятларида 4 та дан, Жиззах вилоятида – 3 та, Қашқадарё вилоятида – 2 та, Хоразм вилоятида – 1 та дан рўйхатга олинган

бўлса, Тошкент, Фарғона, Наманган вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида бундай ҳолатлар қайд этилмаган.

Зулм ва тазйиқ ўтказиш ҳолатлари бўйича Фарғона вилоятида (587та), Наманган вилоятида (391 та), Хоразм вилоятида (260 та) аниқланган.

Ички ишлар вазирлиги ҳамда Гендер тенгликни таъминлаш комиссияси томонидан 8158 та ҳолатда эри томонидан хотинига, 322 таси қайнона томонидан келинига, 229 таси келини томонидан қайнонасига тазйиқ ўтказиш ҳолатлари бўйича, ҳамда қолган 2361 тасида бошқаларга «Ҳимоя ордери» расмийлаштириб берилган.

Ўзбекистон БМТнинг “**Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида**”ги Конвенциясига қўшилганига 26 йил бўлишига қарамай ҳамон аёллар ҳуқуқларини топташ ҳолатлари учрамоқда.

“Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунда ҳам хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш давлат сиёсатининг асосий йўналиши қилиб белгиланган.

Ҳар бир хотин-қиз зўравонликсиз ҳаётда хавфсиз ва фаровон яшашга ҳақли. Унинг бу ҳуқуқларини паймол қилиш, тазйиқ ўтказиш қонун билан ҳимояланади.

Дунёнинг **60 та** мамлакатидида оила ва ички муносабатлар соҳасида зўравонликни олдини олиш тўғрисида қонунлар мавжуд эмас, оилавий зўрлаш дунёнинг **50 га** яқин мамлакатларида **жиноят ҳисобланади** ва фақат **16 та** мамлакатда мавжуд ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар мавжуд.

Ҳужжатларда жинсий тажовуз билан боғлиқ жиноятлар алоҳида таснифланиб, фақат учтасида (АҚШ, Швеция ва Бангладеш) аёлларга нисбатан

зўравонлик ҳаракатлари алоҳида жиноятлар тоифасига ажратилган. Руминия, Боливия, Камерун, Коста-Рика, Перу, Уругвай, Венесуела, Ливан ва Эфиопияда зўравон жабрланувчига уйланишни таклиф қилса ва унинг розилигини олса, жазодан қочиши мумкин.

2006 йил май ойида **Грузияда** қабул қилинган “Аёлларга нисбатан зўравонликни бостириш ёки (ва) оиладаги зўравонлик, зўравонлик қурбонларини ҳимоя қилиш ва уларга ёрдам бериш тўғрисида”ги қонун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ва биринчи инстанция судларига вақтинча ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида қарорлар чиқариш ҳуқуқини беради.

Агар айбдор ҳимоя чоралари тўғрисидаги қарорда кўрсатилган шартларни бузса, у жинойий жавобгарликка тортилади. Ҳимоя чоралари тўғрисидаги қарорни бузганлик учун жинойий жавобгарликнинг бошланиши тегишли чора ҳисобланади, чунки бу ҳолда шахс нафақат ижтимоий ётоқхона нормалари ва қонун нормаларини бузади, балки ушбу қарорни чиқарган давлат органига нисбатан аниқ ҳурматсизликни ҳам билдиради.

Қирғизистон Республикасида 2017 йилда “Оила зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида” ички зўравонликнинг олдини олиш учун чора-тадбирлар амалга оширилди, бироқ Қирғизистон халқининг маданий анъаналарини бу жинойий санкциялар, мураккаб ҳаётини вазиятларни маъмурий ва фуқаролик ҳимоя воситалари, шунингдек бошқа ижтимоий усуллар билан ҳал қилишга ҳаракат қилганлиги кузатилган.

Ушбу қонун оиладаги зўравонликнинг олдини олиш учун субъектлар доирасини яъни оилани сақлашга қаратилган. Оилавий ва оилавий муносабатлар асосида зўравонлик ҳаракатларидан ҳимоя қилишнинг асосий шакли - бу оилавий зўравонлик қурбонига давлат ҳимоясини таъминлайдиган ва оилавий зўравонлик содир этган шахсга қонун ҳужжатларида белгиланган таъсир чораларини қўллашга олиб келадиган ҳимоя буйруғини беришдир.

Туркияда 1998 йилда қабул қилинган оилани ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун қабул қилинган бироқ, Туркия қонунчилиги фақат расман турмуш қурган ва эри билан бирга яшайдиган аёлларни ҳимоя қилади.

Кўпгина инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ташкилотлари бир неча бор расмийларни эркаклар билан бошқа муносабатларда бўлган аёлларни, масалан, ажрашган аёлларни, шунингдек норасмий диний никоҳдаги аёлларни ҳимоя қилишни таъминлайдиган қонунчиликка ўзгартиришлар киритишга чақиришган, аммо Туркия ҳукумати бундай аёлларни ҳимоя қилиш учун етарли механизмларни яратмаган. Ижобий ҳодиса сифатида шуни таъкидлаш керакки, 2003 йилдан бери Туркия оилавий судларни яратиш жараёнида бўлиб, уларнинг вазифалари аёллар ва болалар учун адолат механизмларидан эркин фойдаланишни таъминлашни ўз ичига олади.

Мазкур судларнинг ваколатига оилавий-ҳуқуқий муносабатларда юзага келадиган масалаларни ҳал этиш киради.

Оила судлари шахсий ҳимоя, таълим ва бошқа ижтимоий масалалар, ҳам вояга етмаганлар, ҳам катталар билан боғлиқ ишларни, шу жумладан оилани молиявий ҳимоя қилиш масалаларини кўриб чиқиши керак. Ушбу судлар

аҳолиси юз минг кишидан ошадиган барча шаҳарларда ташкил этилган.

Германияда 2002 йилда ички зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун қабул қилинган. Қонунга мувофиқ зўравонлик содир этган шахс уйни тарк этади. Ички муносабатлар соҳасида зўравонлик бўлса, жабрланувчи зудлик билан хабардор қилиши керак бўлади.

Ушбу қонун тажовузкорни нафақат жиноят учун, балки унинг озодлиги жабрланувчининг соғлиғи ёки ҳаётига таҳдид соладиган ҳолатларда ҳам ҳибсга олишга имкон беради. Қонунга кўра, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган ҳолларда оилавий зўравонлик содир этилганлиги учун қамоқда сақлаш муддати 6 ойдан 3 йилгача бўлиб, пул жарималари назарда тутилмаган.

Россияда оилавий зўравонлик билан боғлиқ барча ишларни кўриб чиқишни ўз ичига олган ихтисослашган оилавий судларни яратиш таклиф этилади: жинорий, маъмурий ва фуқаролик, шунингдек, оилавий зўравонлик содир этган шахсга муайян ҳаракатларни амалга оширишни тақиқловчи ҳимоя тартибини қўллаш ёки аксинча, ундан муайян ҳаракатларни бажаришни талаб қилиш. Мазкур судларнинг ташкил этилиши судьяларнинг ваколати масаласини ҳал этишга, адолатли ва мувозанатли қарорлар қабул қилинишини таъминлашга хизмат қилади.

Италияда 1522 та кўп тилли қўнғироқ маркази мавжуд. Қўшимча, камбағал, чет элликлар, шу жумладан, фуқаролик ва маъмурий судларда ҳимоя кафолатланади - жабрланувчи томонидан танланган адвокат тўлиқ давлат томонидан тўланади, шунингдек ишнинг ўтказиш билан боғлиқ барча ҳуқуқий харажатларини давлат ўз зиммасига олади.

Германия қонунларига кўра, оиладаги зўравонлик қурбонлари уч ой ичида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларига хабар беришлари мумкин.

Агар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари тўғридан – тўғри жиноят жойига чақирилган бўлса, унда ариза ёзишнинг ҳожати йўқ - иш жабрланувчининг талабисиз бошланади. Шунингдек, жойида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари алоқаларни тақиқлаш даври тайинлаши мумкин, бузилиши аллақачон жиноят ҳисобланади. Оиладаги зўравонликка қарши курашнинг айниқса самарали усули бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг оиладаги зўравонлик фактини ўз-ўзидан кўриб чиқиш тизимли йўлга қўйилганлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Швецияда оиладаги зўравонлик билан боғлиқ жиноятлар давлат айблови ҳолатлари сифатида ҳам таснифланади. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари прокурор бошчилигидаги дастлабки терговни ўтказишга мажбурдир ва жабрланувчи ишнинг ривожланишига тўсқинлик қила олмайди (масалан, аризани қайтариб ололмайди). Дастлабки терговни бошлаш учун жамоат айблови жинояти содир этилган, деб тахмин қилиш учун асос бўлиши керак.

Яъни, терговни бошлаш учун жиноят аломатлари борлиги ҳақида маълумотга эга бўлиш кифоя. Масалан, ишни бошлашнинг сабаби яқин кишидан олинган кўкаришлар, яралар ёки бошқа жароҳатлар бўлиши мумкин. Швеция ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларисиз, шунингдек, жабрланувчининг ҳимояга муҳтожлигини тушуниш учун таҳдид ва хавф даражасини баҳолайди. Таҳдидлар даражасига қараб, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ҳимоя қилиш учун маслаҳат ва турли техник воситаларни тақдим этиши мумкин.

Судга боргандан кейин оиладаги зўравонлик қурбонини ҳимоя қилишнинг ижобий тажрибаси мавжуд. Масалан, Францияда, агар иш материалларини текшириш ва иккала томоннинг кўрсатмалари пайтида оилавий судья зўравонлик содир бўлмоқда деб ҳисобласа, у ҳимоя буйруғини беради (аёлга яқинлашишни тақиқлайди) ва вақтинчалик чораларни белгилайди, яъни болалар ким билан қолишини аниқлайди. Уй-жойдан фойдаланади ва қандай молиявий мажбуриятлар эркак зиммасига юкланишини белгилайди. **Франция қонунчилигига кўра**, маълум бир оила аъзосига нисбатан оиладаги зўравонлик оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланади ва содир этилган жиноятга

қараб қамоқ муддатини жиддий равишда ошириши мумкин. Шундай қилиб, хотини ўлдирилганда, эр умрбод қамоқ жазосига ҳукм қилинади.

Британияда оиладаги зўравонлик қурбонлари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларидан ҳимоя излаш имкониятига эга - улар бир қатор чоралар кўришлари мумкин. Масалан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари жиноятчини 48 соат давомида оилавий уйдан олиб кетиши мумкин. Шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари жиноят судига ҳимоя буйруғи билан мурожаат қилиши мумкин, унинг ҳузурига 28 кун давомида уйига қайтолмайди. Зўравонлик қурбонлари, шунингдек, суиистеъмолчининг жабрланувчи билан алоқа қилиш қобилиятини чеклаш тўғрисида илтимос билан фуқаролик судига мурожаат қилишлари мумкин.

Тўйдан олдин ёки биргаликда яшаш бошланишидан олдин турмуш қурган ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш учун британияликлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларига мурожаат қилишлари ва келажакдаги шерикларини оиладаги зўравонлик ҳолатларини текширишлари мумкин. Аммо ишончли маълумотлар фақат ўтмишдаги зўравонлик ҳолатлари ҳақида хабар берилган ва улар ҳуқуқбузарликларнинг умумий реестрига киритилган тақдирдагина мавжуд бўлади.

Аёлларга нисбатан зўравонлик турлари ва унга қарши курашиш бўйича Ўзбекистон тажрибаси ва миллий қонунчилик

Ўзбекистон Республикасида хотин-қизларни ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатлари Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрида “Хотин-қизлар ва эркалар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Қонунда “жинс бўйича бевосита камситиш” ва “жинс бўйича билвосита камситиш” тушунчаларига таъриф берилди, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда уларнинг лойиҳаларини мажбурий ҳуқуқий экспертизаси, гендер статистикаси юритилиши жорий этилди. Олий Мажлис Сенати раиси раҳбарлигида Гендер тенглигини таъминлаш масалалари бўйича Комиссия тузилди. Парламентнинг юқори палатасида Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари Қўмитаси, қуйи палатасида Оила ва аёллар масалалари Комиссияси фаолияти йўлга қўйилди. 2030 йилгача бўлган даврда Барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифаларнинг ижросини назорат қилиш бўйича Парламент комиссиясининг тизимли фаолияти ташкил этилди, шунингдек, БРМнинг бешинчи мақсади гендер тенглигига эришиш масаласига бағишланган. Олий Мажлис Сенати раиси бошчилигида Республика хотин-қизлар жамоатчилиги Кенгаши тузилиб, унинг асосий вазифаларидан бири хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш билан бир қаторда Конвенция ва Пекин ҳаракатлар платформасининг қоидаларини амалга ошириш масалаларини мувофиқлаштиришдан иборат.

2022 йилда Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси ва унинг ҳудудий бўлинмалари ташкил этилди ва унинг устувор йўналишларидан бири хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, гендер тенгликни таъминлашдан иборат. Хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг оилавий ва хусусий тадбиркорлик, хунармандчи-

ликни ташкил этишда фаол иштирок этиши, бугунги кунда меҳнат бозорида талаб қилинадиган касблар бўйича билим ва кўникмаларни эгаллашига кўмаклашиш мақсадида хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш давлатнинг мақсадли жамғармаси ташкил этилди. Хотин-қизларнинг муаммоларини тизимли ҳал этиш ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича Республика комиссияси тузилиб, унинг асосий вазифаси ҳудудларда хотин-қизларнинг муаммоларини ўрганиш, тизимли ҳал этиш, қашшоқликни камайтириш ва аҳоли фаровонлигини ошириш бўйича ишларни ташкил этишдан иборат.

2019 йил 25 июнда Ўзбекистон Республикасининг Сайлов кодекси қабул қилинди. Унда фуқаролар жинси, ирқий ва миллий келиб чиқиши, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, жинси ва машғулот хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқига эга бўлиш мустахкамланган.

Аёлларни зўравонликдан ҳимоя қилиш соҳасида:

2019 йил 2 сентябрда “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун қабул қилинди, у аёлларни уйда, иш жойида, таълим муассасаларида зўравонликдан ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солади. Қонунда бир қатор тушунчалар, “жинсий зўравонлик”, “жисмоний зўравонлик”, “иқтисодий зўравонлик”, “руҳий зўравонлик” “зўравонлик”, “тазйиқ” каби тушунчаларга кенг таъриф берилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 майдаги “Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган хотин-қизларни реабилитация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5116-сонли қарори билан 1 нафар аёлни реабилитация қилиш ва мослаштириш бўйича Республика маркази, 14 та ҳудудий марказлар ва 14 та намунали туманлараро марказлари ҳамда зўравонлик қурбонлари мурожаат қилиши мумкин бўлган 1146 қисқа рақамли “Call-senter” ташкил этилди. Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга ҳимоя ордерини бериш, тазйиқ ва зўравонлик содир этган шахсларни тузатиш дастурлари тўғрисида Низом тасдиқланди. Ички ишлар вазирлиги томонидан ҳуқуқий ва ижтимоий ёрдамга муҳтож хотин-қизлар билан ишлаш бўйича 360 нафар инспекторлар штат бирлиги жорий этилди.

Оналар саломатлиги соҳасида:

Оналар ва болалар саломатлигини ҳар томонлама мустахкамлашни таъминлаш, соғлом авлод туғилиши ва тарбияси учун зарур шарт-шароитларни яратиш мақсадида 2017 йил 25 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Болаларда туғма ва ирсий касалликларини эрта аниқлаш бўйича 2018-2022 йилларга мўлжалланган Давлат дастури тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Мазкур қарорда ҳомиладор аёллар ва янги туғилган чақалоқларда патологияни эрта аниқлаш бўйича давлат тизимини янада ривожлантириш, болаларда ногиронликни камайтиришга доир вазифалар белгиланган. 2019 йил 11 мартда “Фуқароларнинг репродуктив саломатлиги тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. Қонун билан аёллар ва эркакларга репродуктив ҳуқуқларини амалга оширишда тенг ҳуқуқ ва имкониятлар, фарзандларининг туғилиши билан боғлиқ мустақил қарорлар қабул қилиш ҳуқуқи белгиланди,

хавфсиз ва самарали технологиялардан фойдаланиш кафолатланди.

2019 йил 23 октябрда “Она сути билан озиклантиришни қўллаб-қувватлаш ҳамда гўдаклар ва кичик ёшдаги болалар озик-овқат маҳсулотларига доир талаблар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинди. Қонунда кўкрак сути билан боқишни қўллаб-қувватлаш, гўдаклар ва ёш болаларнинг овқатланишини таъминлаш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, давлат органларининг ваколатлари белгиланди.

Аёлларнинг меҳнат ва бандлик соҳасидаги ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида:

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексига ўзгартиришларга мувофиқ хотин-қизларни айрим соҳалар ёки касбларга жалб қилиш тақиқлари бекор қилинди, шунингдек, аёллар соғлиғига салбий таъсир кўрсатадиган соҳалар ёки касбларнинг тавсия этиладиган янги рўйхати тасдиқланди.

Зўравонлик турлари ва унга қарши курашиш бўйича тавсиялар:

1. Таълим соҳасида рецидивистик ҳаракатларнинг олдини олиш учун зўрловчилар ўтиши керак бўлган мажбурий психотерапия концепциясини ишлаб чиқиш.

2. Аёлларга нисбатан зўравонлик ҳолатларини текшириш учун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ходимлари учун тренинглар ўтказиш. Ушбу тренинглар қурбонлар билан инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларга мувофиқ ишлашни ўргатиши керак, шунда терговлар жабрланувчига янада катта шикаст етказмайди ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ишларни муддатидан олдин ёпмайди.

3. Болаларга шаъни ва қадр-қиммати дахлсизлигининг асосий ҳуқуқлари ўргатиладиган биринчи синфдан бошлаб мактабларда инсон ҳуқуқлари бўйича мажбурий фан ёки мажбурий соатлар жорий этиш.

4. Оммавий ахборот воситаларида зўравонлик, шу жумладан жабрланувчининг тилини тан олиш (жавобгарликни жабрланувчига топшириш) мавзусида материалларни нашр этиш этикасини ўргатиш мақсадида журналистлар учун тренинглар ва семинарлар ўтказиш.

5. Ҳуқуқбузарларни жазолаш тўғрисидаги ишларни трансляция қилиш, янги фильмлар яратиш ва мавжуд фильмлар, ижтимоий видеолар, подкастларни телевизорда, ижтимоий тармоқларда жинсга асосланган зўравонликнинг олдини олиш бўйича трансляция қилиш.

6. Мамлакатда бошпаналар сонини кўпайтириш, яъни аёл зўравонликка учраганда сақланадиган жойбўлиб, бу борада Корзинкаларда йирик савдо дўконлари билан келишувлар ўтказиб, зўравонликка учраган аёлни ҳимоялаб, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларига хабар бериш тизимини жорий қилиш.

7. Меҳнат жамоалари ходимлари ўртасида зўравонликка қарши курашиш борасида иш ва мотивацияни баҳолаш тизимини жорий этиш ва хотин-қизлар учун зўравонлик қурбонининг ҳуқуқлари ва уларни ҳимоя қилиш имкониятлари тўғрисида маълумотни ўз ичига олган махсус маълумот карталарини ишлаб чиқиш ва у ёрдам сўраши мумкин бўлган алоқа телефон рақамларини кўрсатиш.

ХУЛОСА

Жамиятда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш, халқ фаровонлиги учун хизмат қилиш, Янги Ўзбекистон давлатини қуриш бўйича амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлардан кўзланган мақсадларга эришиш бугунги кундаги энг муҳим талаблардан бири ҳисобланади.

Хусусан, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишнинг яхлит тизимини шакллантириш, ички ишлар органларининг энг қуйи бўғинидан республика даражасигача самарали фаолиятини йўлга қўйиш ва замонавий иш услубларини жорий этиш орқали мамлакатимизда ҳуқуқ-тартибот ҳамда қонунийликни мустаҳкамлаш, аҳолининг тинчлиги ва осойишталигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон Фармони қабул қилинганлиги жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳамда жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада самарали ташкил этиш имконини кенгайтириш имкониятлари ёритилган.

Мазкур меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талаблари асосида профилактик тадбирларни амалга оширишда аҳоли, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликда ташкил этиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларга қонунга ҳурмат ҳамда ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларнинг содир этилиш сабаблари ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларни маҳаллаларда бартараф этиш, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликнинг турли кўринишларини барвақт олдини олиш ва чек қўйиш бўйича махсус профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш механизми яратилган.

Ўқув қўлланма маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани ва таянч пункти ходимлари ва хотин-қизлар билан ишлаш катта инспекторлари томонидан нотинч оилалар, илгари судланганлар, спиртли ичимлик ва гиёҳвандликка ружу қўйган, иш билан банд бўлмаган, маиший турмуш тарзини мунтазам бузувчи ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарлик содир этувчи шахслар билан маҳалла, кенг жамоатчилик, соғлиқни сақлаш, бандликка кўмаклашиш бўлимлари, Республика оила маркази билан ҳамкорликда ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларга имконият бераётган омилларни аниқлашнинг илмий таҳлили ва ҳар бир муаммони маҳалла ҳамда шахс кесимида ҳал этиш билан боғлиқ профилактик чора-тадбирларни амалга

ошириш тартиблари баён этилган.

Ички ишлар вазирлигининг фармойиши талаблари асосида республикамиздаги хизмат олиб бораётган барча хотин-қизлар масалалари бўйича катта инспекторлари ўқитилди ва алоҳида сертификатлар берилди ва тажрибалари оширилди.

Шунингдек, маиший турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларни ҳужжатлаштириш ва суд идораларига юбориш амалиёти билан боғлиқ тартиби, маҳалла тизимида турли оилавий муносабатларни “фуқаробай” ўрганишни янада такомиллаштириш ва миллий урф-одатлар негизидан келиб чиқиб, кенг жамоатчилик, имом-хатиблар, отинойилар ва психологлар ҳамда бошқа соҳа мутахассислари билан ҳамкорликда сектор ва маҳалла кесимида амалга оширилиши лозим бўлган профилактик тадбирлар келтирилган.

Глоссарий

Жинсий зўравонлик — хотин-қизларга нисбатан уларнинг розилигисиз шахвоний хусусиятга эга ҳаракатларни содир этиш орқали жинсий дахлсизликка ва жинсий эркинликка тажовуз қиладиган зўравонлик шакли, шунингдек зўрлик ишлатиш ёки зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилиш ёхуд аёл жинсидаги вояга етмаган шахсларга нисбатан ахлоқсиз ҳаракатлар содир этиш орқали учинчи шахс билан жинсий алоқа қилишга мажбурлаш;

Жисмоний зўравонлик — хотин-қизларга нисбатан оғирлиги турли даражада бўлган тан жароҳатлари етказиш, хавф остида қолдириш, ҳаёти хавф остида қолган шахсга ёрдам кўрсатмаслик, зўравонлик хусусиятига эга бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этиш, жисмоний таъсир ўтказиш ёки бундай таъсир ўтказишнинг ўзга чораларини қўллаш билан таҳдид қилиш орқали хотин-қизларнинг ҳаёти, соғлиғи, эркинлиги ҳамда қонун билан ҳимоя қилинадиган бошқа ҳуқуқлари ва эркинликларига тажовуз қиладиган зўравонлик шакли;

Зўравонлик — хотин-қизларга нисбатан жисмоний, руҳий, жинсий ёки иқтисодий таъсир ўтказиш ёки бундай таъсир ўтказиш чораларини қўллаш билан таҳдид қилиш орқали уларнинг ҳаёти, соғлиғи, жинсий дахлсизлиги, шаъни, кадр-қиммати ва қонун билан ҳимоя қилинадиган бошқа ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига тажовуз қиладиган ғайриҳуқуқий ҳаракат (ҳаракатсизлик);

Иқтисодий зўравонлик — хотин-қизларга нисбатан турмушда, иш жойларида ва бошқа жойларда амалга оширилган зўравонлик шакли, хотин-қизларнинг нормал яшаш ва камол топиш учун озиқ-овқат, уй-жой ҳамда бошқа зарур шарт-шароитлар билан таъминланишга бўлган ҳуқуқини, мулк ҳуқуқини, таълим олиш ҳамда меҳнатга оид ҳуқуқини амалга оширишни чеклашга олиб келадиган ҳаракат (ҳаракатсизлик);

Иш жойи — ўзи билан тузилган шартномага мувофиқ меҳнат мажбуриятларини амалга ошириш ёки хизмат вазифаларини бажариш учун бўлиши ёки бориши лозим бўлган, иш берувчи томонидан бевосита ёки билвосита назорат қилинадиган жой;

Руҳий зўравонлик — хотин-қизларни ҳақоратлаш, уларга тўхмат қилиш, таҳдид қилиш, уларнинг шаънини, кадр-қимматини камситиш, шунингдек уларнинг хоҳиш-иродасини чеклашга қаратилган бошқа ҳаракатларда ифодаланадиган зўравонлик шакли, шу жумладан репродуктив соҳада назорат қилиш, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчида ўз хавфсизлиги учун хавотир уйғотган, ўзини ҳимоя қила олмасликка олиб келган ёки руҳий соғлиғига зарар етказган ҳаракат (ҳаракатсизлик);

Тазйиқ — содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилмаган, хотин-қизларнинг шаъни ва кадр-қимматини камситадиган ҳаракат (ҳаракатсизлик), шилқимлик;

Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчи — ўзига нисбатан тазйиқ ва зўравонлик содир этилиши таҳдиди остида бўлган ёки тазйиқ ва зўравонлик натижасида жабрланган аёл жинсидаги шахс;

Тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш — хотин-қизларнинг ҳаёти,

соғлиғи учун пайдо бўлган хавфни бартараф этиш, тезкор чора-тадбирларни талаб қиладиган ҳаётий вазиятлар юз берганда хотин-қизларнинг хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек жабрланувчига нисбатан тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг такроран ғайриқонуний хатти-ҳаракатларига йўл қўймаслик мақсадидаги иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, ташкилий, психологик ва бошқа тусдаги кечиктириб бўлмайдиган тадбирлар тизими;

Тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш — хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик содир этишга олиб келадиган сабаблар ҳамда шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этишга, жамиятда хотин-қизларнинг зўравонликдан холи бўлиш ҳуқуқларидан хабардорлигини оширишга қаратилган иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, тиббий ва бошқа чора-тадбирлар тизими;

Ҳимоя ордери — тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчига давлат ҳимоясини тақдим этувчи, хотин-қизларга тазйиқ ўтказётган ёки уларга нисбатан зўравонлик содир этган шахсга ёхуд бир гуруҳ шахсларга нисбатан ушбу қонунда белгиланган таъсир кўрсатиш чоралари қўлланилишига сабаб бўладиган ҳужжат.

Фойдаланилган адабиётлар:

I. Рахбарий адабиётлар:

1.1. *Мирзиёев Ш.М.* Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т., 2017. – 488 б.

1.2. *Мирзиёев Ш.М.* Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир рахбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т., 2017. – 104 б.

1.3. *Мирзиёев Ш.М.* Ватанамиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъият билан ҳаракат қилайлик. // Халқ сўзи.–Т.,2017 йил 16 июнь.

1.4. *Мирзиёев Ш.М.* Тартиб-интизом ва масъулиятни кучайтириш, жинойтчиликнинг олдини олиш муҳитини мустаҳкамлаш – ҳуқуқбузарлик профилактикаси самарадорлигининг асосий омилidir. // Халқ сўзи. 2017 йил 16 ноябрь.

II. Қонун ва қонуности ҳужжатлар:

2.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т. Ўзбекистон, 2021.

2.2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Т., 2021.

2.3. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. – Т., 2021

2.4. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. –Т. 2021

2.5. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. –Т., 2021.

2.6. Хотин-қизларга нисбатан зўравонликка барҳам бериш тўғрисидаги Декларация БМТ Бош Ассамблеясининг Резолюцияси билан 1994 йил 23 февралда қабул қилинган.

2.7. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси.

2.8. 1984 йил 10 декабрдаги “Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция” 1-модда, 1-қисм (Ўзбекистон Республикаси ушбу Конвенцияга 1995 йил 31 декабрда қўшилган).

2.9. Ўзбекистон Республикасининг «Наркологик касалликлар профилактикаси ва уларни даволаш тўғрисида»ги 2020 йил 27 октябрь, ЎРҚ-644-сон Қонуни.

2.10. Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида» 2017 йил 11 сентябрдаги қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

2.11. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги 2014 йил 14 майдаги қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

2.12. Ўзбекистон Республикаси ИИБ ЖХД Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматидан олинган 2019-2020 йилги статистик маълумотлар.

2.13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПФ-6196-сон “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойтчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги

босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

2.14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги ПҚ-5050-сон “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.

2.15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5076-сон қарори.

2.16. Ўзбекистон Республикасининг хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида 2019 йил 2 сентябрь, ЎРҚ-561-сонли қонуни.

2.17. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрь Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-562-сон қонуни.

2.18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида 2020 йил 4 январдаги 3-сон қарори.

2.19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ-27-сон Фармони.

2.20. “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси” дарслиги Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси бошлиғи, генерал-лейтенант Б.А. Матлюбов 2020 йилдаги ўқув қўлланма.

2.21. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2017 йил 12 июндаги «Ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлим ва бўлинмалар фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги 151-сонли буйруғи.

2.22. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2017 йил 25 августдаги «Ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги 191-сонли буйруғи.

2.23. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2019 йил 11 июлдаги “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 181-сонли буйруғи.

2.24. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2020 йил 3 февралдаги «Ички ишлар органлари томонидан тазйиқ ва (ёки) зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга бериладиган ҳимоя ордерларини қайд этиш ҳамда ахборот алмашиш борасида иш юритиш тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги 51-сонли буйруғи.

Қўшимча адабиётлар:

1. Ички ишлар идораларида бошқарувни ташкил этиш: Маърузалар курси / И.У.Исмоилов, Д.С.Мухамадалиев, Ж.С.Мухторов, Б.А.Саидов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2013. – 259 б.

2. Ички ишлар органларида мурожаатлар ва ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги хабарларни қабул қилиш, қайд этиш ва ҳал этиш тартиби: Ўқув-амалий қўлланма / Ш.Т.Икрамов, М.З.Зиёдуллаев, И.А.Соттиев. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 70 б.

Электрон таълим ресурслари:

<http://mvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ)

<http://akadmvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси)

<http://lex.uz> (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси)

<http://www.tsil.uz> (Тошкент давлат юридик университети)

<http://www.connect.uz> (Ўзбекистон умумтаълим портали)

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I-БОБ. Хотин-қизларга нисбатан содир этилаётган турли зўравонликларнинг олдини олишни назарий ва ҳуқуқий асослари	
1.1. Хотин-қизлар билан ишлаш (катта) инспекторларининг ҳуқуқий асослари	6
1.2. Зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар тоифалари	17
1.3. Зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар билан ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишнинг фаолияти	24
1.4. Зўравонлик тушунчаси, унинг келиб чиқиш тартиби	29
1.5. Маиший турмуш соҳасида зўравонлик билан боғлиқ ҳолда содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш фаолияти	34
II-БОБ. Хотин-қизларга нисбатан содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар тушунчаси, унинг келиб чиқиш сабаблари, турлари ва унга қарши курашиш	
2.1. Хотин-қизларга нисбатан содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар тушунчаси, унинг келиб чиқиш сабаблари	40
2.2. Хотин-қизларга нисбатан содир этиладиган зўравонликка қарши кураш ва ундан ҳимоя қилиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш тартиби	46
2.3. Оилавий зўравонликни олдини олишда Ички ишлар органлари ҳамда ўзини-ўзи бошқариш органларининг ўзаро ҳамкорлиги	51
III-БОБ. Жабрланган хотин-қизларга нисбатан ҳимоя ордерини бериш фаолияти	
3.1. Жабрланган шахсларга ҳимоя ордерини бериш тартиби	55
3.2. Ҳимоя ордерида белгиланган чекловларнинг ижросини таъминлаш фаолияти	57
IV-БОБ. Хотин-қизларнинг ўз жонига қасд қилишнинг барвақт профилактикасини амалга ошириш ва уларда соғлом турмуш тарзини татбиқ этиш	
4.1. Хотин-қизларни ўз жонига қасд қилиш ва унга имкон берган шарт-шароитларнинг олдини олиш фаолияти	61
4.2. Ўз жонига қасд қилиш ва ўлдиришнинг олдини олишдаги субъектлар	68
V-БОБ. Тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олишни умумий ва махсус профилактикасини амалга ошириш	
5.1. Тазйиқ ва зўравонликнинг умумий профилактикасини амалга ошириш таснифи	70
5.2. Тазйиқ ва зўравонликнинг махсус профилактикасини амалга ошириш тартиби	75
5.3. Тазйиқ ва зўравонликнинг яқка тартибдаги профилактик чоратadbирлари	77
5.4. Тазйиқ ва зўравонлик содир этилишининг олдини олиш фаолиятидаги виктимологик профилактиканинг ўрни ва роли	81
VI-БОБ. Хотин-қизларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ҳуқуқий нормалар	

6.1. Хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда халқаро ҳуқуқ нормалари.....	83
6.2. Хотин-қизларнинг ҳуқуқий нормалари ва кафолатлари.....	86
6.3. Зўравонлик турлари ва унга қарши курашиш бўйича хорижий давлатлар тажрибаси.....	92
Хулоса.....	101
Глоссарий.....	103
Фойдаланилган адабиётлар.....	105

АХМЕДОВ ИСЛОМ БАХТИЁР ЎҒЛИ

**ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН
ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ФАОЛИЯТИНИ
ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ**

ЎҚУВ ҚўЛЛАНМА

Босишга рухсат этилди _____ 2023 й. Нашриёт-ҳисоб табоғи _____.
Адади _____ нусха. Буюртма № _____. Баҳоси шартнома асосида

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти,
100213. Тошкент шаҳри, Ҳусайн Байқаро кўчаси, 27а-уй.